

НЕКОММЕРЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО СОДЕЙСТВИЯ РАЗВИТИЮ МЕЖДУНАРОДНЫХ
СВЯЗЕЙ «КАВКАЗСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО»

Николай Силаев

ЭТНОС И ПОЛИТИКА НА СЕВЕРНОМ КАВКАЗЕ:
«ЧЕРКЕССКИЙ ВОПРОС»

Москва
2013

Оглавление

«Черкесский вопрос» в постсоветские десятилетия	4
Единство бренда — множество интересов	7
Черкесское движение и российские власти	10
Выводы для российско-грузинских отношений	13
Об авторе	15

Северный Кавказ был одним из пунктов российско-грузинских разногласий в последние годы президентства Михаила Саакашвили, однако после смены власти в Грузии положение изменилось.

Премьер-министр Грузии Бидзина Иванишвили вскоре после прихода к власти объявил, что Грузия будет участвовать в Олимпийских играх в Сочи, успешное проведение которых важно для российско-грузинского руководства как знак стабильности и процветания страны, в том числе ее южных регионов. За этим последовало предложение о сотрудничестве в обеспечении безопасности Олимпиады, с пониманием принятое в России. Насколько можно судить, такое сотрудничество уже дает определенные практические результаты, не говоря о том, что это первый случай за долгие годы, когда взаимодействие между соседними странами, не имеющими дипломатических отношений, проходит в столь чувствительной сфере.

Грузинские политики и аналитики все чаще говорят о том, что интересы Грузии и России в отношении ситуации на Северном Кавказе совпадают. Обе страны заинтересованы в стабильности и мирном развитии этого региона. Для них обеих эскалация конфликтов к северу от Главного кавказского хребта может иметь катастрофические последствия. Согласие по таким вопросам тем более важно, что Москва и Тбилиси пока редко в чем-либо соглашаются.

Хотя сам факт согласия отраден, конкретные пути регионального сотрудничества — за исключением сотрудничества в области безопасности — пока только обдумываются. До того как они возникнут, требуется сблизить российское и грузинское видение

самой ситуации в регионе и объяснить логику российской политики на юге страны. Данный доклад не претендует на решение всей этой задачи, но представляет собой попытку сделать небольшой вклад в его решение. А именно, обсудить политическую роль этнических факторов на Северном Кавказе на примере «черкесского вопроса», который столь бурно обсуждался в Тбилиси несколько лет назад.

Доклад основывается на материалах исследования «Черкесский вопрос: национальное движение в современной России», проведенного НП «Кавказское сотрудничество» в 2012 году. Проект, включавший проведение 75 интервью с активистами черкесского этнического движения и других этнических движений, представителями властей разного уровня, черкесскими интеллигентами, предпринимателями, был осуществлен на грант, предоставленный Институтом общественного проектирования в рамках президентской программы поддержки институтов гражданского общества. Полевой этап исследования проходил в апреле — мае 2012 года в Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкесии, Адыгее, а также в шапсугских аулах Лазаревского административного района Сочи и Туапсинского муниципального района Краснодарского края. В исследовании принимали участие Николай Силаев, директор НП «Кавказское сотрудничество», старший научный сотрудник Центра проблем Кавказа и региональной безопасности МГИМО, Михаил Волхонский, старший научный сотрудник Центра, Константин Казенин, старший научный сотрудник Института экономической политики им. Е. Т. Гайдара, Наима Нефляшева, старший научный сотрудник Центра цивилизационных и ре-

гиональных исследований РАН, Ахмет Ярлыкапов, старший научный сотрудник Центра этнополитических исследований Института этнологии и антропологии РАН. Ценные рекомендации по нашей работе дал руководитель Центра социально-экономических исследований регионов РАМСОМ Денис Соколов. Фрагменты исследования опубликованы.¹

Данный доклад не повторяет содержание исследования. Его задача в том, чтобы сформулировать несколько тезисов, которые могли бы иметь значение для осмысления северокавказской проблематики в контексте российско-грузинских отношений.

Автор выражает благодарность своим коллегам по проекту и просит считать все достоинства этого доклада общей заслугой всей исследовательской группы, а ответственность за все недостатки возлагать только на него.

«Черкесский вопрос» в постсоветские десятилетия

В своем современном виде черкесское национальное движение зародилось в середине 80-х годов прошлого века. Приблизительно с этого времени деятельность черкесских организаций стала выходить за узкие рамки заботы о благополучии отдельно взятой диаспоры в отдельной взятой стране. Черкесские общественные организации независимо от того, в какой стране они возникли, начали создавать единые структуры и формулировать интересы всех черкесов, проживающих и на Кавказе, и за рубежом.

Свою роль здесь сыграли несколько факторов. Для ближневосточных черкесских общин с экономическим ростом и урбанизацией все более актуальной становилась перспектива ассимиляции. В СССР еще с середины 60-х годов наблюдалось общее движение «возвращения к корням», охватившее интеллектуалов из числа представителей практически всех этнических групп и фактически поддержанное властями. Это могло проявляться в разных формах — начиная от возведения знаковых исторических мемориалов до возвращения в оборот (или изобретения) народных традиций на Северном Кавказе и в других регионах СССР до подъема деревенской прозы, воспевавшей уходящую сельскую Россию. Ослабление репрессивного режима накануне перестройки позволило окрепнуть этой тенденции, во многом и сейчас определяющей идейную среду на постсоветском пространстве².

Воспоминания о Кавказской войне и массовой эмиграции черкесов в Османскую империю, контакты с

соотечественниками за рубежом идеально подходили к общей теме «возвращения к корням». Ряд респондентов из числа черкесских активистов отмечают, что первые шаги к укреплению связей с соотечественниками за рубежом были сделаны еще в 60-е, когда корреспондентка арабской редакции советского Иновещания Козетта Бек начала устанавливать контакты с ближневосточной черкесской диаспорой, причем в Кабардино-Балкарии ее работа была поддержана первым секретарем обкома партии КБАССР Тимборой Мальбаховым. В середине 80-х на Кавказе уже активно действовало общество «Родина», сосредоточенное на связях с соотечественниками.

С конца 80-х началась интеграция черкесских общин в международные организации. В октябре 1988 года в Анкаре была проведена «Неделя северокавказской культуры», посвященная 125-летию окончания Кавказской войны XIX века. В этом мероприятии приняли участие представители как северокавказских республик, так и зарубежных адыгских обществ из Сирии, Иордании, США, Германии, различных районов Турции. Была принята декларация, в которой говорилось о желании ознакомить народы мира с проблемами черкесской диаспоры, о ее стремлении расширить связи с исторической родиной, а также о стремлении части диаспоры возвратиться на Северный Кавказ. В мае 1991 года в Нальчике прошел конгресс черкесских организаций из США, Западной Европы, Ближнего Востока с участием правительственных делегаций Абхазии, Адыгеи, Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкесии.

На конгрессе была учреждена Всемирная черкесская ассоциация, позднее переименованная в Международную черкесскую ассоциацию (МЧА). Первым президентом стал депутат Верховного Совета СССР, соратник Бориса Ельцина Юрий Калмыков. Программа МЧА ставила главными целями «объединение усилий и координация деятельности черкесских общественных объединений — членов МЧА, содействующих возрождению и развитию культурного и духовного наследия черкесского народа, сохранение его национальной самобытности, восстановлению подлинной истории черкесов», а также помощь черкесам, желающим вернуться на свою историческую родину «в порядке, установленном законом».

В начале 90-х сформировался и доминирующий ныне в публичной сфере дискурс черкесского национального движения. Его основными темами стали необходимость признания событий Кавказской войны геноцидом черкесов, призыв к репатриации черкесов диаспоры на Кавказ и — в перспективе — создание единого черкесского административно-территориального образования на месте трех республик с черкесским компонентом — Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкесии и Адыгеи.

Исследователь из Нальчика Аслан Боров отмечает, что в 90-х годах отношения черкесского национального движения и федеральных властей не носили напряженного характера. Во-первых, процесс суве-

¹Н. Силаев. «Черкесский вопрос» на черноморском курорте. <http://georgiamonitor.org/upload/medialibrary/dec/decf3b61dff317ed7e11eb3f5ea2a27f.pdf>

²С.А. Штырков. *Прогрессивные народные традиции:обретение и изобретение (случай Северо-Осетинской АССР в 1960-е годы). / Общество как объект и субъект власти. Очерки политической антропологии Кавказа. СПб.:—«Петербургское востоковедение» — 2012.*

ренизации республик в составе РФ в значительной степени поглощал энергию этнических активистов и давал им надежду, что со временем все цели движения будут достигнуты. Во-вторых, в России шел процесс переосмысления исторического прошлого, в рамках которого пересматривались и подходы к Кавказской войне — ярким политическим выражением этого процесса стало обращение президента Бориса Ельцина к народам Северного Кавказа с признанием трагичности этой войны и соболезнованием всем ее жертвам. В-третьих, хотя наиболее известные черкесские организации не были вовлечены в грузино-абхазский конфликт непосредственно, они неоднократно выражали свое сочувствие и поддержку абхазской стороне — и в таких условиях идти на противостояние с Москвой по идеологическим вопросам они были не готовы.

Аслан Боров отмечает и еще одно обстоятельство: отношения России с Западом на протяжении большей части 90-х были благополучны, и за пределами России не существовало влиятельных сил, которые хотели бы играть на идеологическом противостоянии по поводу трактовок исторических событий XIX века на одной из имперских окраин.³

Нужно добавить, что суверенизация республик в составе России, хотя в большинстве случаев не означала буквального выполнения программы-максимум соответствующих этнических движений, тем не менее оказалась их зримым политическим достижением. На практике это означало, что прежние публицисты, этнические активисты, лидеры этнических организаций обрели статусные позиции в российской властной структуре и были интегрированы в российскую политику.

Наблюдая историю Адыге хасэ в Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкесии и Адыгее, трудно не заметить, что самое позднее к рубежу 2000-х они из неформальной влиятельной политической силы, оппонировавшей установившимся в республике порядкам, превратились в опору этих порядков. Где-то это произошло в результате более или менее открытого давления со стороны республиканских политических элит — и в таких случаях за бортом остались многие влиятельные активисты, где-то подобная эволюция произошла естественным путем, в рамках процесса консолидации региональных элит.

Федеральные власти относились к этим процессам вполне равнодушно. На фоне войны в Чечне, прервавшейся худым миром в 1996 году и возобновившейся в 1999-м, Москве было достаточно того, что на остальной территории Северного Кавказа поддерживаются внешние контуры государственного порядка и стабильности. Кроме того, Москва просто не имела ресурсов для активной региональной политики; напротив, как продемонстрировал электоральный цикл

1999—2000 годов, федеральные политические элиты были вынуждены бороться за поддержку регионов.

Своего рода символом отношений между федеральными властями и черкесским этническим движением — в широком смысле слова, по факту включая сюда элиты «титულных» субъектов РФ, — стала репатриация 20 (по другим данным, 38) семей черкесов из охваченного войной Косова. Репатриантов вывезли на средства федерального правительства самолетами Министерства по чрезвычайным ситуациям, в Адыгее для них было построено село Мафэхабль («счастливое село»), все эти события подробно и с симпатией к косовским адыгам освещали федеральные телеканалы.

Начиная с 2000 года характер отношений между федеральным центром и регионами в России начал меняться. Реформа Совета Федерации, в результате которой губернаторы и президенты республик утратили статус членов верхней палаты российского парламента, проверка региональных законодательств на предмет их соответствия федеральному, создание федеральных округов с полномочными представителями президента, которые хотя и не обладали значительными полномочиями, в ряде случаев превращались в промежуточную административную инстанцию между регионами и Москвой, бюджетная реформа, закрепившая пропорции консолидированного бюджета не в пользу регионов, наконец, отказ от выборов глав регионов в 2004 году — все это установило новые правила игры в российской политике.

Сам по себе этот сдвиг не вызвал активизации этнических движений в республиках в составе России. Однако он стал элементом той уникальной структуры политических возможностей, которая сложилась для черкесского движения к середине прошлого десятилетия и благодаря которой «черкесский вопрос» был поставлен в своем нынешнем виде.

Эта структура политических возможностей сложилась из нескольких как фундаментальных, так и во многом случайных факторов. Первые состояли в том, что в 2000-х, по сравнению с 90-ми, экономическая ситуация в России значительно изменилась. Экономический рост, продвижение федеральных финансово-промышленных групп в регионы, усилившиеся миграционные потоки внутри страны, начавшаяся интеграция пространства высшего образования (благодаря Единому госэкзамену столичные университеты стали более открыты для абитуриентов из регионов) стали разрушать прежнюю замкнутость северокавказских республик. Косвенно это усиливало урбанизацию и ассимиляцию. Рост политического могущества федеральных властей, их курс на ограничение былого полномочия региональных элит поставил предел суверенизации 90-х.

Наконец, третьим фундаментальным фактором стал своеобразный и заслуживающий самостоятельного анализа дискурс федерального политического класса об этнических движениях, национализме (точнее, национализмах) и рисках дезинтеграции страны.

³А.Х. Боров. «Черкесский вопрос как историко-политический феномен». Нальчик: — Издательство Кабардино-Балкарского научного центра РАН — 2013.

Общим местом здесь стало суждение, что этнические движения привели к краху Советский Союз и потенциально могут столь же разрушительно повлиять на Российскую Федерацию. Хотя, на наш взгляд, здесь спутаны внешние проявления дезинтеграции государства и социально-политическая сущность этого явления, это суждение остается влиятельным.⁴ На практике это выражается в том, что и власти, и медийное сообщество чувствительны к любым проявлениям окрашенного в этнические цвета политического протеста, безотносительно его силы, его формы, его предмета и его социальной базы. В развитии черкесского этнического движения последних лет этот фактор оказался едва ли не определяющим.

Что же касается случайных факторов, сформировавших структуру политических возможностей, то таковыми стали, во-первых, обсуждение перспектив объединения Республики Адыгея с Краснодарским краем в 2004—2005 годах, а во-вторых, проект Олимпиады в Сочи.

Превращение Адыгеи из автономии в составе Краснодарского края в самостоятельный субъект федерации оценивается черкесскими активистами в самой республике и за ее пределами как их важная победа, восстановление исторической справедливости и гарантия сохранения самобытности черкесов. Поэтому возникновение в конце 2004 г. в информационном пространстве темы объединения республики с краем — по аналогии с объединением Эвенкийского и Таймырского автономных округов с Красноярским краем, слиянием Пермской области и Коми-Пермяцкого автономного округа в Пермский край — вызвало обеспокоенность национальных организаций.

Начало дискуссии об объединении было положено заявлением губернатора Краснодарского края Александра Ткачева в конце декабря 2004 г. — он сказал об экономической целесообразности возвращения республики в край. Позже губернатор опроверг свои слова. Схожее заявление — также впоследствии опровергнутое — сделал и вице-губернатор края Мурат Ахеджак. Позже председатель Центризбиркома Александр Вешняков назвал Адыгею и Краснодарский

край среди регионов, в которых предстоит провести референдумы об объединении.

Черкесские организации Адыгеи при поддержке властей республики развернули весьма эмоциональную кампанию против объединения.⁵ К кампании присоединилась и Международная черкесская ассоциация. В кампании участвовали также черкесские организации Израиля и Иордании. Пиком стал митинг в Майкопе под лозунгами сохранения республики, организованный при активном участии республиканских властей.

Обсуждение объединения края с республикой в результате было свернуто. Черкесские национальные организации в союзе с властями республики сумели продемонстрировать свою силу и влияние. Кампания против объединения имела сильный медийный эффект. Из информационного пространства были практически вытеснены сюжеты, которые не поддерживали версию о всеобщем возмущении черкесов планами по слиянию республики с краем и о грозящем России едва ли не новым «парадом суверенитетов» в случае осуществления этого плана.

В частности, в медиа не попали сообщения о прошедшем параллельно в поселке Яблоновский (пригород Краснодара, входящий в состав Адыгеи) митинге за объединение, в котором принимали участие и русские, и адыгейцы и о подписях, которые собрал в поддержку объединения «Союз славян Адыгеи» (двадцать тысяч подписей с паспортными данными, по словам представителя организации).

Борьба за сохранение статуса Адыгеи стала прецедентом и моделью. Во-первых, черкесские активисты, громко заявившие об угрозе потери статуса и своем недовольстве по этому поводу, могли отпраздновать победу, когда слухи оказались слухами. Во-вторых, им оказалось достаточно донести свои слова до нескольких крупнейших газет, интернет-сайтов и радиостанций, чтобы происходящее было воспринято в обществе как мощный народный порыв на почве уязвленных национальных чувств. В-третьих, был успешно создан эффект мобилизации черкесской диаспоры во всем мире, отчего возник призрак внешнего вмешательства в российские внутренние дела под

⁴Существуют куда более адекватные и аргументированные объяснения распада Советского Союза, чем его гибель из-за вышедших из берегов республиканских национализмов. Для примера, Георгий Дерлугьян обращает внимание на то, что СССР разваливался не столько по этническим границам, сколько по границам влиятельных номенклатурных патрон-клиентских сетей. См. Г. Дерлугьян. Адепт Бурдые на Кавказе. М.: — «Территория будущего» — 2010. Егор Гайдар писал о тяжелейшем бюджетном кризисе, поразившем Советский Союз в его последние годы и ставшем закономерным итогом фатальных ошибок экономической политики предшествующих десятилетий. См. Е.Т. Гайдар. Гибель империи. Уроки для современной России. М.: — РОССПЭН — 2006. Вообще тезис о большой политической угрозе, исходящей от этнических движений в России представляется политически мотивированным. Части элит республик, а также несистемным этническим активистам он помогает дорожке продавать свою лояльность или, напротив, завышать цену своей нелояльности, в то время как часть экспертного и медийного сообщества, делающая карьеру на идеологической борьбе с такой угрозой, также заинтересована в поддержании тревожности вокруг темы этнического многообразия страны.

⁵В заявлении Адыге хасэ Адыгеи по поводу референдума об объединении регионов говорилось: «С таким же успехом авантюристы от политики могут предложить провести референдум о переселении адыгского народа в районы Крайнего Севера для окончательного решения «адыгского вопроса». «Общественное движение «Адыгэ Хасэ» Адыгеи выступило с заявлением» — ИА «Регнум» — 24 января 2005 г. — <http://www.regnum.ru/news/394131.html#ixzz2Cf9jGgNj>

флагом защиты прав национальных меньшинств. В-четвертых, черкесские активисты благодаря этому эффекту стали федеральными ньюсмейкерами, и это проявило себя, когда в повестке движения оказалась Олимпиада в Сочи.

Два года спустя российская заявка на проведение Олимпиады в Сочи усилила достигнутый в 2005 г. эффект. Сочи — знаковое место для черкесского национального движения. Именно в Красной поляне, где будет проводиться часть олимпийских соревнований, в мае 1864 года встретились отряды войск Российской империи, которые вели с разных направлений наступление в горы, выдавливая население на кубанские равнины или к побережью, для эмиграции в Османскую империю. За несколько лет до этого вожди сражавшихся с империей черкесов предприняли последнюю попытку объединить силы для сопротивления, и именно в Сочи был расположен междлис — орган власти воюющего объединения.

Протест против проведения олимпиады в Сочи не был столь же консолидированным как против объединения Адыгеи с Краснодарским краем — многие черкесские организации поддержали Олимпиаду, потребовав включить черкесский компонент в ее культурную программу. Публичная кампания под лозунгом «Сочи — земля геноцида» продолжалась сравнительно недолго и не была массовой. Однако в ней ярко проявился главный источник силы черкесских активистов — международные этнические организации и сети, связывающие диаспоры всего мира. Так, одним из нашумевших эпизодов кампании стал пикет против сочинской олимпиады в Ванкувере, олимпийской столице 2010 года, организованный «Черкесским культурным институтом», организацией, расположенной в США, в штате Нью-Джерси.

Нервозности обстановке добавляло и то, что летняя олимпиада 2008 года в Пекине прошла под аккомпанемент массовых беспорядков в Тибете, причем за пределами Китая тибетских протестующих энергично поддерживали. При всей сомнительности аналогии между Тибетом и Северо-Западным Кавказом, между протестами тибетцев и протестами черкесов, возник прецедент внешнего вмешательства на фоне крупного спортивного события. Олимпиада в Сочи была призвана стать крупнейшим российским имиджевым проектом, и острая реакция московских политических кругов на кампанию против ее проведения была вполне предсказуемой.

В то же время особенностью «черкесского вопроса» оставалась определенная политическая гибкость и многозначность. Черкесы вообще и этнические активисты в частности неизбежно оказывались в многообразных ситуациях и заключали альянсы широкого спектра.

Признание Россией независимости Абхазии в августе 2008 года приветствовали черкесские организации и внутри страны и за рубежом. В начале сентября 2008 министр иностранных дел России Сергей Лавров во время визита в Турцию встретился с предста-

вителями черкесских национальных организаций, действующих на территории Турции. В октябре того же года абхазская делегация, включавшая представителей МИД республики, выступила в Европарламенте в рамках так называемого «черкесского дня», проводимого там регулярно. Причем оба события, как мы увидим позже, были лишь эпизодами довольно развитого сотрудничества между черкесскими этническими организациями, зарубежными общинами черкесов и российскими властями.

Наконец, последней по времени публичной кампанией черкесских активистов стали призывы к российским властям перевезти на Кавказ черкесов из охваченной внутренним конфликтом Сирии или, по крайней мере, создать им особые условия для въезда в страну.

В текущем десятилетии «черкесский вопрос» постепенно утрачивает свою политическую остроту. Кампания против сочинской олимпиады постепенно сходит на нет. Российские власти проявляют волю к тому, чтобы сгладить те противоречия в области исторических символов, которые возникли ранее: принимается решение об установке памятника всем погибшим в Кавказской войне; по-видимому, черкесский компонент будет включен в культурную программу олимпиады. Устойчиво снижается медийный интерес к тем черкесским активистам, кто известен наиболее решительными высказываниями.

Роджерс Брубейкер пишет, что в фокус внимания исследователей обычно попадают удавшиеся этнические мобилизации, хотя неудавшихся было гораздо больше.⁶ «Черкесский вопрос» — как раз та несостоявшаяся этническая мобилизация, обсуждение которой может объяснить некоторые связи между этническим и политическим на Северном Кавказе.

Единство бренда — множество интересов

Многие социально-политические механизмы существования «черкесского вопроса» проявляются не в анализе взаимоотношений этнического движения с федеральными властями, а на более низком уровне — в исследовании роли его активистов в региональной политике.

В России народы черкесской группы проживают в Кабардино-Балкарии, Карачаево-Черкесии и Адыгее. Небольшие их поселения есть также в Краснодарском крае, рядом с краевой столицей, и в Лазаревском районе Сочи, где в нескольких селах проживают шапсуги (одна из черкесских этнических групп), потомки тех, кто избежал выселения во время мухаджирства.

На всех этих территориях действуют черкесские организации, более или менее активные и динамичные. Адыге хасэ разных территорий входят в МЧА, причем имеют там равное представительство. Существует сотрудничество между властями, предпринимателями, лидерами этнических организаций из

⁶Р. Брубейкер. *Этничность без групп*. М.: — Высшая школа экономики — 2012.

разных регионов. Так, представители комитета по связям с соотечественниками Адыгеи обращались к сенатору от Кабардино-Балкарии Альберту Кажарову за содействием в устранении формальных паспортно-визовых препятствий для проживающих в Адыгее черкесских репатриантов. Предприниматель из Карачаево-Черкесии Вячеслав Дерев осуществляет крупные сельскохозяйственные инвестиционные проекты в Кабардино-Балкарии и Адыгее. Адыге хасэ сочинских шапсугов пользуется поддержкой, в том числе и финансовой, со стороны обеспеченных и влиятельных представителей руководства КБР и Адыгеи.

Вместе с тем в «черкесских» республиках существует множество этнических организаций, не входящих в состав МЧА и нередко находящихся в оппозиции региональным властям. Таких организаций может насчитываться до двух-трех десятков, причем точное их число назвать затруднительно: некоторые прерывают свою деятельность, некоторые заключают альянсы, создавая новые организационные структуры. Большинство таких организаций немногочисленны по составу, политически и ресурсно слабы. В каждом регионе «черкесский вопрос» приобретает свои особенности, а активисты оказываются вовлечены в сложную сеть локальных интересов и противоречий.

Основные точки этой сети: отношения между различными группами внутри этнического движения, отношения между черкесскими организациями и властями, взаимодействие с иными этническими движениями и носителями иных версий исторической памяти, взаимодействия с исламом.

Для Кабардино-Балкарии и Адыгеи характерны противоречия между «официальными» — пользующимися поддержкой властей и интегрированными в республиканский истеблишмент — и «оппозиционными» черкесскими организациями. Наряду с «официальными» Адыге хасэ существуют критически настроенные в отношении властей организации, такие, как «Черкесский конгресс» Мурата Берзегова и Хасэ Ибрагим Яганова.

Доктринальные различия между «официальными» и «оппозиционными» незначительны. Отличаются они, по сути, лишь своей риторикой в адрес федеральных и региональных властей. В последние полтора-два года заметна тенденция некоторого смягчения позиции «официальных» организаций по вопросу о признании геноцидом Кавказской войны: порой их представители говорят, что «черкесам не свойственно считать себя жертвой».

В Карачаево-Черкесии не наблюдается разделения на «официальные» и «оппозиционные» организации, возможно, в том числе и потому что черкесы составляют в республике меньшинство. Острые противо-

речия с региональной властью в период, когда КЧР возглавлял Борис Эбзеев, касались кадровых вопросов: Эбзеев сначала отказался назначить этнического черкеса на должность председателя правительства республики, а затем ее парламент трижды подряд отказывался выдвигать предпринимателя Вячеслава Дереву на пост сенатора. С приходом нового главы республики Рашида Темрезова традиционный кадровый баланс был восстановлен. Именно на фоне борьбы за должность председателя правительства в ноябре 2008 года в Черкеске прошел чрезвычайный съезд черкесского народа, на котором молодежная фракция съезда потребовала создать единый черкесский субъект Российской Федерации.

Также нет разделения на «официальные» и «оппозиционные» организации у шапсугов в Лазаревском районе Сочи. Для небольшого сообщества подобные политические разногласия — непозволительная роскошь. Насколько можно судить, определенные разногласия в среде активистов шапсугской Адыге хасэ имеются, однако они не подвергают угрозе организационное единство. Сообщество шапсугов играет особую роль для черкесского движения. Аулы в Лазаревском административном районе Сочи и в Туапсинском муниципальном районе Краснодарского края — это осколок прежней Черкесии, живое напоминание о ней. Их сохранение и развитие имеет большое значение для черкесского движения в целом. Поэтому, насколько можно заметить, шапсугская хасэ сосредоточена, прежде всего, на обеспечении практических интересов этого локального сообщества и в меньшей степени ставит перед собой такие глобальные вопросы как признание Кавказской войны геноцидом или репатриация потомков мухаджиров на историческую родину.⁷

Отношения черкесского этнического движения с властями Кабардино-Балкарии и Адыгеи определяются тем, относится ли та или иная организация или активист к «официальным» или «оппозиционным». Многие «оппозиционные» активисты отмечают сравнительную несамостоятельность республиканских властей, назначаемых из Москвы и ответственных перед нею. Эта несамостоятельность, как они считают, мешает главе республики и его аппарату занимать четкую и принципиальную позицию по «черкесскому вопросу».

Однако вывод о равнодушии властей двух республик к интересам и целям черкесского национального движения, трудно признать справедливым. Факты говорят скорее о вовлеченности властей в «черкесский вопрос». Так, около двухсот семей сирийских черкесов проживают в санаториях и гостиницах Нальчика за счет республиканского бюджета и благотворительной помощи, собранной при участии истеблишмента КБР. Руководство Адыгеи более сдержанно относится к сирийской теме. Так, во время визита представителей черкесской общины из Сирии глава республики не стал встречаться с ним, что было резко негативно воспринято «оппозиционными активистами».

⁷Н. Силаев. «Черкесский вопрос» на черноморском курорте. <http://georgiamonitor.org/upload/medialibrary/dec/decf3b61dff317ed7e11eb3f5ea2a27f.pdf>

В то же время властные структуры Адыгеи оказывают помощь репатриантам, стараясь не придавать этому большого публичного резонанса и политического звучания. В республике была развернута кампания по сбору благотворительной помощи сирийским черкесам, причем власти некоторых муниципалитетов даже проявляли готовность найти пустующие дома, чьи владельцы готовы предоставить их для переселенцев.

В Кабардино-Балкарии давно существует практика приглашения детей из черкесской диаспоры на отдых в республику. Ее едва ли можно поддерживать без, по меньшей мере, благожелательного нейтралитета республиканской администрации. В ВУЗах Нальчика учатся студенты из диаспоры, причем их численность в одном Кабардино-Балкарском университете исчисляется сотнями. Многие профессора КБГУ входят в руководство Международной черкесской ассоциации, что укрепляет сотрудничество между университетом и зарубежными черкесскими общинами.

Работа с черкесской диаспорой и репатриантами, по сути, дублируется администрацией КБР и национальными организациями. Например, в составе Госкомитета КБР по делам общественных и религиозных организаций имеется отдел по связям с соотечественниками. Есть и правительственная комиссия по делам соотечественников, работа которой активизировалась после обострения ситуации в Сирии.

Власти обеих республик организуют и проводят церемонии 21 мая, отмечают другие памятные даты (например, День черкесского костюма), финансируя торжества из республиканского бюджета. Глава КБР Арсен Каноков использует черкесскую символику (двенадцать звезд, три стрелы на зеленом фоне — флаг, под которым черкесы сражались в Кавказской войне) в логотипах компаний принадлежащей ему группы «Синдика». Само это название отсылает к черкесской истории — это имя носило государство меотов (синдов), упомянутое Геродотом и располагавшееся между современным Новороссийском и устьем Кубани; черкесские историки считают меотов предками черкесов, хотя вопрос об их языковой принадлежности остается дискуссионным. Черкесская символика также появилась на форме футбольной команды «Спартак — Нальчик» после того, как Каноков возглавил Кабардино-Балкарию. Сенатор от КБР Альберт Кажаров, в прошлом глава администрации Канокова, возглавлял фонд «Адыги» им. Юрия Калмыкова, первого президента МЧА, министра юстиции России.

«Черкесский вопрос» оказывается для властей двух «титовых» черкесских республик дополнительным источником легитимности. При этом они не заинтересованы в неконтролируемой политизации темы, и в этом смысле видят угрозу со стороны «оппозиционных» активистов, публично выдвигающих резкие лозунги, требования и призывы. Властям трудно выиграть у активистов в ситуации публичного сопер-

ничества вокруг того, кто более активно и последовательно требует от федеральных властей признания событий Кавказской войны геноцидом черкесов и возможно более широкой репатриации.

В свою очередь «оппозиционные» активисты ослаблены из-за того, что повестку дня этнического движения в плане практических мер обслуживают республиканские власти. Конкурировать с ними трудно ресурсно слабым «оппозиционным» организациям. Конкуренция выталкивается в область публичных высказываний, подталкивая активистов к тому, чтобы наращивать градус риторики.

Для черкесского движения в КБР и Адыгее актуальны и трения, связанные с деятельностью иных этнических движений и иных версий исторической памяти.

Отношение черкесских активистов к исламу зависит от опыта, характера и масштабов исламизации в той или иной республике. В КБР они рассматривают этническое движение как альтернативу исламизации и средство противодействия радикальному политическому исламу. Такая острота противостояния между исламской и этнической идентичностью, между «исламским» и «национальным» проектами не характерна для других республик с черкесским компонентом.

В декабре 2010 года в Нальчике был убит этнограф, доктор исторических наук Аслан Ципинов. Он был известен не только как знаток культуры черкесов, но и как практический консультант по возрождению традиций — к его помощи прибегали, когда собирались устроить свадьбу или иное торжество в соответствии с кабардинскими обычаями. Ответственность за его убийство взяли на себя радикальные исламисты, считавшие его пропагандистом язычества и безбожия. Адыгэ хабзэ, традиционный этнический кодекс, черкесские активисты в КБР рассматривают как целостную систему, в которой имеется и религиозный компонент, заменяющий ислам.

Автопробег в честь дня черкесского флага 25 апреля 2012 года проходил, в том числе, по Баксану, городу, где, как принято считать, особенно сильны позиции салафитов. Участники автопробега говорили, что такой маршрут был выбран сознательно, чтобы напомнить верующим об их национальной идентичности. Примечательно также, что зеленый фон черкесского флага в КБР активисты трактуют не как цвет ислама, а как «цвет природы».

Адыгея не сталкивается с проблемой исламского политического радикализма в той мере, в какой с ней сталкивается Кабардино-Балкария. Одна из причин этого, помимо в целом более светского характера населения, в том, что в Адыгее не оказывалось силового давления на салафитские группы (исключая некоторые эпизоды в 2005 г). Интеграция салафитов в рабочие структуры ДУМ РА и КК, функционирование Соборной мечети в Майкопе как общей при отсутствии необходимости в отдельных салафитских мечетях, мирное сосуществование салафитов и правоохрани-

тельных структур не дает поводов для радикализации мусульманских сообществ.

Исламский политический радикализм не воспринимается как актуальная политическая проблема черкесскими активистами в Адыгее. В меньшей степени в республике выражено и противостояние между исламом и хабзе, которое сильно ощущается в КБР. Последнее, вероятно, связано еще и с тем, что адыгейцев не настолько много, чтобы этнические активисты делали акцент на внутренние расколы в их сообществе.

Есть тенденция к сотрудничеству между черкесскими организациями и исламским духовенством. Пока такое сотрудничество проявляется лишь во взаимном благожелательном настрое. Однако заметна иная, по сравнению с КБР, логика черкесских активистов — не вытеснять ислам хабзе, а расценивать его как часть черкесской идентичности. Среди членов Адыге хасэ есть имамы.

Черкесское движение не всеми его сторонниками в Адыгее расценивается как светский проект. Некоторые респонденты из числа черкесских активистов видят в исламе дополнительный источник силы черкесов и положительно оценивают исламизацию. Характерно, что, в отличие от кабардинских активистов, зеленый цвет черкесского флага они трактуют как цвет ислама и во вторую очередь — как «цвет природы».

Черкесское движение и российские власти

Оценка того, насколько массовой может быть мобилизация под этническими лозунгами, затруднительна. Черкесские активисты, как правило, говорят от имени «700-тысячной общности», которая ждет от Москвы ответа на свои чаяния. Дискурс этнического движения с такими его ключевыми тезисами как единство всех черкесов, невзирая на языковые и исторические их различия, представление о Кавказской войне как о геноциде, воспоминания о великом прошлом, на протяжении двух постсоветских десятилетий воспроизводится и развивается в университетах и научных центрах Кабардино-Балкарии и Адыгеи. Флаг с двенадцатью звездами и тремя стрелами на зеленом фоне, под которым черкесы сражались против Российской империи на Северо-Западном Кавказе начиная с 1830 года — это неременный атрибут кабардинской, черкесской или адыгейской свадьбы и распространенный сувенир.

В то же время распространенность такого рода символов и представлений еще не указывает на массовость политической мобилизации. Например, в Нальчике в автопробеге в честь Дня черкесского флага, который по решению МЧА отмечается 25 апреля, в 2012 году участвовало около полусотни автомобилей. На вечер черкесских танцев, который проводился вечером того же дня на площади Абхазии, собрались около 300 человек.

Количественные данные, позволяющие оценить масштабы мобилизации, может дать неожиданный

источник — данные всероссийской переписи населения 2010 года. Накануне переписи при инициативе и при поддержке МЧА черкесские организации проводили кампанию, призывая всех кабардинцев и адыгейцев обозначать единую этническую принадлежность — черкес. Благодаря этому рост числа черкесов в двух республиках между переписями 2002 и 2010 годов может косвенно указывать на численность тех, кто откликнулся на эту кампанию. В КБР численность черкесов выросла с 725 человек до 2475 человек (численность населения республики 860 тыс. чел., в том числе кабардинцев 490,5 тыс. чел.) В Адыгее — с 642 человек до 2651 человека (численность населения республики — 440 тыс. чел., в том числе адыгейцев 107 тыс. чел.). Рост хотя и заметный, но достаточно скромный, указывающий на то, что люди, готовые к политическим действиям под этническими лозунгами, немногочисленны.

Черкесское этническое движение, несмотря на атрибуты своего глобального единства, в каждом из регионов компактного проживания черкесов оказывается фрагментированным, разделенным на отдельные группы и течения, интересы и стратегии которых могут существенно различаться. Дискурс движения влиятелен, но, как показывает опыт, не слишком пригоден для политического выражения практических интересов. В то же время воспроизводство и развитие этого дискурса критически зависит от государственных структур — университетов и научных центров.

Ярким, хотя и не единственным примером такой зависимости стало известное научное заключение, накануне переписи 2010 года подготовленное и подписанное заведующим сектором Кавказа Института этнологии и антропологии РАН Сергеем Арутюновым, в подтверждение того, что черкесы — единый народ (заключение на бланке института вместе с аргументацией, подписями и печатями заняло одну машинописную страницу). Движение зависит от государства и в организационном отношении — траурные собрания в годовщину 21 марта проходят при поддержке властей КБР и Адыгеи, без которой они могли бы и не приобрести такой размах. Государственные структуры оказывают поддержку репатриантам и беженцам из Сирии, в значительной мере финансируют этнические организации.

Черкесское этническое движение погружено в среду, где действуют иные этнические движения, сталкиваются интересы разных сообществ и разных версий исторической памяти. Один из примеров этого — спор о межселенных территориях в Кабардино-Балкарии. Другой — конфликты вокруг кадрового состава республиканского правительства в КЧР во время президентства Бориса Эбзеева. В Адыгее порой остро сталкиваются взгляды на историю представителей адыгейского титульного меньшинства и русского нетитульного большинства. Не существует единой, непротиворечивой и устраивающей всех вер-

сии исторической памяти, перспективы ее создания в регионе довольно сомнительны.

Все это, на наш взгляд, и определило ту стратегию во взаимодействии с черкесским национальным движением, которую избрали федеральные власти. Вопреки распространенной оценке, в Москве никогда не отказывались от диалога и никогда его не прекращали. Руководители Международной черкесской ассоциации, главы региональных Адыге хасэ регулярно встречались и встречаются с чиновниками президентской администрации, представителями Государственной Думы, Совета Федерации, Россотрудничества. Это касается не только «официальных» черкесских организаций. Например, глава Хасэ Ибрагим Яганов входит в общественный совет при полномочном представителе президента в Северокавказском федеральном округе.

В то же время Москва воздерживалась от того, чтобы институционализировать такие переговоры и, тем более, придавать им политический характер. Прежде всего, мотивация активистов на таких переговорах была бы, по меньшей мере, двойной. Помимо очевидной и публичной мотивации решения «черкесского вопроса», они бы стали для них механизмом наращивания политического капитала, ибо любая организация, навязавшая Кремлю институционализированные переговоры, всего лишь выступив с несколькими резкими публичными заявлениями, естественно, автоматически наращивает такой капитал. Нет ни одного разумного довода в пользу того, чтобы превращать слабые и разрозненные черкесские этнические организации во влиятельную политическую силу путем подобных переговоров.

История Северного Кавказа, как впрочем, и всей страны, достаточно сложна и зачастую трагична, чтобы специально выделять одну из этнических групп в качестве «наиболее пострадавшей» и начинать переговоры с лицами, объявившими себя ее представителями. Это вызвало бы предсказуемую и резко негативную реакцию всех остальных групп.

Еще одной проблемой была бы повестка переговоров. В этом смысле дискурс черкесского этнического движения, сложившийся на рубеже 80-х — 90-х, ставший удобной идейной базой для суверенизации, оказался не слишком пригодным в новых политических условиях. Признание Кавказской войны геноцидом, репатриация черкесов диаспоры на Кавказ, создание единой черкесской административно-территориальной единицы в пределе предполагает восстановление на Кавказе статус-кво 1763 года. Это одна из утопий, возникших на фоне крупнейших и драматичных социальных и политических перемен при распаде Советского Союза, из которой трудно строить практическую переговорную программу в нынешнее время.

Республики с черкесским компонентом получили статус самостоятельных субъектов федерации, положения закона о соотечественниках распространены на черкесов диаспоры, а создание единого черкес-

ского региона непосредственным образом задевает интересы сотен тысяч представителей других этнических групп, проживающих на территории этого гипотетического региона. Теоретически, черкесские организации могли бы потребовать — и требуют — облегченного режима для возвращающихся репатриантов, то есть освобождения их от выполнения ряда требований российского законодательства о въезде иностранцев. Но это, опять же, предполагало бы особые условия — в то время как, например, потомки чеченских или осетинских мухаджиров из Сирии возвращаются на Кавказ обычным порядком.

Тема признания Кавказской войны геноцидом черкесов заслуживает отдельного обсуждения. Распространенный аргумент, применяемый активистами этнических организаций, состоит в том, что «Москве ничего не стоит» пойти на такое признание, а взамен она получит уважение, признание и благодарность всех черкесов мира. Взятый вне северокавказского, общероссийского и мирового контекста такой аргумент может показаться убедительным, но в действительности цена подобного решения куда выше, чем это может показаться на первый взгляд.

В российской политике есть прецедент законодательного утверждения позиции относительно исторического прошлого — закон о реабилитации репрессированных народов от 26 апреля 1991 г. В нем содержался и термин «геноцид», и пункт о территориальной реабилитации. Этот пункт не только был весьма размытым с юридической точки зрения, поскольку, по сути, вводил в правовую практику представления об «этнической собственности на землю»⁸, но и опасным политически: территориальный спор, в котором позиции одной из сторон, по сути, оказались подкреплены решением Верховного Совета РСФСР, стал фактором осетино-ингушского конфликта октября 1992 года, последствия которого до конца не преодолены до сих пор.⁹

Российское руководство вообще избегает политических оценок исторического прошлого, хотя порой в той или иной форме участвует в общественной дискуссии об истории. Исключения делаются лишь для бесспорных событий, таких как Великая отечественная война, или для важных международных процессов. Одним из таких исключений стало

⁸Термин предложен Сергеем Маркедоновым.

⁹Отметим, что территориальная реабилитация по смыслу отличается, к примеру, от реституции собственности, утраченной в результате репрессий. Осетино-ингушская напряженность могла и не вызвать всплеск насилия на этнической почве, если бы ситуация была переведена из русла территориального спора в русло возвращения или компенсации имущества, утраченного в 1944 году, высланным ингушам или их наследникам. К сожалению, стороны конфликта, российское общество в целом, федеральные власти и сами государственные институты в 1992 году оказались неспособны разрешить конфликтную ситуацию подобным образом.

российско-польское примирение, в рамках которого, в частности, Государственная Дума России приняла постановление, осуждавшее расстрел пленных польских офицеров в Катыни и Медном. В данном случае речь шла о качественном и долгосрочном улучшении отношений с крупной европейской страной, причем в обсуждение общей истории находилось далеко не в центре этого процесса, послужив, скорее задаче изоляции исторической памяти от текущей двусторонней повестки.⁹

Концепция геноцида — массовых страданий, перенесенных этнической, социальной или религиозной группой в прошлом — слишком сильное оружие, чтобы оно не использовалось в политической борьбе. Актуализация исторической памяти о таких страданиях — классический инструмент политической мобилизации. Утверждение определенной версии исторической памяти в официальных документах — свидетельство силы того движения, которое взяло эту память на свои знамена. В то же время, действие этого оружия редко бывает односторонним.

Современную Россию мало что связывает с Российской империей, которая вела Кавказскую войну. Есть незначительные элементы правопреемства, взятые на себя Россией не в силу международно-правовых норм, а добровольно (один из них — признание соотечественниками потомков подданных империи). Российская империя была сметена революцией, Советский Союз радикально порвал с ее политической и культурной традицией. Сопоставимый разрыв произошел и с наследием Советского Союза после его распада. Главное, что связывает три государства — крупнейший населяющий их народ, русские.

Признание Кавказской войны геноцидом неизбежно ставит вопрос о том, кто ныне продолжает нести ответственность за события полуторавековой давности. И нетрудно представить себе, что коллективная ответственность в итоге будет возложена на русских. Одна этническая группа в качестве коллективного палача, любая другая — в качестве коллективной жертвы — подобная политическая интерпретация исторического прошлого прямо противоположна идеалу гражданской нации и демократического государства в современной России. Не говоря о том, что прецедент создал бы сильный спрос на официальный статус коллективных жертв со стороны других групп, после чего российское прошлое быстро превратилось бы в «цепь геноцидов».

Для политических переговоров имелось и еще одно препятствие. Медийный взлет «черкесского вопроса» во второй половине прошлого десятилетия, ненадолго превративший этнических активистов в федеральных ньюсмейкеров, определялся не их последовательной стратегией, сколько серией ярких реакций на внешние обстоятельства. Текущая повестка

движения при этом следовала за обстоятельствами. Слухи об объединении Адыгеи с Краснодарским краем, российская заявка на проведение олимпиады в Сочи, признание «геноцида черкесов» Грузией, наконец, сирийский кризис, поставивший вопрос о беженцах — потомков мухаджиров, — на все эти события черкесские активисты отвечали реактивно, эмоционально и нередко весьма противоречиво.

Так, призывы к российским властям организовать возвращение сирийских черкесов на Кавказ в определенный момент стали сопровождаться заявлениями о том, что активисты готовы отказаться от требования признать Кавказскую войну геноцидом, если Москва согласится с их требованиями по Сирии, а место угроз, касавшихся негативной реакции черкесской диаспоры на сочинскую олимпиаду, заняли обещания выгод, которые Москва получит, предоставив членам этой диаспоры российское гражданство в упрощенном порядке и наряду с гражданством тех стран, где они пребывают. Этот калейдоскоп неосуществимых требований и ничем не подтвержденных обещаний в итоге утратил всякую операциональность.

Реакция федеральных властей на требования представителей черкесского этнического движения прошла за последние годы несколько изменений. Первой реакцией была попытка вернуться к образцам советской «исторической политики» в виде широкой и довольно дорогостоящей кампании 450-летия вхождения в состав России республик с черкесским компонентом. Кампания вызвала ожидаемую критику со стороны историков как из Нальчика и Майкопа, так и из Москвы — соглашения, заключенные Иваном Грозным с современными ему черкесскими предводителями не означали распространение юрисдикции России на Центральный и Северо-Западный Кавказ, не говоря уже о том, что формулировка о «450-летию вхождения Кабардино-Балкарской республики в состав России» была очевидным анахронизмом.

В дальнейшем власти учли эту критику и стали проводить более тонкую политику в отношении «черкесского вопроса». Содержание этой политики можно определить как готовность к сотрудничеству с черкесскими организациями и властями соответствующих республик в культурной и гуманитарной сфере при игнорировании политических требований, касающихся признания Кавказской войны геноцидом.

Республика Адыгея в ноябре 2010 г. подписала соглашение с Россотрудничеством, которое предусматривает поддержку в изучении адыгейского языка, развитие связей с черкесской диаспорой и проч. с опорой на сеть представительств Россотрудничества за рубежом. Программа мероприятий на 2011 — 2012 гг., предусмотренная соглашением, включала в себя конференции по вопросам сохранения адыгейского языка в Турции и Сирии, участие Адыгеи в российско-иорданской промышленной выставке Expo-Russia Jordan 2011, обучение студентов из черкесской диаспоры в российских ВУЗах за счет средств федерального бюджета, подготовку преподавателей русского

⁹А. Мальгин. *Оттолкнуться от прошлого и пойти вперед*. — «Эксперт» — 2010 — №14 (700) от 12 апреля 2010 г. — http://expert.ru/expert/2010/14/ottolknutsya_ot_proshlogo/

и адыгейского языков, национальных танцев, музыки, обычаев и традиций из числа представителей черкесской диаспоры, направление преподавателей из республики в черкесские культурные центры за рубежом, организацию курсов русского и адыгейского языков в российских культурных центрах и представительствах за рубежом. В Кабардино-Балкарском государственном университете сохраняется и развивается традиция обучения студентов из черкесской диаспоры. Представители МЧА и Адыге хасэ входили в число доверенных лиц Владимира Путина на президентских выборах 2012 года.

Диалог шел и по политически чувствительным вопросам, таким, как перспектива возвращения сирийских черкесов на Кавказ. В начале 2012 года делегация Совета Федерации посетила Сирию, чтобы на месте изучить вопрос. Несколько дискуссий прошло в Общественной палате России. К сожалению, многие черкесские активисты не учитывали того обстоятельства, что для Москвы организация эвакуации 100-тысячной (по данным самих активистов) сирийской черкесской диаспоры равнялась бы признанию краха сирийской государственности и ее неспособности обеспечить законный порядок в стране даже в перспективе.

Между тем, требование разрешения сирийского кризиса на основе законности, демократических норм и без внешнего вмешательства для российской дипломатии принципиально. Подрыв Кремлем собственной же внешнеполитической позиции во имя уступки одному из многочисленных этнических движений, действующих в России, был крайне маловероятен, тем более, когда публичные требования многих черкесских активистов по этому поводу приняли отчетливо конфронтационный тон.

Выводы для российско-грузинских отношений

Существование диаспоральных этнических организаций, а также объединяющих их международных структур не могло не обеспечить «черкесскому вопросу» определенного международного звучания. В разное время интерес к теме проявляли организации из Турции, США, других стран. Американский National Endowment for Democracy в 2006 году организовал «Комитет солидарности с республикой Адыгея». «Черкесский вопрос» подхватил Jamestown Foundation, организовавший серию конференций по истории и современной политике на Северном Кавказе. Нужно отметить, что организации, близкие к действующей администрации США, не только не поддерживают публично «черкесскую тему», но и негативно оценивают активность грузинских властей на этом направлении.¹¹

¹¹S. Charap, C. Welt. *A More Proactive U.S. Approach to the Georgia Conflicts*. — Center For American Progress — February, 2011. — <http://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2011/02/pdf/georgia-report.pdf>

В Турции вспышки общественной активности вокруг «черкесского вопроса» спорадические; их сравнительная слабость может быть объяснена тем, что у турецкого бизнеса имеются интересы в сочинских строительных проектах. «Черкесские дни» регулярно проводятся в европейском парламенте, правда, абхазская тематика на этой площадке, похоже, постепенно вытесняет собственно черкесскую.

В большинстве зарубежных публичных кампаний по «черкесскому вопросу» влияние государственных структур если и угадывалось, то никогда не проявлялось открыто. Исключением стала Грузия. В 2010 году в Тбилиси были проведены две конференции «Скрытые нации, продолжающиеся преступления», которые были организованы совместно Jamestown Foundation и Международной школой кавказских исследований при университете Или. В конференциях участвовали представители парламента Грузии. Президент Михаил Саакашвили с трибуны ООН выдвинул инициативу «новой северокавказской политики», составной частью которой стала публичная активность властей страны в «черкесском вопросе». Наконец, в мае 2011 года парламент Грузии признал Кавказскую войну геноцидом черкесов.

Влияние всех этих зарубежных кампаний на ситуацию внутри России было в целом невелико. Насколько можно судить, Jamestown Foundation в своей деятельности так и не смог перешагнуть российских границ. Активисты черкесских этнических организаций не получают сколько-нибудь заметного финансирования из-за рубежа. Международные кампании они расценивают прежде всего как средство давления на российские власти, а признание Кавказской войны геноцидом — как средство активизации обсуждения «черкесского вопроса» в мире. Примечательно, что в этих оценках были едины как «официальные», так и «оппозиционные» активисты, правда, первые указывали, что Грузии следовало бы также признать геноцид абхазов и осетин.

Федеральные власти не поддались подобному давлению, зато их отношения с черкесскими этническими организациями благодаря международным кампаниям и действиям парламента Грузии были испорчены. После признания Кавказской войны геноцидом публичную дискуссию об истории Северного Кавказа в неконфронтационном русле вести стало значительно труднее. Что же касается политической динамики на уровне регионов, то здесь эти кампании лишь углубили раскол между «официальными» и «оппозиционными» активистами и способствовали изоляции последних.

Проблема «новой северокавказской политики» Михаила Саакашвили не в том, что она была провокационна и скандальна, настолько, что даже «оппозиционные» черкесские активисты сочли нужным отмежеваться от некоторых ее проявлений. Уходящий президент расценивал и расценивает Россию как злейшего врага Грузии, и, вероятно, считает своим долгом любой ценой и любыми средствами нане-

сти России вред, какой только сможет нанести. Как избранный лидер суверенного государства он был вправе сделать тот выбор, который считал нужным. И нести ответственность за этот выбор.

Проблема в том, что «новая северокавказская политика» грузинских властей исходила из заведомо ложных посылок, и анализ «черкесского кейса» это неплохо иллюстрирует. Двадцать лет назад силы, действовавшие от имени этнических групп под лозунгами этнических прав и этнического самоопределения, взорвали политическую систему Советского Союза. Последствия этого взрыва ощущаются как на Северном, так и на Южном Кавказе до сих пор. Однако «новая северокавказская политика» — и, похоже, часть экспертного сообщества Грузии — недооценивали то обстоятельство, что за прошедшие двадцать лет эти силы либо утратили свой динамизм, сойдя со сцены, либо интегрировались в новую российскую политическую систему.

Этнические организации и лидеры не исчезли и не исчезнут, как не исчезнет российское многообразие. Но они все в большей степени занимают неполитические (но от этого не менее важные) ниши — сохранение языка и культуры, выражение и поддержка практических интересов локальных групп. Политический процесс входит в русло «регулярных» институтов, таких как муниципальные и региональные выборы, партийное строительство, гражданские организации и движения и прочее. Эти институты — при всем их досадном несовершенстве — становятся, применяя здесь известное выражение Хуана Линца и Альфреда Степана о демократии, «единственной игрой в городе».

В регионе существуют силы, не признающие институтов российской политической системы и готовые бороться против этих институтов с оружием в руках. Но их могущество не следует переоценивать. Они способны совершать кровавые теракты, но неспособны влиять на принятие политических решений в масштабах отдельной республики, не говоря о всем регионе. Двадцать лет назад 200 бойцов во главе с Русланом Гелаевым могли создать стратегический перевес для той силы, на стороне которой они воевали. Уже осенью 2001 года их рейд в Абхазию показал,

что время торжества подобных вооруженных формирований позади. Наверное, нет необходимости упоминать, что силы, о которых идет речь, весьма далеки от идеала европейских ценностей и прав человека, к которым апеллировала «новая северокавказская политика» Грузии.

Возможно, что по мере нормализации российско-грузинских отношений в двусторонней повестке дня появится вопрос о региональном сотрудничестве. С северной стороны Главного Кавказского хребта обсуждаются возможности строительства новых автодорог в Закавказье. Насколько можно судить, Москва уже сейчас готова к открытию новых пограничных переходов, которые позволят расширить товарооборот между двумя странами. Перспективным может быть сотрудничество в сфере туризма, тем более жители северокавказских республик давно освоили горнолыжные курорты Грузии. Большой потенциал имеет сотрудничество в гуманитарной сфере, например, учитывая важность архивов Грузии для изучения истории Кавказа в целом.

В то же время политическая рамка для такого сотрудничества находится в сфере взаимодействия с федеральными властями России, регионами и муниципалитетами Северного Кавказа в соответствии с существующим законодательством и сложившейся практикой. Предстоит преодолеть то недоверие, которое возникло к самой идее подобного сотрудничества по итогам «новой северокавказской политики», причем и в Москве, и в регионах Северного Кавказа. Та политика предполагала, что Тбилиси выбирает в регионе партнеров из числа тех, кто настроен в отношении Москвы наиболее критично, и затем объявляет его представителем региона в целом. В конечном счете, такая постановка вопроса подрывала перспективы регионального сотрудничества, поскольку для регионов Северного Кавказа в таких условиях контакты с Грузией автоматически означали нелояльность собственной стране.

Между тем, потенциал для сотрудничества существует, заинтересованность в нем есть, и его перспективы зависят от того, как будут устраняться препятствия, представляющие наследие «новой северокавказской политики».

Об авторе

Силаев Николай Юрьевич

Российский политолог-международник, кавказовед. Родился в 1977 году в Москве. Выпускник Исторического факультета Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова. Кандидат исторических наук («Северный Кавказ в составе России во второй половине XIX века: демографические, экономические, административно-правовые аспекты интеграции», 2003).

С 2004 года — старший научный сотрудник Центра проблем Кавказа и региональной безопасности МГИМО (У) МИД России. Составитель и редактор сборника *«Конфликты в Абхазии и Южной Осетии. Документы 1989–2006 годов»*. М.: «Русская панорама», 2008.

Директор Некоммерческого партнерства содействия развитию международных связей «Кавказское сотрудничество». Организатор Российско-грузинского медиафорума в Цахкадзоре (декабрь 2010, июнь 2011). Редактор аналитического портала «Россия—Грузия: экспертный диалог» (www.georgiamonitor.org).

საერთაშორისო კავშირების განვითარების ხელშეწყობის
არაკომერციული საპარტნიორო ორგანიზაცია „კავკასიური
თანამშრომლობა

ნიკოლაი სილაევი

ეთნოსი და პოლიტიკა ჩრდილოეთ
კავკასიაში: „ჩერქეზული საკითხი“

მოსკოვი
2013

შინაარსი

„ჩერქეზული საკითხი“ პოსტ-საბჭოთა ათწლეულებში 20

ბრენდის ერთიანობა — მრავალი ინტერესი 24

ჩერქეზული მოძრაობა და რუსული ხელისუფლება 27

დასკვნები 31

ნიკოლაი იურის ძე სილაევი 33

მიხეილ სააკაშვილის პრეზიდენტობის ბოლო წლებში ჩრდილოეთ კავკასია რუსულ-ქართული უთანხმოებების ერთ-ერთი პუნქტი იყო, თუმცა ხელისუფლების ცვლილების შემდეგ საქართველოში მდგომარეობა შეიცვალა.

საქართველოს პრემიერ-მინისტრმა ბიძინა ივანიშვილმა ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ განაცხადა, რომ საქართველო მონაწილეობას მიიღებს სოჭის ოლიმპიურ თამაშებში, რომელთა წარმატებით ჩატარებაც რუსეთის ხელმძღვანელობისთვის მნიშვნელოვანია, როგორც ქვეყნის, მათ შორის, სამხრეთ რეგიონების სტაბილურობისა და კეთილდღეობის ნიშანი. ამას მოჰყვა შეთავაზება თანამშრომლობაზე ოლიმპიადის უსაფრთხოების უზრინველყოფაში, რომელიც რუსეთში გაგებით მიიღეს. როგორც შეიძლება ვიმსჯელოთ, ასეთ თანამშრომლობას უკვე მოაქვს გარკვეული პრაქტიკული შედეგები, აღარაფერს ვამბობთ იმაზე, რომ ეს მრავალი წლის განმავლობაში პირველი შემთხვევაა, როცა დიპლომატიური ურთიერთობების არმქონე მეზობელ ქვეყნებს შორის თანამშრომლობა მიმდინარეობს ასეთ მგრძობიარე სფეროში.

ქართველი პოლიტიკოსები და ანალიტიკოსები სულ უფრო ხშირად საუბრობენ იმაზე, რომ საქართველოსა და რუსეთის ინტერესები ჩრდილოეთ კავკასიაში არსებულ ვითარებასთან დაკავშირებით ერთმანეთს ემთხვევა. ორივე ქვეყანა დაინტერესებულია ამ რეგიონის სტაბილურობასა და მშვიდობიან განვითარებაში. კონფლიქტების ესკალაციას კავკასიონის მთავარი ქედიდან ჩრდილოეთით, შესაძლოა, ორივესთვის კატასტროფული შედეგები მოჰყვეს. ასეთ საკითხებში თანხმობა მით უფრო მნიშვნელოვანია,

როცა მოსკოვი და თბილისი ჯერჯერობით იშვიათად თანხმდებიან რაიმეში.

მიუხედავად იმისა, რომ თავად შეთანხმების ფაქტი სასიხარულოა, რეგიონული თანამშრომლობის კონკრეტული გზები, უსაფრთხოების საკითხებში თანამშრომლობის გარდა — ჯერ მხოლოდ მოიხზრება. ვიდრე ისინი შეიქმნება, საჭირო იქნება თავად სიტუაციის ქართული და რუსული ხედვა რეგიონში დაახლოვდეს და აიხსნას რუსული პოლიტიკა ქვეყნის სამხრეთში. აღნიშნული მოხსენება არ აცხადებს პრეტენზიას ამ საკითხის გადაწყვეტაზე, მაგრამ წარმოადგენს მცდელობას, მცირე წვლილი შეიტანოს მისი გადაწყვეტის საქმეში. კერძოდ, განიხილოს ეთნიკური ფაქტორების პოლიტიკური როლი ჩრდილოეთ კავკასიაში „ჩერქეზული საკითხის“ მაგალითზე, რომელიც ესოდენ მწვავედ განიხილებოდა თბილისში რამდენიმე წლის წინ.

მოხსენება ეფუძნება არაკომერციული პარტიორობა „კავკასიური თანამშრომლობის“ მიერ 2012 წელს ჩატარებული კვლევის „ჩერქეზული საკითხი: ეროვნული მოძრაობა თანამედროვე რუსეთში“ მასალებს. პროექტი, რომელიც მოიცავდა ჩერქეზული ეთნიკური მოძრაობისა და სხვა ეთნიკური მოძრაობების, ხელისუფლების სხვადასხვა დონის წარმომადგენლებთან, ჩერქეზ ინტელექტუალებთან, მეწარმეებთან 75 ინტერვიუს, განხორციელებულ იქნა საზოგადოებრივი პროექტირების ინსტიტუტის მიერ, სამოქალაქო საზოგადოების ინტიტუტების მხარდაჭერის საპრეზიდენტო ფონდის ფარგლებში გამოყოფილ გრანტზე. კვლევის საველე ეტაპი ტარდებოდა 2012 წლის აპრილ-მაისში ყაბარდო-ბალყარეთში, ჩერქეზეთსა და ადიღეში, ასევე სოჭის ლაზარევსკის

ადმინისტრაციული რაიონისა და კრასნოდარის მხარის ტუაფსეს მუნიციპალური რაიონის შაპსულურ აულებში. კვლევაში მონაწილეობა მიიღეს არასამთავრობო ორგანიზაცია „კავკასიური თანამშრომლობის“ დირექტორმა, მოსკოვის სახელმწიფო საერთაშორისო ურთიერთობების სახელმწიფო უნივერსიტეტის კავკასიის პრობლემების ცენტრისა და რეგიონული უსაფრთხოების ცენტრის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა ნიკოლაი სილაევმა, ცენტრის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა მიხაილ ვოლხონსკიმ, ე.ტ.გაიდარის სახელობის ეკონომიკური პოლიტიკის ინსტიტუტის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა კონსტანტინ კაზენინმა, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ცივილიზაციური და რეგიონული კვლევების ცენტრის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა ნაიმა ნეფლიაშვილამ, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოლოგიისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტის ეთნოპოლიტიკური კვლევების ცენტრის უფროსმა მეცნიერ-თანამშრომელმა ახმეტ იარლიკაპოვმა, ფასეული რეკომენდაციები მოგვაწოდა RAMCOM-ის რეგიონების სოციალ-ეკონომიკური კვლევების ცენტრის ხელმძღვანელმა დენის სოკოლოვმა. კვლევის ფრაგმენტები გამოქვეყნებულია.¹

მოხსენება არ იმეორებს კვლევის შინაარსს. მისი მიზანია, ჩამოაყალიბოს რამდენიმე თეზისი, რომლებსაც, შესაძლოა, ჰქონდეს მნიშვნელობა ჩრდილოკავკასიური პრობლემატიკის გასაანგარიშებლად, რუსულ-ქართული ურთიერთობების კონტექსტში. ავტორი მადლობას უხდის პროექტში მონაწილე კოლეგებს და სთხოვს, მოხსენების ყველა უპირატესობა კვლევითი ჯგუფის საერთო დამსახურებად მიიჩნიონ, ხოლო ყველა ნაკლოვანებაზე პასუხისმგებლობა დააკისრონ მხოლოდ ავტორს.

„ჩერქეზული საკითხი“ პოსტ-საბჭოთა ათწლეულებში

თანამედროვე სახით ჩერქეზული ეროვნული მოძრაობა ჩაისახა გასული საუკუნის 80-იანი წლების შუაგულში. დაახლოებით ამ დროიდან ჩერქეზული ორგანიზაციების საქმიანობა გავიდა ცალკეაღებული ქვეყნის დიასპორის კეთილდღეობის შესახებ ზრუნვის ვიწრო ჩარჩოებიდან. ჩერქეზულმა საზოგადოებრივმა ორგანიზაციებმა, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ქვეყანაში გაჩნდნენ, დაიწყეს ერთიანი სტრუქტურების შექმნა და კავკასიასა და

უცხოეთში მცხოვრები ყველა ჩერქეზის ინტერესების ფორმულირება.

აქ როლი რამდენიმე ფაქტორმა ითამაშა. ეკონომიკური ზრდასა და ურბანიზაციასთან ერთად ახლო აღმოსავლეთის ჩერქეზული სათემოებისთვის სულ უფრო აქტუალური ხდებოდა ასიმილაციის პერსპექტივა. სსრკ-ში 60-იანი წლების შუაგულში შეინიშნებოდა საერთო მოძრაობა „ფესვებთან დაბრუნება“, რომელმაც პრაქტიკულად ყველა ეთნიკური ჯგუფის ინტელექტუალები მოიცვა და ხელისუფლების ფაქტიური მხარდაჭერა მიიღო. ეს, შესაძლოა, გამოხატულიყო სხვადასხვა ფორმით — დაწყებული ნიშანდობლივი ისტორიული მემორიალების აღმართვით, ჩრდილო კავკასიაში და სსრკ-ს სხვა რეგიონებში ხალხური ტრადიციების აღორძინებით (ან შექმნით) და დამთავრებული სოფლის პროზის აღორძინებით, რომელიც წარმატებულ რუსულ სოფელს ასხამდა ხოტბას. „პერესტროიკის“ წინ რეპრესიული რეჟიმის შესუსტებამ გაძლიერების საშუალება მისცა ამ ტენდენციას, რომელიც დიდწილად განსაზღვრავდა და ახლაც განსაზღვრავს იდეურ გარემოს პოსტსაბჭოთა სივრცეში.²

კავკასიური ომისა და ოსმალეთის იმპერიაში ჩერქეზთა მასობრივი ემიგრაციის შესახებ მოგონებები, კონტაქტები უცხოეთში მცხოვრებ თანამემამულეებთან იდეალურად ესადაგებოდა თემას „დაბრუნება ფესვებთან“. ჩერქეზი აქტივისტებიდან რიგი რესპოდენტებისა აღნიშნავს, რომ საზღვარგარეთ თანამემამულეებთან კავშირების გამყარების პირველი ნაბიჯები ჯერ კიდევ 60-იანი წლებში გადაიდგა, როდესაც უცხოეთში საბჭოთა მაუწყებლობის არაბული რედაქციის კორესპონდენტმა კოზეტა ბეკმა დაიწყო ახლო აღმოსავლეთის ჩერქეზულ დიასპორასთან კონტაქტების დამყარება, თანაც ყაბარდო-ბალყარეთში მისი მუშაობა მხარდაჭერილ იქნა ყაბარდო-ბალყარეთის საბჭოთა ავტონომიური რესპუბლიკის პარტიის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივნის, ტიმბორა მაღბახოვის მიერ. 80-იანი წლების შუაში კავკასიაში უკვე აქტიურად მოქმედებდა საზოგადოება „სამშობლო“, რომელიც თანამემამულეებთან კავშირებზე ამხანაღებდა ყურადღებას.

80-იანი წლების ბოლოდან დაიწყო ჩერქეზული საზოგადოებების ინტეგრაცია საერთაშორისო ორგანიზაციებში. 1988 წლის ოქტომბერში ანკარაში ჩატარდა „ჩრდილოკავკასიური კულტურის კვირეული“, რომელიც XIX საუკუნის კავკასიური ომის დასრულების 125-ე წლისთავს მიეძღვნა. ამ ღონისძიებაში მონაწილეობა მიიღეს როგორც ჩრდილოკავკასიური რესპუბლიკების, ასევე უცხოეთის ადიღური საზოგადოების წარმომადგენლებმა სირიიდან, იორდანიიდან, აშშ-დან, გერმანიიდან, თურქეთის სხვადასხვა რაიონებიდან. მიღებულ იქნა დეკლარაცია, რომელშიც საუბარი იყო სურვილზე, გაეცნოთ მსოფლიო ერებისთვის ჩერქეზული დიასპორის პრობლემები, მისი სწრაფვა, გაეფართოებინა

¹ Н. Силаев. «Черкесский вопрос» на черноморском курорте. <http://georgiamonitor.org/upload/medialibrary/dec/decf3b61dff317ed7e11eb3f5ea2a227f.pdf>

² С.А. Штырков. Прогрессивные народные традиции: обретение и изобретение (случай Северо-Осетинской АССР в 1960-е годы). / Общество как объект и субъект власти. Очерки политической антропологии Кавказа. СПб.: — «Петербургское востоковедение» — 2012.

კავშირები ისტორიულ სამშობლოსთან და ასევე, დიასპორის ნაწილის სურვილი, დაბრუნებულიყო ჩრდილოეთ კავკასიაში. 1991 წლის მაისში ნალჩიკში გაიმართა აშშ-ს, დასავლეთ ევროპის, ახლო აღმოსავლეთის ჩერქეზული ორგანიზაციების კონგრესი, რომელშიც ასევე მონაწილეობა მიიღეს აფხაზეთის, ადიღეს, ყაბარდო-ბალყარეთის, ყარაჩაი-ჩერქეზეთის სამთავრობო დელეგაციებმა.

კონგრესზე დაფუძნდა ჩერქეზთა მსოფლიო ასოციაცია, რომელსაც მოგვიანებით ჩერქეზთა საერთაშორისო ასოციაცია (ჩსა) დაერქვა. მისი პირველი პრეზიდენტი გახდა სსრკ-ს უმაღლესი საბჭოს დეპუტატი, ბორის ელცინის თანამებრძოლი იური კალმიკოვი. ჩსა-ს პროგრამა მთავარ მიზნებად ისახავდა „ჩერქეზთა საზოგადოებრივი გაერთიანების — ჩსა-ს წევრების ძალისხმევით გაერთიანებასა და საქმიანობის კოორდინაციას, რაც ხელს შეუწყობს ჩერქეზი ხალხის კულტურული და სულიერი მემკვიდრეობის აღორძინებასა და განვითარებას, მისი ეროვნული იდენტობის შენარჩუნებას, ჩერქეზთა ნამდვილი ისტორიის აღდგენას“, აგრეთვე, „კანონით დადგენილი წესით“ იმ ჩერქეზთა დახმარებას, რომელთაც სურვილი აქვთ, დაუბრუნდნენ ისტორიულ სამშობლოს.

90-იანი წლების დასაწყისში ჩამოყალიბდა ჩერქეზული ეროვნული მოძრაობის დისკურსი, რომელიც ახლაც დომინირებს საჯარო სფეროში. მის ძირითად თემებად იქცა კავკასიური ომების მოვლენათა ჩერქეზთა გენოციდად აღიარების აუცილებლობა, ჩერქეზთა დიასპორის კავკასიაში რეპატრიაციისკენ მოწოდება და პერსპექტივაში — ერთიანი ჩერქეზული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული წარმონაქმნის შექმნა ჩერქეზული კომპონენტის მქონე სამი რესპუბლიკის — ყაბარდო-ბალყარეთის, ყარაჩაი-ჩერქეზეთისა და ადიღეს ადგილას.

ნალჩიკელი მკვლევარი ასლან ბოროვი აღნიშნავს, რომ 90-იან წლებში ჩერქეზული ეროვნული მოძრაობისა და ფედერალური ხელისუფლების ურთიერთობები დაძაბული არ ყოფილა. ჯერ ერთი, რუსეთის ფედერაციაში მყოფი რესპუბლიკების სუვერენიზაციის პროცესი დიდწილად ისრუტავდა ეთნიკური აქტივისტების ენერჯიას და იმედს აძლევდა მათ, რომ დროთა განმავლობაში მოძრაობის ყველა მიზანი მიღწეული იქნება. მეორეც, რუსეთში ისტორიული წარსულის გადახედვის პროცესი მიმდინარეობდა, რომლის ფარგლებშიც კავკასიურ ომების მიმართ დამოკიდებულებაც გადაიხედებოდა; ამ პროცესის ნათელ პოლიტიკურ გამოხატულებად იქცა პრეზიდენტ ბორის ელცინის მიმართვა ჩრდილოეთ კავკასიის ხალხებისადმი, ამ ომის ტრაგიკულობის აღიარებითა და მისი ყველა მსხვერპლის მიმართ სამძიმროთ. მესამეც, მიუხედავად იმისა, რომ ყველაზე ცნობილი ჩერქეზული ორგანიზაციები ქართულ-აფხაზურ

კონფლიქტში უშუალოდ ჩართული არ იყვნენ, მათ არაერთხელ გამოხატეს თანაგრძნობა და მხარდაჭერა აფხაზური მხარის მიმართ. ამ პირობებში ისინი მზად არ იყვნენ, იდეოლოგიურ საკითხებში მოსკოვთან დაპირისპირებაზე წასასვლელად.

ასლან ბოროვი აღნიშნავს კიდევ ერთ გარემოებას: რუსეთის დამოკიდებულება დასავლეთთან 90-იანი წლების უმეტესი დროის განმავლობაში კარგი იყო და რუსეთის საზღვრებს გარეთ არ არსებობდა გავლენიანი ძალები, რომლებსაც იმპერიის ერთ-ერთ პერიფერიაში, მე-19 საუკუნის ისტორიული მოვლენების განმარტებების თაობაზე იდეოლოგიურ დაპირისპირებაზე თამაშის სურვილი ექნებოდათ.³

უნდა დავამატოთ, რომ რუსეთის შემადგენლობაში მყოფი რესპუბლიკების სუვერენიზაცია, მართალია, უმრავლეს შემთხვევაში არ ნიშნავდა შესაბამისი ეთნიკური მოძრაობების პროგრამა-მაქსიმუმის სიტყვა-სიტყვით შესრულებას, თუმცა ეს მათი ხილული პოლიტიკური მიღწევა აღმოჩნდა. პრაქტიკაში კი ეს ნიშნავდა, რომ ადრინდელი პუბლიცისტებმა, ეთნიკურმა აქტივისტებმა, ეთნიკურ ორგანიზაციათა ლიდერებმა რუსულ სახელისუფლებო სტრუქტურებში სტატუსური პოზიციები დაიკავეს და რუსულ პოლიტიკაში იყვნენ ინტეგრირებული.

ყაბარდო-ბალყარეთში, ყარაჩაი-ჩერქეზეთსა და ადიღეში „ადიღე ხასეს“ ისტორიას თუ გადავხედავთ, რთული იქნება, არ შევნიშნოთ, რომ ყველაზე გვიან, 2000-იანი წლების ების მიჯნაზე ისინი არაფორმალური გავლენიანი პოლიტიკური ძალიდან, რომელიც ოპონირებას უწევდნენ რესპუბლიკაში დამყარებულ წესრიგს, თანდათან ამ წესრიგის დასაყრდენად იქცნენ. სადღაც ეს მოხდა რესპუბლიკური პოლიტიკური ელიტების მხრიდან მეტ-ნაკლებად ღია ზეწოლის შედეგად მოხდა და ამ შემთხვევაში ბევრი გავლენიანი აქტივისტი თამაშგარე მდგომარეობაში აღმოჩნდა; სხვაგან ასეთი ევოლუცია ბუნებრივად — რეგიონული ელიტების კონსოლიდაციის პროცესის ჩარჩოებში მოხდა.

ფედერალური ხელისუფლება ამ პროცესების მიმართ სრულიად გულგრილი იყო. ჩეჩნეთში ომის ფონზე, რომელიც 1996 წელს მყიფე მშვიდობით შეწყდა და 1999-ში განახლდა, მოსკოვისთვის საკმაო იყო, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის დანარჩენ ტერიტორიაზე სახელმწიფო წესრიგისა და სტაბილურობის გარეგნული კონტურები შენარჩუნებული იყო. გარდა ამისა, მოსკოვს უბრალოდ არ გააჩნდა რესურსები აქტიური რეგიონული პოლიტიკისათვის; პირიქით, როგორც 1999-2000 წლების საარჩევნო ციკლმა აჩვენა, ფედერალური პოლიტიკური ელიტები იძულებულნი იყვნენ, რეგიონების მხარდასაჭერის მოსაპოვებლად ებრძოლათ.

ფედერალურ ხელისუფლებასა და ჩერქეზულ ეთნიკურ მოძრაობას (ამ სიტყვის ფართო გაგებით — ფაქტობრივად მასში რუსეთის ფედერაციის „სატიტულო“ სუბიექტების ელიტების ჩათვლით)

³ А.Х. Боров. «Черкесский вопрос как историко-политический феномен». Нальчик: — Издательство Кабардино-Балкарского научного центра РАН — 2013.

შორის ურთიერთობების ერთგვარ სიმბოლოდ იქცა 20 (სხვა მონაცემებით 38) ჩერქეზული ოჯახის რეპატრიაცია ომის ქარცეცხლში გახვეული კოსოვოდან. რეპატრიანტები ფეხედრალური ხელისუფლების სახსრებით, საგანგებო სიტუაციების სამინისტროს თვითმფრინავებით გამოიყვანეს, ადიღეში მათთვის აშენდა სოფელი მაფენაბლი („ბედნიერი სოფელი“). ყველა ეს მოვლენა დაწვრილებით და კოსოვოელი ადიღების მიმართ სიმპატიით შექდებოდა ფედერალურ ტელეარხებზე.

2000 წლიდან დაწყებული, რუსეთში ფედერალურ ცენტრსა და რეგიონებს შორის ურთიერთობის შეცვლა დაიწყო. ფედერაციის საბჭოს რეფორმის შედეგად რესპუბლიკების გუბერნატორებმა და პრეზიდენტებმა რუსეთის პარლამენტის ზედა პალატის წევრთა სტატუსი დაკარგეს; დაიწყო რეგიონული კანონმდებლობების შემოწმება ფედერალურთან შესაბამისობაზე; შეიქმნა ფედერალური ოლქები პრეზიდენტის სრულუფლებიანი წარმომადგენლებით, რომლებიც თუმცა არ ფლობდნენ მნიშვნელოვან უფლებამოსილებებს, რაც შემთხვევებში რეგიონებსა და მოსკოვს შორის შუალედურ ადმინისტრაციულ ინსტანციებად იქცნენ; საბიუჯეტო რეფორმა, რომელმაც კონსოლიდირებული ბიუჯეტის პროპორციები პოზიციები განსაზღვრა არა რეგიონების სასარგებლოდ; და ბოლოს, 2004 წელს რეგიონთა მეთაურების არჩევნებზე უარი ითქვა. ყოველივე ამან რუსულ პოლიტიკაში თამაშის ახალი წესები ჩამოაყალიბა.

თავად ამ ძვრებს რუსეთის შემადგენლობაში მყოფი რესპუბლიკების ეთნიკური მოძრაობების აქტივიზაცია არ გამოუწვევია. თუმცა, იგი იმ პოლიტიკური შესაძლებლობების უნიკალური სტრუქტურის ელემენტი გახდა, რომელიც წინა ათწლეულის შუაგულში ჩერქეზული მოძრაობისთვის ჩამოყალიბდა და რომლის წყალობითაც „ჩერქეზული საკითხი“ დღევანდელი სახით დაისვა.

პოლიტიკური შესაძლებლობების ეს სტრუქტურა რამდენიმე — როგორც ფუნდამენტური, ასევე დიდწილად შემთხვევითი ფაქტორებისგან ჩამოყალიბდა. პირველს განეკუთვნება ის ფაქტორი, რომ 2000–იანებში, 90–იანი წლებისგან განსხვავებით, რუსეთის ეკონომიკური სიტუაცია

მნიშვნელოვნად შეიცვალა. ეკონომიკურმა ზრდამ, ფედერალური საფინანსო-სამრეწველო ჯგუფების რეგიონებში შესვლამ, ქვეყნის შიგნით გაძლიერებულმა მიგრაციულმა ნაკადებმა, უმაღლესი განათლების სივრცეში ინტეგრაციის დაწყებამ (ერთიანი ეროვნული გამოცდის წყალობით დედაქალაქის უნივერსიტეტები უფრო ღია გახდა რეგიონების აბიტურიენტთათვის) ჩრდილო კავკასიური რესპუბლიკების ადრინდელი კარჩაკეტილობის ნგრევას შეუწყო ხელი. ირიბად ეს ურბანიზაციასა და ასიმილაციას აძლიერებდა. ფედერალური ხელისუფლების პოლიტიკური ძალაუფლების ზრდამ, მათმა კურსმა რეგიონული ელიტების ადრინდელი სრული ძალაუფლების შეზღუდვამ 90–იანი წლების სუვერენიზაციას ზღვარი დაუდო.

და ბოლოს, მესამე ფუნდამენტურ ფაქტორად იქცა ფედერალური პოლიტიკური კლასის თავისებური და დამოუკიდებელი ანალიზის ღირსი დისკურსი ეთნიკური მოძრაობების, ნაციონალიზმის (უფრო სწორედ ნაციონალიზმების) და ქვეყნის დეზინტეგრაციის რისკების შესახებ. საერთო ადგილი აქ დაიკავა მოსაზრებამ, რომ ეთნიკურმა მოძრაობებმა გამოიწვიეს საბჭოთა კავშირის კრახი და პოტენციურად შეუძლიათ ასევე დამანგრეველი შემოქმედება იქონიონ რუსეთის ფედერაციაზე. თუმცა, ჩვენი აზრით, აქ ერთმანეთშია არეული სახელმწიფოს დეზინტეგრაციის გარეგნული გამოვლინებები და ამ მოვლენის სოციალ-პოლიტიკური არსი, ეს მოსაზრება კვლავაც გავლენიანია.⁴ პრაქტიკაში ეს იმაში გამოიხატება, რომ ხელისუფლებაც და მედია საზოგადოებაც მგრძობიარეა ეთნიკურად შეფერილი ნებისმიერი პოლიტიკური პროტესტის მიმართ, მიუხედავად მისი ძალისა, ფორმისა, საგნისა ან სოციალური ბაზისა. ბოლო წლებში ჩერქეზული ეთნიკური მოძრაობის განვითარებაში ეს ფაქტორი თითქმის განმსაზღვრელი აღმოჩნდა.

რაც შეეხება შემთხვევით ფაქტორებს, რომლებმაც პოლიტიკური შესაძლებლობების სტრუქტურა ჩამოაყალიბეს, ასეთები იყო, პირველ რიგში, ადიღეს რესპუბლიკის კრასნოდარის ოლქთან შეერთების პერსპექტივების განხილვა 2004–2005 წლებში, ხოლო მეორე — სოჭის ოლიმპიადის პროექტი.

ადიღეს კრასნოდარის ოლქში შემავალი ავტონომიიდან ფედერაციის დამოუკიდებელ

⁴ არსებობს საბჭოთა კავშირის დაშლის გაცილებით უფრო ადეკვატური და არგუმენტირებული ახსნა, ვიდრე კალაპოტიდან გადმოსული რესპუბლიკური ნაციონალიზმები. მაგალითისთვის, გიორგი დერლუგიანი ყურადღებას აქცევს იმას, რომ სსრკ დაიყო არა იმდენად ეთნიკური საზღვრების, არამედ გავლენიანი ნომენკლატურული, პატრონ-კლიენტური ქსელების საზღვრების მიხედვით. იხ. Г. Дерлугьян. Адепт Бурдые на Кавказе. М.: — «Территория будущего» — 2010. ევრო გაიდარი წერდა უმძიმეს საბიუჯეტო კრიზისზე, რომელმაც საბჭოთა კავშირი უკანასკნელ წლებში მოიცვა და რომელიც წინა ათწლეულების ეკონომიკური პოლიტიკის ფატალური შეცდომების კანონზომიერ შედეგს წარმოადგენდა. იხ. E.T. Гайдар. Гибель империи. Уроки для современной России. М.: - РОССПЭН — 2006. საერთოდ, თეზისი რუსეთში ეთნიკური მოძრაობებისგან მომდინარე პოლიტიკური საფრთხის შესახებ პოლიტიკურად მოტივირებული ჩანს. რესპუბლიკების ელიტათა ნაწილს, აგრეთვე არასისტემურ ეთნიკურ აქტივისტებს ეს ეხმარება, უფრო ძვირად გაყიდონ საკუთარი ლოიალობა, ან პირიქით, საკუთარ არალოიალურობას უფრო მაღალი ფასი დაადონ იმ დროს, როცა საქსპერტო და მედია საზოგადოების ნაწილი, რომელიც კარიერას იკეთებს ამგვარ საფრთხესთან იდეოლოგიურ ბრძოლაზე, ასევე დაინტერესებულია ქვეყნის ეთნიკური მრავალფეროვნების თემის ირგვლივ განგაშის შენარჩუნებაში.

სუბიექტად ქცევა ჩერქეზი აქტივისტების მიერ თავად რესპუბლიკაში და მის ფარგლებს გარეთ ფასდება, როგორც მათი მნიშვნელოვანი გამარჯვება, ისტორიული სამართლიანობის აღდგენა და ჩერქეზთა თვითმყოფადობის შენარჩუნების გარანტია. ამიტომ 2004 წლის ბოლოს ინფორმაციულ სივრცეში რესპუბლიკის ოლქთან გაერთიანების თემის გაჩენამ — კრასნოიარსკის მხარესთან ევენკური და ტაიმირის ავტონომიური ოლქების გაერთიანების, პერმის ოლქისა და კომი-პერმიაცკის ავტონომიური ოლქის პერმის მხარეში შერწყმის ანალოგიურად, ეროვნული ორგანიზაციების შემოფოთება გამოიწვია.

გაერთიანების შესახებ დისკუსია დაიწყო კრასნოდარის მხარის გუბერნატორის, ალექსანდრ ტაჩოვის მიერ 2004 წლის დეკემბრის ბოლოს გაკეთებული განცხადებით. მან რესპუბლიკის მხარეში დაბრუნების ეკონომიკური მიზანშეწონილობის შესახებ განაცხადა. მოგვიანებით გუბერნატორმა უარყო თავისი სიტყვები. მსგავსი განცხადება, რომელიც შემდგომში ასევე უარყვეს, გააკეთა მხარის ვიცე-გუბერნატორმა მურატ ახეჯაკმა. მოგვიანებით ცესკო-ს თავმჯდომარემ ალექსანდრ ვეშნიაკოვმა ადიღე და კრასნოდარის მხარე იმ რეგიონთა შორის დაასახელა, რომლებშიც გაერთიანების შესახებ რეფერენდუმები უნდა ჩატარდეს.

ადიღეს ჩერქეზული ორგანიზაციებმა რესპუბლიკის ხელისუფლების მხარდაჭერით გაერთიანების წინააღმდეგ საკმაოდ ემოციური კამპანია წამოიწიეს.⁵ კამპანიას ჩერქეზთა საერთაშორისო ასოციაციაც შეუერთდა. კამპანიაში ასევე მონაწილეობს ისრაელისა და იორდანის ჩერქეზული ორგანიზაციები. მისპიკადიქცამაიკოპში ჩატარებული მიტინგი რესპუბლიკის შენარჩუნების ლოზუნგით, რომლის ორგანიზებაშიც აქტიურად მონაწილეობდა რესპუბლიკის ხელისუფლება.

შედეგად ოლქის რესპუბლიკასთან გაერთიანება გადაიდო. ჩერქეზულმა ეროვნულმა ორგანიზაციებმა რესპუბლიკის ხელისუფლებასთან ერთად შეძლეს საკუთარი ძალისა და გავლენის დემონსტრირება. გაერთიანების საწინააღმდეგო კამპანიას მედიაში ძლიერი ეფექტი ჰქონდა. საინფორმაციო სივრციდან ფაქტიურად განიდეგნა სიუჟეტები, რომლებიც მხარს არ უჭერდა ვერსიას რესპუბლიკის მხარესთან შერწყმის გამო ჩერქეზთა საყოველთაო აღმფოთებას და რუსეთისთვის, ამ გეგმის შესრულების შემთხვევაში, თითქმის ახალი

„სუვერენიტეტების აღდგენის“ მოსალოდნელი საფრთხის შესახებ.

კერძოდ, მედიაში არ მოხვდა ინფორმაცია პარალელურად სოფელ იაბლონოვსკიში (კრასნოდარის გარეუბანი, ადიღეს შემადგენლობაში) გაერთიანების მოთხოვნით ჩატარებული მიტინგის შესახებ, რომელშიც რუსებიც და ადიღებიც მონაწილეობდნენ. ასევე, იმ ხელმოწერების შესახებ, რომლებიც გაერთიანების მხარდასაჭერად შეაგროვა „ადიღეს სლავთა კავშირმა“ (ორგანიზაციის წარმომადგენელთა განცხადებით, შეგროვდა ოცი ათასი ხელმოწერა საპასპორტო მონაცემებით.)

ადიღეს სტატუსის შენარჩუნებისთვის ბრძოლა პრეცედენტად და მოდელად იქცა. ჯერ ერთი, ჩერქეზ აქტივისტებს, რომლებმაც ხმამაღლა განაცხადეს სტატუსის დაკარგვის საფრთხისა და ამ საკითხთან დაკავშირებით თავის უკმაყოფილების შესახებ, შეეძლოთ, გამარჯვება ეხეიმათ, როდესაც ჭორები ჭორებად დარჩა. მეორეც, მათთვის საკმარისი აღმოჩნდა, მიეტანათ თავისი სიტყვები რამდენიმე უმსხვილეს გაზეთამდე, ინტერნეტ-საიტამდე და რადიო-სადგურამდე, რათა მიმდინარე მოვლენები საზოგადოების მიერ აღქმული ყოფილიყო, როგორც შელახული ეროვნული გრძნობების ნიადაგზე აღმოცენებული ძლიერი სახალხო მისწრაფება. მესამეც, მთელ მსოფლიოში წარმატებით შეიქმნა ჩერქეზული დიასპორის მობილიზაციის ეფექტი, რის გამოც ეროვნული უმცირესობების დროშის ქვეშ რუსეთის საშინაო საქმეებში გარედან ჩარევის აზრდელი გაჩნდა. მეოთხეც, ჩერქეზი აქტივისტები ამ ეფექტის წყალობით ფედერალურ „ნიუსმეიკერებად“ იქცნენ, და ამან თავი იჩინა, როდესაც დღის წესრიგში სოჭის ოლიმპიადა აღმოჩნდა.

ორი წლის შემდეგ რუსეთის წინადადებას სოჭში ოლიმპიადის ჩატარების შესახებ 2005 წელს მიღწეული შედეგი გააძლიერა. სოჭი — ჩერქეზული ეროვნული მოძრაობისთვის ნიშანდობლივი ადგილია. სწორედ კრასნაია პოლიანაში, სადაც გაიმართება ოლიმპიური შეჯიბრებების ნაწილი, 1864 წლის მაისში ერთმანეთს შეხვდნენ რუსეთის იმპერიის ჯარის ნაწილები, რომლებიც სხვადასხვა მიმართულებიდან უტევდნენ მთებში და დევნიდნენ მოსახლეობა ყუბანის ზეგანზე ან ზღვისპირეში, ოსმალეთის იმპერიაში ემიგრაციისთვის. რამდენიმე წლით ადრე, იმპერიასთან მეზობლ ჩერქეზთა ბელადებს ბოლო მცდელობა ჰქონდათ, გაერთიანებინათ თავიანთი ძალები დაპირისპირებისათვის და სწორედ სოჭში მდებარეობდა მეჯლისი — მეზობლთა გაერთიანების სახელისუფლებო ორგანო.

სოჭში ოლიმპიადის ჩატარების წინააღმდეგ პროტესტი არ იყო იმდენად კონსოლიდირებული, როგორც ადიღესა და კრასნოდარის მხარის შეერთების გამო — ბევრმა ჩერქეზულმა ორგანიზაციამ მხარი დაუჭირა ოლიმპიადას, მოითხოვა მის კულტურულ პროგრამაში ჩერქეზული კომპონენტის ჩართვა. სახალხო კამპანია ლოზუნგით „სოჭი- გენოციდის მიწა“ შედარებით ნაკლებ ხანს

⁵ ადიღეს „ადიღე ხასეს“ განცხადებაში რეგიონთა გაერთიანების საკითხზე რეფერენდუმის შესახებ ნათქვამია: „ასეთივე წარმატებით ავანტიურისტ პოლიტიკოსებს შეუძლიათ შემოგვთავაზონ რეფერენდუმი ადიღე ხალხის გადასახლებაზე უკიდურეს ჩრდილოეთში, რათა საბოლოოდ გადაწყდეს „ადიღური საკითხი“. «Общественное движение «АдыгэХасэ» Адыгеи выступило с заявлением» — ИА «Регнум» — 24 января 2005 г. — <http://www.regnum.ru/news/394131.html#ixzz2Cf9jGgNj>

გაგრძელდა და მასობრივი არ ყოფილა. თუმცა მასში მკვეთრად გამოჩნდა ჩერქეზი აქტივისტების ძალის მთავარი წყარო — საერთაშორისო ეთნიკური ორგანიზაციები და ქსელები, რომლებიც მთელი მსოფლიოს დიასპორებს აკავშირებდნენ. ასე, კამპანიის ერთ-ერთი ხმაურიანი ეპიზოდი გახდა „ჩერქეზულმა კულტურულმა ინსტიტუტის“ მიერ ორგანიზებული სოჭის ოლიმპიადის საწინააღმდეგო პიკეტი ვანკუვერში, 2010 წლის ოლიმპიადის დედაქალაქში. ეს ორგანიზაცია აშშ-ში, ნიუ ჯერსის შტატში მდებარეობს.

ვითარებას ნევროზულობას ჰმატებდა ისიც, რომ 2008 წლის ზაფხულის პეკინის ოლიმპიადის ტიბეტში მასობრივი არეულობების აკომპანემენტის ქვეშ ჩატარდა, თანაც ტიბეტელ მომიტინგეებს ჩინეთის ფარგლებს გარეთ ენერგიულად უჭერდნენ მხარს. მიუხედავად საეჭვო ანალოგიისა ტიბეტსა და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიას შორის, ტიბეტელთა და ჩერქეზთა პროტესტებს შორის, მსხვილი სპორტული მოვლენის ფონზე გარე ჩარევის პრეცედენტი გაჩნდა. ოლიმპიადის სოჭში მოწოდებულია, გახდეს რუსეთის უმსხვილესი საიმიჯო პროექტი და მოსკოვური პოლიტიკური წრეების მწვავე რეაქცია მისი გამართვის საწინააღმდეგო კამპანიაზე სრულიად პროგნოზირებადი იყო.

ამავე დროს, „ჩერქეზული საკითხის“ თავისებურებად რჩებოდა გარკვეული პოლიტიკური მოქნილობა და არაერთმნიშვნელობა. ჩერქეზები საერთოდ და ეთნიკური აქტივისტები კერძოდ, გარდაუვლად ჩნდებოდნენ მრავალფეროვან სიტუაციებში და ფართო სპექტრის ალიანსებს ქმნიდნენ.

2008 წლის აგვისტოში რუსეთის მიერ აფხაზეთის დამოუკიდებლობის აღიარებას ჩერქეზული ორგანიზაციები მიესალმნენ როგორც ქვეყნის შიგნით, ასევე უცხოეთშიც. 2008 წლის სექტემბრის დასაწყისში რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი სერგეი ლავროვი თურქეთში ვიზიტისას თურქეთის ტერიტორიაზე მოქმედი ჩერქეზული ეროვნული ორგანიზაციების წარმომადგენლებს შეხვდა. იმავე წლის ოქტომბერში აფხაზური დელეგაცია, რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს წარმომადგენლების შემადგენლობით, ევროპარლამენტში სიტყვით წარსდგა ე.წ. „ჩერქეზული დღის“ ფარგლებში, რომელიც იქ რეგულარულად ტარდება. თანაც ორივე მოვლენა, როგორც მოგვიანებით ვნახავთ, ჩერქეზულ ეთნიკურ ორგანიზაციებს, უცხოეთის სათემოებსა და რუსეთის ხელისუფლებას შორის საკმაოდ განვითარებული თანამშრომლობის მხოლოდ ეპიზოდებს წარმოადგენდა.

და ბოლოს, ჩერქეზი აქტივისტების უკანასკნელი საჯარო კამპანია გახდა მოწოდება რუსეთის ხელისუფლებისადმი, კონფლიქტის აღშიგნველი სირიიდან კავკასიაში გადმოეყვანათ ჩერქეზები,

ან თუნდაც განსაკუთრებული პირობები შეექმნათ მათთვის ქვეყანაში შემოსასვლელად.

მიმდინარე ათწლეულში „ჩერქეზული საკითხი“ ნელ-ნელა კარგავს თავის პოლიტიკურ სიმწვავეს. სოჭის ოლიმპიადის საწინააღმდეგო კამპანია თანდათან ინაველება. რუსეთის ხელისუფლება ავლენს ნებას, რათა აღმოფხვრას წინააღმდეგობები ადრე გაჩენილი ისტორიულ სიმბოლოებს შორის: მიღებულია გადაწყვეტილება კავკასიურ ომში ყველა დაღუპულისთვის ძეგლის დასადგმელად; როგორც ჩანს, ოლიმპიადის კულტურულ პროგრამაში ჩერქეზული კომპონენტი ჩართული იქნება. სტაბილურად ეცემა მედიის ინტერესი იმ ჩერქეზი აქტივისტების მიმართ, რომლებიც ყველაზე შემტევი გამონათქვამებით არიან ცნობილი.

როჯერს ბრუბეიკერი წერს, რომ მკვლევართა ყურადღების ფიკუსში, ჩვეულებრივ, შემდგარი ეთნიკური მობილიზაციები ხვდება, თუმცა წარუმატებელი ბევრად მეტი იყო.⁶ „ჩერქეზული საკითხი“ — სწორედ ის შეუძღვარი ეთნიკური მობილიზაციაა, რომლის განხილვასაც შეუძლია ახსნას ზოგიერთი კავშირი ეთნიკურსა და პოლიტიკურს შორის ჩრდილოეთ კავკასიაში.

ბრენდის ერთიანობა — მრავალი ინტერესი

„ჩერქეზული საკითხის“ არსებობის ბევრი სოციალ-პოლიტიკური მექანიზმი ვლინდება არა ეთნიკურ მოძრაობასა და ფედერალური ხელისუფლების ურთიერთობების ანალიზში, არამედ უფრო დაბალ დონეზე — რეგიონულ პოლიტიკაში მისი აქტივისტების როლის კვლევაში.

ჩერქეზული ჯგუფის ერები რუსეთში ცხოვრობენ ყაბარდო-ბალყარეთში, ყარაჩაი-ჩერქეზეთში და ადიღეში. მათი მცირე დასახლებები არის ასევე კარსნოდარის მხარეში, სამხარეო დედაქალაქთან, ასევე სოჭის ლაზარევსკის რაიონში, სადაც რამდენიმე სოფელში ცხოვრობენ შაპსუდები (ერთ-ერთი ჩერქეზული ეთნიკური ჯგუფი), მათი შთამომავლები, ვინც მუჰაჯირობის დროს გადასახლებას გადაურჩა.

ყველა ამ ტერიტორიაზე მოქმედებენ ჩერქეზული ორგანიზაციები, მეტ-ნაკლებად აქტიურები და დინამიურები. სხვადასხვა ტერიტორიების „ადიღე ხასეები“ შედიან ჩსა-ში, ამასთან, იქ თანაბარი წარმომადგენლობა აქვთ. სხვადასხვა რეგიონის ხელისუფლებებს, მეწარმეებს, ეთნიკური ორგანიზაციების ლიდერებს შორის თანამშრომლობა არსებობს. ასე, ადიღეს თანამემამულეებთან კავშირების კომიტეტის წარმომადგენლები მიმართავენ ყაბარდო-ბალყარეთის სენატორ ალბერტ კაჟაროვს, ადიღეში მცხოვრები ჩერქეზი რეპატრიანტებისთვის ფორმალური საპასპორტო-საკვიზო დაბრკოლებების აღმოფხვრაში დასახმარებლად. მეწარმე ყარაჩაი-ჩერქეზეთიდან ვიჩესლავ დერევი ახორციელებს მსხვილ სასოფლო-სამეურნეო საინვესტიციო პროექტებს ყაბარდო-ბალყარეთსა და ადიღეში. სოჭელი შაპსუდების „ადიღე ხასე“, ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკისა და ადიღეს

⁶ P. Брубейкер. Этничность без групп. М.: — Высшая школа экономики — 2012.

ხელმძღვანელობის შექმნილი და გავლენიანი წარმომადგენლების მხარდაჭერას იღებს, მათ შორის, ფინანსურსაც.

ამავე დროს „ჩერქეზულ“ რესპუბლიკებში არსებობს უამრავი ეთნიკური ორგანიზაცია, რომლებიც არ შედიან ჩსა-ს შემადგენლობაში და არცთუ იშვიათად რეგიონალური ხელისუფლების ოპოზიციას წარმოადგენენ. ასეთი ორგანიზაციები ორ-სამ ათეულამდეა, თუმცა მათი ზუსტი რაოდენობის დასახელება რთულია: ზოგიერთი მათგანი საქმიანობას წყვეტს, ზოგიერთი ალიანსში შედის, კმნის ახალ ორგანიზაციულ სტრუქტურებს. ასეთი ორგანიზაციების უმრავლესობა არ არის მრავალრიცხოვანი თავისი შემადგენლობით, პოლიტიკურად და რესურსულად სუსტია. ყოველ რეგიონში „ჩერქეზული საკითხი“ იძენს საკუთარ თავისებურებებს, ხოლო აქტივისტები ლოკალური ინტერესებისა და დაპირისპირებების რთულ ქსელში აღმოჩნდებიან ხოლმე ჩართულნი.

ამ ქსელის ძირითადი წერტილებია: ეთნიკური მოძრაობის შიგნით არსებული განსხვავებული ჯგუფების ურთიერთობები, ჩერქეზული ორგანიზაციებისა და ხელისუფლების ურთიერთობები, ურთიერთქმედება სხვა ეთნიკურ მოძრაობებთან და ისტორიული მენსიერების სხვა ვერსიების მატარებლებთან, ურთიერთქმედება ისლამთან.

ყაბარდო-ბალყარეთისა და ადიღესთვის დამახასიათებელია წინააღმდეგობები „ოფიციალურებს“ — რომლებსაც მხარს უჭერს ხელისუფლება და ინტეგრირებულნი არიან რესპუბლიკურ ისტებლიშმენტში და „ოპოზიციურ“ ჩერქეზულ ორგანიზაციებს შორის. „ოფიციალურ“ „ადიღე ხასეებთან“ ერთად არსებობენ ხელისუფლების მიმართ კრიტიკულად განწყობილი ორგანიზაციები, როგორცაა მურატ ბერზეგოვისა და ხასე იბრაგიმ იაგანოვის „ჩერქეზული კონგრესი“.

„ოფიციალურებსა“ და „ოპოზიციურებს“ შორის დოქტრინალური განსხვავებები უმნიშვნელოა. არსებითად, ისინი მხოლოდ ფედერალური და რეგიონალური ხელისუფლების მიმართ რიტორიკით განსხვავდებიან. ბოლო წელიწადნახევრის—ორი წლის მანძილზე კავკასიური ომის გენოციდად აღიარების საკითხში შეიმჩნევა პოზიციების ოდნავი შერბილების ტენდენცია „ოფიციალური“ ორგანიზაციების მხრიდან: ხანდახან მათი წარმომადგენლები ამბობენ, რომ „ჩერქეზებს არ ახასიათებთ საკუთარი თავის მსხვერპლად მიჩნევა“.

ყარაჩაი-ჩერქეზეთში „ოფიციალურ“ და „ოპოზიციურ“ ორგანიზაციებად დაყოფა არ შეიმჩნევა, შესაძლოა, მათ შორის იმიტომაც, რომ ჩერქეზები რესპუბლიკაში უმცირესობას წარმოადგენენ. რეგიონულ ხელისუფლებასთან

მწვავე დაპირისპირებები იმ პერიოდში, როდესაც ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკას ბორის ებზევევი მეთაურობდა, საკადრო საკითხებს ეხებოდა: ებზევემა თავიდან უარი განაცხადა რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარის პოსტზე ეთნიკური ჩერქეზის დანიშვნაზე, ხოლო შემდეგ პარლამენტმა სამჯერ უთხრა უარი, მეწარმე ვიჩესლავ დერევის კანდიდატურა წაეყენებინა სენატორის პოსტზე. რესპუბლიკის ახალი მეთაურის, რაშიდ ტემრეზოვის მოსვლასთან ერთად ტრადიციული საკადრო ბალანსი აღდგა. სწორედ მთავრობის თავმჯდომარის თანამდებობისთვის ბრძოლის ფონზე 2008 წლის ნოემბერში ჩერქესკში გაიმართა ჩერქეზი ხალხის საგანგებო ყრილობა, რომელზეც ყრილობის ახალგაზრდულმა ფრაქციამ რუსეთის ფედერაციის ერთიანი ჩერქეზული სუბიექტის შექმნა მოითხოვა.

„ოფიციალურებად“ და „ოპოზიციურებად“ ორგანიზაციათა დაყოფა ასევე არ არის სოჭის ლაზარევსკის რაიონის შაპსულებში. მცირერიცხოვანი საზოგადოებისთვის ამგვარი პოლიტიკური უთანხმოებები ფუფუნებაა, რომლის უფლებასაც ისინი საკუთარ თავს ვერ მისცემენ. რამდენადაც შეგვიძლია განვსაჯოთ, გარკვეული დაპირისპირებები შაპსულურ „ადიღე ხასეს“ აქტივისტებს შორის არსებობს, თუმცა ისინი ორგანიზაციულ ერთობას საფრთხის ქვეშ არ აყენებენ. შაპსულთა თემი ჩერქეზული მოძრაობისთვის განსაკუთრებულ როლს ასრულებს. სოჭის ლაზარევსკის ადმინისტრაციული რაიონისა და კრასნოდარის მხარის ტუაფსეს მუნიციპალური რაიონის აულები ძველი ჩერქეზეთის ნამსხვრევი, მისი ცოცხალი მოგონებაა. მათ შენარჩუნებას და განვითარებას დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელი ჩერქეზული მოძრაობისთვის. ამიტომ, რამდენადაც შეგვიძლია აღვნიშნოთ, შაპსულური ხასე ყურადღებას, უპირველეს ყოვლისა, ამ ლოკალური საზოგადოების პრაქტიკული ინტერესების უზრუნველყოფაზე ამახვილებს და ნაკლებად ისახავს ისეთ გლობალურ საკითხებს, როგორც კავკასიური ომის გენოციდად აღიარება ან მუჰაჯირების შთამომავლების ისტორიულ სამშობლოში რეპატრაცია.⁷

ჩერქეზული ეთნიკური მოძრაობის ურთიერთობა ყაბარდო-ბალყარეთისა და ადიღეს ხელისუფლებასთან განისაზღვრება იმით, „ოფიციალურებს“ თუ „ოპოზიციურებს“ მიეკუთვნება ესა თუ ის ორგანიზაცია ან აქტივისტი. ბევრი „ოპოზიციური“ აქტივისტი აღნიშნავს, რომ მოსკოვიდან დანიშნულ და მის წინაშე ანგარიშვალდებული რესპუბლიკური ხელისუფლება შედარებით არადამოუკიდებელია. დამოუკიდებლობის არქონა, როგორც ისინი მიიჩნევენ, ხელს უშლის რესპუბლიკის მეთაურსა და მის აპარატს, დაიკავოს ნათელი და პრინციპული პოზიცია „ჩერქეზული საკითხის“ მიმართ.

თუმცა რთულია, სამართლიანად ვაღიაროთ დასკვნა ორი რესპუბლიკის ხელისუფლებების გულგრილობის შესახებ ჩერქეზული ეროვნული

⁷ H. Силаев. «Черкесский вопрос» на черноморском курорте. <http://georgiamonitor.org/upload/medialibrary/dec/decf3b61df317e7e11eb3f5ea2a27f.pdf>

მოძრაობის ინტერესებისა და მიზნების მიმართ. ფაქტები უფრო „ჩერქეზულ საკითხში“ ხელისუფლების ჩართულობაზე მეტყველებს. ასე, დაახლოებით ორასი სირიელ ჩერქეზეთა ოჯახი ცხოვრობს ნალჩიკის სანატორიუმებსა და სასტუმროებში, რესპუბლიკური ბიუჯეტისა და ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკის ისტებლიშმენტის დახმარებით შეგროვებული საქველმოქმედო დახმარების ხარჯზე. ადიღეს ხელმძღვანელობა უფრო თავშეკავებულად ეკიდება სირიულ თემს. ასე, სირიის ჩერქეზული თემის წარმომადგენლების ვიზიტისას რესპუბლიკის მეთაური არ შეხვდა მათ, რაც მკვეთრად ნეგატიურად იქნა აღქმული „ოპოზიციური აქტივისტების“ მიერ.

იმავე დროს, ადიღეს ძალოვანი სტრუქტურები რეპატრიანტებს დახმარებას უწევენ, ცდილობენ არ მიანიჭონ ამას დიდი საჯარო რეზონანსი და პოლიტიკური ჟღერადობა. რესპუბლიკაში წამოიწყო კამპანია სირიელი ჩერქეზებისთვის საქველმოქმედო დახმარების შესაგროვებლად, ამასთან ზოგიერთი მუნიციპალიტეტის ხელისუფლება მზადყოფნას გამოთქვამდა, მოეძიებინა ცარიელი სახლები, რომელთა მფლობელებიც მზად არიან დაუთმონ ისინი გადმოსახლებულებს.

ყაბარდო-ბალყარეთში დიდი ხანია, არსებობს ჩერქეზული დიასპორიდან ბავშვების რესპუბლიკაში დასასვენებლად დაპატიჟების პრაქტიკა. მისი მხარდაჭერა ძნელი იქნებოდა, სულ მცირე, რესპუბლიკური ადმინისტრაციის კეთილგანწყობილი ნეიტრალიტეტის გარეშე. ნალჩიკის უმაღლეს სასწავლებლებში წავლობენ სტუდენტები დიასპორიდან, ამასთან მათი რაოდენობა ყაბარდო-ბალყარეთის ერთ უნივერსიტეტში ასეულობით ითვლება. ყბსუ-ს ბევრი პროფესორი ჩერქეზთა საერთაშორისო ასოციაციის ხელმძღვანელობაში შედის, რაც აძლიერებს თანამშრომლობას უნივერსიტეტსა და უცხოეთის ჩერქეზულ სათემოებს შორის.

მუშაობა ჩერქეზულ დიასპორასა და რეპატრიანტებთან, არსებითად, ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკის ადმინისტრაციისა და ეროვნული ორგანიზაციების მიერ დუბლირდება. მაგალითად, ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკის საზოგადოებრივი და რელიგიური ორგანიზაციების სახელმწიფო კომიტეტში არსებობს თანამემამულეებთან ურთიერთობის განყოფილება. არსებობს თანამემამულეთა საკითხების სახელისუფლებო კომისიაც, რომლის მუშაობაც გააქტიურდა სირიაში სიტუაციის გამწვავების შემდეგ.

ორივე რესპუბლიკის მთავრობები ორგანიზებას უწევენ და ატარებენ ცერემონიებს 21 მაისს, აღნიშნავენ სხვა სამახსოვრო თარიღებს (მაგალითად, ჩერქეზული სამოსის დღეს), აფინანსებენ დღესასწაულებს რესპუბლიკური ბიუჯეტიდან. ყაბარდო-ბალყარეთის მეთაური არსენ კანოკოვი იყენებს ჩერქეზულ სიმბოლიკას (თორმეტი ვარსკვლავი, სამი ისარი მწვანე ფონზე — დროშა, რომლითაც ჩერქეზები კავკასიურ ომში

იბრძოდნენ) მისი კუთვნილი ჯგუფის „სინდიკას“ კომპანიების ლოგოტიპებში. თავად ეს დასახელებაც ჩერქეზულ ისტორიას ეხება — ეს სახელი ჰქონდა მეოტების (სინდების) სახელმწიფოს, რომელიც ნახსენებია ჰეროდოტეს მიერ და მდებარეობდა ახლანდელი ნოვოროსიისკისა და ყუბანის შესართავს შორის; ჩერქეზი ისტორიკოსები მეოტებს ჩერქეზთა წინაპრებად თვლიან, თუმცა საკითხი მათი ენობრივი კუთვნილების შესახებ საკამათოდ რჩება. ჩერქეზული სიმბოლიკა ასევე განჩნდა საფეხბურთო გუნდ „სპარტაკ-ნალჩიკის“ ფორმაზე მას შემდეგ, რაც კანოკოვი ყაბარდო-ბალყარეთს ჩაუდგა სათავეში. ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკის სენატორი ალბერტ კაჟაროვი, წარსულში კანოკოვის ადმინისტრაციის ხელმძღვანელი, ხელმძღვანელობდა ჩსა-ს პირველი პრეზიდენტის, რუსეთის იუსტიციის მინისტრის, იური კალმიკოვის სახელობის ფონდ „ადიღეს“.

„ჩერქეზული საკითხი“ ორი „სატიტულე“ ჩერქეზული რესპუბლიკის ხელისუფლებისთვის დამატებითი ლეგიტიმურობის წყაროს წარმოადგენს. ამასთან, ისინი არ არიან დაინტერესებულნი თემის უმართავი პოლიტიზაციით, და ამ თვალსაზრისით „ოპოზიციონერი“ აქტივისტებისგან მომდინარე საფრთხეს ხედავენ, რომლებიც საჯაროდ მკვეთრად აყენებენ ხისტ ლოზუნგებს, მოთხოვნებსა და მოწოდებებს. ხელისუფლებას უჭირს, მოუგოს აქტივისტებს, საჯარო დაპირისპირებისას იმ საკითხში, თუ ვინ უფრო აქტიურად და თანმიმდევრულად მოითხოვს ფედერალური ხელისუფლებისგან კავკასიური ომის ჩერქეზთა გენოციდად აღიარებას და შესაძლოა, უფრო ფართო რეპატრიაციას.

თავის მხრივ „ოპოზიციური“ აქტივისტები შესუსტებულები არიან იმის გამო, რომ ეთნიკური მოძრაობის დღის წესრიგს პრაქტიკული ზომების თვალსაზრისით რესპუბლიკური ხელისუფლება ემსახურება. მათთვის კონკურენციის გაწევა რესურსულად სუსტ „ოპოზიციურ“ ორგანიზაციებს უჭირთ. კონკურენცია გადადის საჯარო განცხადებების სფეროში, რაც აქტივისტებს რიტორიკის გრადუსის აწევისკენ უბიძგებს.

ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკასა და ადიღეში ჩერქეზული მოძრაობისთვის აქტუალურია სხვა ეთნიკური მოძრაობების საქმიანობასთან და ისტორიული მეხსიერების სხვა ვერსიებთან დაკავშირებული წინააღმდეგობანიც.

ჩერქეზი აქტივისტების დამოკიდებულება ისლამთან პირდაპირ კავშირშია ამა თუ იმ რესპუბლიკის ისლამიზაციის გამოცდილებასთან, ხასიათსა და მასშტაბებთან. ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკაში ისინი განიხილავენ ეთნიკურ მოძრაობას, როგორც ისლამიზაციის ალტერნატივასა და რადიკალური პოლიტიკური ისლამის საწინააღმდეგო საშუალებას. ისლამური და ეთნიკური იდენტურობის დაპირისპირების ასეთი სიმწვავე „ისლამურ“ და „ეროვნულ“ პროექტებს შორის ჩერქეზული კომპონენტის მქონე სხვა რესპუბლიკებს არ ახასიათებს.

2010 წლის დეკემბერში ნალჩიკში ეთნოგრაფი, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი ასლან ციპინოვი მოკლეს. იგი ცნობილი იყო როგორც არა მხოლოდ ჩერქეზთა კულტურის მცოდნე, არამედ როგორც ტრადიციების აღდგენის პრაქტიკული კონსულტანტი — მას დახმარებას სთხოვდნენ, როდესაც აპირებდნენ ქორწილი ან რაიმე სხვა დღესასწაული ყაბარდოული ადათის თანახმად მოეწყოთ. მის მკვლელობაზე პასუხისმგებლობა რადიკალმა ისლამისტებმა აიღეს, რომლებიც მას წარმართობისა და უღმერთობის პროპაგანდისტად მიიჩნევდნენ. ადიღე ხაბზეს, ტრადიციულ ეთნიკურ კოდექსს, ჩერქეზი აქტივისტები ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკაში განიხილავენ, როგორც ერთიან სისტემას, რომელშიც არის ისლამის შემცველი რელიგიური კომპონენტიც.

2012 წლის 25 აპრილის ჩერქეზული დროშის დღის საპატივცემულო ავტორბოლა მათ შორის ბაქსანში, იმ ქალაქში ჩატარდა, სადაც ითვლება, რომ სალაფიტების პოზიციები განსაკუთრებით ძლიერია. ავტორბოლის მონაწილეები ამბობდნენ, რომ ასეთი მარშრუტი შეგნებულად იყო არჩეული, რათა შეეხსენებინათ მორწმუნეთათვის მათი ეროვნული იდენტობის შესახებ. აღსანიშნავია ასევე, რომ ჩერქეზული დროშის მწვანე ფონს ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკაში აქტივისტები ხსნიან არა როგორც ისლამის ფერს, არამედ როგორც „ბუნების ფერს“.

ადიღე არ ეჯახება ისლამური პოლიტიკური რადიკალიზმის პრობლემას ის მწვავედ, როგორც ყაბარდო-ბალყარეთი. ამის ერთ-ერთი მიზეზი, მოსახლეობის მთლიანობაში უფრო საერო ხასიათის გარდა, არის ის, რომ ადიღეში არ ხდებოდა სალაფიტურ ჯგუფებზე ძლიერი ზეწოლა (2005 წლის რამდენიმე ეპიზოდის გარდა). სალაფიტების ინტეგრაცია რესპუბლიკა ადიღესა და კრასნოდარის მხარის მუსულმანთა სასულიერო სამმართველოში, საერთო საკათედრო მეჩეთის ფუნქციონირება მაიკოპში და ცალკეული სალაფიტური მეჩეთების აუცილებლობის არქონა, სალაფიტებისა და სამართალდამცავი სტრუქტურების მშვიდობიანი თანაარსებობა მუსლიმანური სათემოების რადიკალიზაციის საბაზს არ იძლევა.

ისლამური პოლიტიკური რადიკალიზმი ადიღეს ჩერქეზი აქტივისტების მიერ არ აღიქმება, როგორც აქტუალური პოლიტიკური პრობლემა. რესპუბლიკაში ნაკლებად გამოიხატება ისლამსა და ხაბზეს შორის დაპირისპირებაც, რომელიც ძლიერ იგრძნობა ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკაში. ეს უკანასკნელი, ალბათ, დაკავშირებულია იმასთანაც, რომ ადიღეში იმდენად ბევრნი არ არიან, რომ აქტივისტებმა მათ სათემოებში აქცენტი შიდა გახლეჩვაზე გააკეთონ.

არის ჩერქეზულ ორგანიზაციებსა და ისლამურ სასულიერო პირებთან თანამშრომლობის ტენდენცია. ჯერჯერობით თანამშრომლობა გამოიხატება მხოლოდ ერთმანეთის მიმართ კეთილგანწყობილ დამოკიდებულებაში. თუმცა შეიმჩნევა ჩერქეზი აქტივისტების სხვა, ყაბარდო-

ბალყარეთისგან განსხვავებული ლოგიკა — არ შეავიწროვონ ხაბზეს ისლამი, არამედ შეაფასონ იგი, როგორც ჩერქეზული იდენტობის ნაწილი. „ადიღე ხაზეს“ წევრებს შორის არიან იმამებიც.

ჩერქეზული მოძრაობა ადიღეში ყველა მისი მომხრის მიერ როდი ფასდება, როგორც საერო პროექტი. ზოგი რესპონდენტი ჩერქეზ აქტივისტთაგან ისლამში ჩერქეზთა ძალების დამატებით წყაროს ხედავს და დადებითაც აფასებს ისლამიზაციას. დამახასიათებელია, რომ ყაბარდოული აქტივისტებისგან განსხვავებით, ჩერქეზული დროშის მწვანე ფერს ისინი პირველ რიგში ხსნიან, როგორც ისლამის ფერს და მხოლოდ შემდეგ — როგორც „ბუნების ფერს“.

ჩერქეზული მოძრაობა და რუსული ხელისუფლება

იმის შეფასება, თუ რამდენად მასობრივი შეიძლება იყოს მობილიზაცია ეთნიკური ლოზუნგებით, რთულია. ჩერქეზი აქტივისტები როგორც წესი, „700-ათასიანი ერთობის“ სახელით ლაპარაკობენ, რომელიც მოსკოვისგან საკუთარ მოლოდინებზე პასუხს ელის. ეთნიკური მოძრაობის დისკურსი ისეთი საკვანძო თეზისებით, როგორიც არის ყველა ჩერქეზის ერთობა, მიუხედავად ენობრივი და ისტორიული განსხვავებებისა, წარმოდგენა კავკასიურ ომზე, როგორც გენოციდზე, დიადი წარსულის შესახებ მოგონებები, პოსტსაბჭოთა ორი ათწლეულის განმავლობაში ვითარდება ყაბარდო-ბალყარეთისა და ადიღეს უნივერსიტეტებსა და სამეცნიერო ცენტრებში. თორმეტგარსკვლავიანი და სამისრიანი დროშა მწვანე ფონზე, რომლითაც ჩერქეზები რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში 1830 წლიდან იბრძოდნენ — ყაბარდოული, ჩერქეზული ან ადიღური ქორწილის აუცილებელი ატრიბუტი და გავრცელებული სუვენირია.

ამავე დროს ასეთი სახის სიმბოლოებისა და წარმოდგენების განვრცობა ჯერ არ მიუთითებს პოლიტიკური მობილიზაციის მასობრიობაზე. მაგალითად, ნალჩიკში ჩერქეზული დროშის დღის პატივსაცემად მოწეობილ ავტორბოლაში, რომელიც ჩსა-ს გადაწყვეტილებით 25 აპრილს აღინიშნება, 2012 წელს მონაწილეობა მიიღო დაახლოებით ორმოცდაათმა მანქანამ. ჩერქეზული ცეკვების საღამოზე, რომელიც იმავე საღამოს აფხაზეთის მოედანზე გაიმართა, დაახლოებით სამასი ადამიანი შეიკრიბა.

რაოდენობრივი მონაცემები, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს შევაფასოთ მობილიზაციის მასშტაბები, შესაძლოა უეცარმა წყარომ მოგვცეს — 2010 წლის სრულიად რუსეთის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებმა. აღწერის წინ ჩსა-ს ინიციატივითა და მხარდაჭერით ჩერქეზულმა ორგანიზაციებმა ჩაატარეს კამპანია, რომლითაც მოუწოდებდნენ ყველა ყაბარდოელსა და ადიღს, მიეთითებინათ ერთიანი ეთნიკური კუთვნილება — ჩერქეზი. ამის წყალობით, ჩერქეზთა რიცხვის ზრდამ ორ რესპუბლიკაში 2002 და 2010 წლების

აღწერებს შორის, შესაძლოა, ირიბად გვაჩვენოს მათი რიცხვი, ვინც გამოეხმაურა ამ კამპანიას. ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკაში ჩერქეზთა რაოდენობა 725 ადამიანიდან 2475–მდე გაიზარდა (რესპუბლიკის მოსახლეობის რაოდენობა 860 ათასი ადამიანია, მათ შორის 490,5 ათასი ყაბარდოელია). ადიღეში — 642 ადამიანიდან 2651 ადამიანამდე (რესპუბლიკის მოსახლეობის რაოდენობა — 440 ათასი ადამიანია, მათ შორის 107 ათასი ადიღია). მართალია ზრდა შესამჩნევია, მაგრამ საკმაოდ მოკრძალებულია, რაც გვიჩვენებს, რომ ადამიანები, რომლებიც მზად არიან ეთნიკური ლოზუნგებით პოლიტიკური მოქმედებისთვის, არც ისე ბევრია.

ჩერქეზული ეთნიკური მოძრაობა, მიუხედავად თავისი გლობალური ერთიანობის ატრიბუტებისა, ჩერქეზთა კომპაქტური ბინადრობის ყველა რეგიონში არის ფრაგმენტირებული, დაშლილი ცალკეულ ჯგუფებად და ნაკადებად, რომელთა ინტერესები და სტრატეგიები, შესაძლოა, არსებითად განსხვავდებოდეს. მოძრაობის დისკუსი გავლენიანია, მაგრამ როგორც გამოცდილება გვიჩვენებს, პრაქტიკული ინტერესების პოლიტიკური გამოხატვისთვის არც ისე გამოსადეგია. იმავე დროს ამ დისკუსიის რეპროდუქცია და განვითარება კრიტიკულად არის დამოკიდებული სახელმწიფო სტრუქტურებზე — უნივერსიტეტებსა და სამეცნიერო ცენტრებზე.

ნათელი თუმცა არა ერთადერთი მაგალითი ასეთი დამოკიდებულებისა გახდა ცნობილი სამეცნიერო დასკვნა, მომზადებული და ხელმოწერილი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეთნოლოგიისა და ანთროპოლოგიის ინსტიტუტის კავკასიის სექტორის ხელმძღვანელის, სერგეი არიუთუნოვის მიერ 2010 წლის აღწერის წინ, იმის მტკიცებით, რომ ჩერქეზები — ერთიანი ერია (დასკვნამ ინსტიტუტის ბლანკზე არგუმენტაციასთან, ხელმოწერებთან და ბეჭდებთან ერთად, ერთი ნაბეჭდი გვერდი დაიკავა). მოძრაობა დამოკიდებულია სახელმწიფოზე ორგანიზაციული თვალსაზრისითაც — სამგლოვიარო შეკრებები 21 მარტის წლისთავზე ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკისა და ადიღეის ხელისუფლების მხარდაჭერით ტარდება, რის გარეშეც მათ, შესაძლოა, ასეთი მასშტაბები არ ჰქონოდა. სახელმწიფო სტრუქტურები მხარს უჭერენ სირიიდან წამოსულ რეპატრიანტებსა და ლტოლვილებს, მნიშვნელოვნად აფინანსებენ ეთნიკურ ორგანიზაციებს.

ჩერქეზული ეთნიკური მოძრაობა ჩაფლულია გარემოში, რომელშიც საქმიანობენ სხვა ეთნიკური მოძრაობები, ერთმანეთს ეჯახება სხვადასხვა სათემობის ინტერესები და ისტორიული მემსიერების სხვადასხვა ვერსიები. ამის ერთ-ერთი მაგალითია — ყაბარდო-ბალყარეთის დასახლებათაშორისი ტერიტორიების შესახებ დავა. მეორე — ბორის ებზევის პრეზიდენტობის დროს ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკური ხელისუფლების საკადრო შემადგენლობის გარშემო შექმნილი კონფლიქტი. ადიღეში ხანდახან მწვავედ ეჯახება ადიღური სატიტულო უმცირესობის

წარმომადგენლებისა და რუსული არასატიტულო უმრავლესობის წარმომადგენლების შეხედულებები ისტორიაზე. არ არსებობს ისტორიული მემსიერების ერთიანი, თანმიმდევრული და ყველასთვის მისაღების ვერსია, მისი შექმნის პერსპექტივები რეგიონში საკმაოდ საეჭვოა.

ამ ყველაფერმა, ჩვენი აზრით, განსაზღვრა ჩერქეზულ ეროვნულ მოძრაობასთან ურთიერთქმედების ის სტრატეგია, რომელიც ფედერალურმა ხელისუფლებამ აირჩია. მიუხედავად გავრცელებული შეფასებისა, მოსკოვში არასოდეს უთქვამთ უარი დიალოგზე და არასოდეს შეუწყვეტიათ იგი. ჩერქეზთა საერთაშორისო ასოციაციის ხელმძღვანელები, რეგიონალური „ადიღე ხასეების“ მეთაურები რეგულარულად ხვდებიან და ხვდებიან პრეზიდენტის ადმინისტრაციის მოხელეებს, სახელმწიფო სათათბიროს, ფედერაციის საბჭოს, „როსსოტრუნდნიჩესტვოს“ წარმომადგენლებს. ეს ეხება არა მხოლოდ „ოფიციალურ“ ჩერქეზულ ორგანიზაციებს. მაგალითად, ხასეს მეთაური იბრაგიმ იაგანოვი ჩრდილოკავკასიურ ფედერალურ ოლქში პრეზიდენტის სრულუფლებიანი წარმომადგენელთან არსებული საზოგადოებრივი საბჭოს შემადგენლობაში შედის.

ამავე დროს, მოსკოვი თავს იკავებდა ასეთი მოლაპარაკებების ინსტიტუციონალიზაციისაგან და მით უფრო, მათთვის პოლიტიკური ხასიათის მინიჭებისგან. უპირველეს ყოვლისა, აქტივისტების მოტივაცია ამგვარ მოლაპარაკებებში სულ მცირე, ორმაგი იქნებოდა. გარდა „ჩერქეზული საკითხის“ გადაჭრის აშკარა და საჯარო მოტივაციისა, მოლაპარაკებები მათთვის პოლიტიკური კაპიტალის ზრდის მექანიზმად გადაიქცეოდა, რადგან ნებისმიერი ორგანიზაცია, რომელიც რამდენიმე მკვეთრი საჯარო განცხადებით შედეგად კრემლს ინსტიტუციონალურ მოლაპარაკებებს მოახვევდა თავს, ბუნებრივია, ავტომატურად გაიზრდიდა ამგვარ კაპიტალს. არ არსებობს არცერთი გონივრული არგუმენტი იმის სასარგებლოდ, რომ ამგვარი მოლაპარაკებებით სუსტი და დანაწევრებული ჩერქეზული ეთნიკური ორგანიზაციები გავლენიან პოლიტიკურ ძალად აქციონ.

ჩრდილოეთ კავკასიის ისტორია, ისევე როგორც მთელი ქვეყნის ისტორია, საკმაოდ რთული და ხშირად ტრაგიკულია იმისთვის, რომ ეთნიკური ჯგუფებიდან გამოარჩიო ერთ-ერთი, როგორც „ყველაზე დაზარებული“ და დაიწყო მოლაპარაკებები პირებთან, რომლებმაც თავი მათ წარმომადგენლებად გამოაცხადეს. ეს ყველა დანარჩენი ჯგუფის პროგნოზირებად და მკვეთრად ნეგატიურ რეაქციას გამოიწვევდა.

კიდევ ერთი პრობლემა იქნებოდა მოლაპარაკებების დღის წესრიგი. ამ თვალსაზრისით ჩერქეზული ეროვნული მოძრაობის დისკურსი, რომელიც 80–90-იანების საზღვარზე შედგა, სუვერენიზაციისთვის კომფორტული იდეური საფუძველი გამოდგა, ახალ პოლიტიკურ პირობებში არცთუ ისე გამოსადეგი აღმოჩნდა. კავკასიური ომის გენოციდად აღიარება, ჩერქეზული დიასპორის

რეპატრიაცია კავკასიაში, ერთიანი ჩერქეზული ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულის შექმნაკავკასიაში 1763 წლის სტატუს-კვოსადგენას ითვალისწინებს. ეს ერთ-ერთი უტოპიაა, რომელიც საბჭოთა კავშირის ნგრევისას, უმსხვილესი და დრამატული სოციალური და პოლიტიკური ცვლილებების ფონზე წარმოიქმნა, რომლისგანაც რთულია პრაქტიკული მოლაპარაკებების პროგრამის აგება ახლანდელ დროში.

ჩერქეზული კომპონენტის მქონე რესპუბლიკებმა მიიღეს ფედერაციის დამოუკიდებელი სუბიექტების სტატუსი, თანამემამულეთა შესახებ კანონის დებულებები ჩერქეზულ დიასპორაზე ვრცელდება, ხოლო ერთიანი ჩერქეზული რეგიონის შექმნა ამ ჰიპოტეზურ რეგიონის ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვა ეთნიკური ჯგუფების ასიათასობით წარმომადგენლის ინტერესებს უშუალოდ ეხება. თეორიულად, ჩერქეზულ ორგანიზაციებს შეეძლოთ მოეთხოვათ — და ითხოვენ კიდევ — რეპატრიანტების დაბრუნებისთვის გამარტივებულ რეჟიმს, ანუ რუსული კანონმდებლობით შემოსვლელ უცხოელთათვის განკუთვნილი მოთხოვნების შესრულებისგან გათავისუფლებას. მაგრამ ეს ისევ განსაკუთრებულ პირობებს ნიშნავს, როცა, მაგალითად, ჩეჩენი ან ოსი მუჰაჯირების შთამომავლები სირიიდან კავკასიაში ჩვეულებრივი წესით ბრუნდებიან.

კავკასიური ომის ჩერქეზთა გენოციდად აღიარების თემა ცალკე განხილვას იმსახურებს. გავრცელებული არგუმენტი, რომელსაც ეთნიკური ორგანიზაციების აქტივისტები ხშირად იყენებენ, მდგომარეობს იმაში, რომ „მოსკოვს არაფრად უღირს“ ასეთ აღიარებაზე წასვლა, ხოლო სამაგიეროდ მთელი მსოფლიოს ჩერქეზებისგან იგი პატივისცემას, აღიარებას და მადლიერებას მიიღებს. ჩრდილოკავკასიურის, სრულიად რუსეთისა და მსოფლიო კონტექსტს გარეთ აღებული ასეთი არგუმენტი, შესაძლოა, დამაჯერებლად მოგეჩვენოთ, მაგრამ სინამდვილეში ასეთი გადაწყვეტილების ფასი ბევრად მაღალია, ვიდრე ერთი შეხედვით ჩანს.

რუსულ პოლიტიკაში არსებობს ისტორიული წარსულის მიმართ პოზიციის განმტკიცების საკანონმდებლო პრეცედენტი — 1991 წლის 26 აპრილის კანონი რესპრესირებული ხალხთა რეაბილიტაციის შესახებ. იგი მოიცავდა ტერმინ „გენოციდსაც“ და ტერიტორიული რეაბილიტაციის შესახებ პუნქტსაც. ეს პუნქტი არა მხოლოდ ძალიან ბუნდოვანი იყო იურიდიული თვალსაზრისით, რამდენადაც არსებითად, სამართლებრივ

პრაქტიკაში „მიწის ეთნიკური კუთვნილების“⁸ წარმოდგენა შემოჰქონდა, არამედ საშიში იყო პოლიტიკურიც: ტერიტორიული დავა, რომელშიც ერთ-ერთი მხარის პოზიციები რსფსრ უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილების მიერ აღმოჩნდა განმტკიცებული, 1992 წლის ოქტომბრის ოსურ-ინგუშური კონფლიქტის ფაქტორი გახდა, რომლის შედეგებიც დღემდე არაა საბოლოოდ დაძლეული.⁹

რუსეთის ხელმძღვანელობა საერთოდ ერიდება ისტორიული წარსულის პოლიტიკურ შეფასებებს, თუმცა ხანდახან ამა თუ იმ ფორმით მონაწილეობას იღებს საზოგადოებრივ დისკუსიაში ისტორიის შესახებ. გამონაკლისები კეთდება უდავო მოვლენებისთვის, ისეთებისთვის, როგორიცაა დიდი სამამულო ომი ან მნიშვნელოვანი საერთაშორისო პროცესებისთვის. ერთ-ერთი ასეთი გამონაკლისი გახდა რუსულ-პოლონური ზავი, რომლის ფარგლებშიც, კერძოდ, რუსეთის სახელმწიფო სათათბირომ მიიღო დადგენილება, რომელიც გმობდა კატინსა და მედნიში პოლონელი ტყვე ოფიცრების დახვრეტას. ამ შემთხვევაში საუბარი იყომსხვილევროპულ ქვეყანასთან ურთიერთობების ხარისხობრივ და გრძელვადიან გაუმჯობესებაზე, ამასთან, საერთო ისტორიის გახილვა ამ პროცესის ცენტრში არ იმყოფებოდა, რაც უფრო ემსახურებოდა ისტორიული მეხსიერების მიმდინარე ორმხრივი დღის წესრიგიდან იზოლაციის ამოცანას.¹⁰

გენოციდის კონცეფცია — ეთნიკური, სოციალური ან რელიგიური ჯგუფის მიერ წარსულში მასობრივად გადატანილი ტანჯვა — მეტისმეტად ძლიერი იარაღია იმისთვის, რომ არ გამოიყენებოდეს პოლიტიკურ ბრძოლაში. ასეთი ტანჯვის შესახებ ისტორიული მეხსიერების აქტუალიზაცია პოლიტიკური მობილიზაციის კლასიკური ინსტრუმენტია. ოფიციალურ დოკუმენტებში ისტორიული მეხსიერების გარკვეული ვერსიის დამკვიდრება — იმ მოძრაობის ძლიერების მტკიცებულებაა, რომელმაც ეს მეხსიერება თავის დროშებზე გამოსახა. ამავე დროს, ამ იარაღის მოქმედება იშვიათადაა ცალმხრივი.

თანამედროვე რუსეთს ცოტა რამ აკავშირებს რუსულ იმპერიასთან, რომელიც კავკასიურ ომებს აწარმოებდა. არის სამართალმემკვიდრეობის უმნიშვნელო ელემენტები, რომლებიც რუსეთმა თავის თავზე აიღო არა საერთაშორისო-სამართლებრივი ნორმის საფუძველზე, არამედ კეთილი ნებით (ერთ-ერთი მათგანია — იმპერიის ქვეშევრდომთა შთამომავლების აღიარება თანამემამულეებად). რუსეთის იმპერია რევოლუციამ

⁸ ტერმინი სერგეი მარკედონოვის მიერ არის შემოთავაზებული.

⁹ აღვნიშნავთ, რომ ტერიტორიული რეაბილიტაცია აზრობრივად განსხვავდება, მაგალითად, რეპრესიების შედეგად დაკარგული საკუთრების რესტიტუციისგან. ოსურ-ინგუშურ დაძაბულობას, შესაძლოა, არ გამოეწვია ძალადობა ეთნიკურ ნიადაგზე, თუ სიტუაცია ტერიტორიული დავის კალაპოტიდან გადავიდოდა 1944 წელს გასახლებული ინგუშების ან მათი შთამომავლებისთვის დაკარგული საკუთრების დაბრუნების ან კომპენსაციის კალაპოტში. სამწუხაროდ, კონფლიქტის მხარეები, რუსული საზოგადოება მთლიანად, ფედერალური ხელისუფლება და სახელმწიფო ინსტიტუტები 1992 წელს უუნარონი აღმოჩნდნენ, ამგვარად გადაეწყვიტათ კონფლიქტური სიტუაცია.

¹⁰ А. Мальгин. Оттолкнуться от прошлого и пойти вперед. — «Эксперт» — 2010 — №14 (700) от 12 апреля 2010 г. — http://expert.ru/expert/2010/14/ottolknutsya_ot_proshlogo/

განადგურა, საბჭოთა კავშირმა რადიკალურად გაწვივდა კავშირი მის პოლიტიკურ და კულტურულ ტრადიციებთან. შესაბამისი წყვეტა მოხდა საბჭოთა კავშირის მემკვიდრეობასთანაც მისი ნგრევის შემდეგ. მთავარი, რაც აერთიანებს სამსახელმწიფოს — იქ მცხოვრები ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხალხი — რუსები არიან.

კავკასიური ომის გენოციდად აღიარება გარდაუვალად სვამს კითხვას იმის შესახებ, თუ ვინ ატარებს პასუხისმგებლობას საუკუნუნახევრის წინანდელი მოვლენების გამო. და რთული არ არის იმის წარმოდგენა, რომ შედეგად კოლექტიური პასუხისმგებლობა რუსებს დაეკისრებათ. ერთი ეთნიკური ჯგუფი, როგორც კოლექტიური ჯალათი, ნებისმიერი სხვა, როგორც კოლექტიური მსხვერპლი — ისტორიული წარსულის ამგვარი პოლიტიკური ინტერპრეტაცია პირდაპირ ეწინააღმდეგება სამოქალაქო ერისა და დემოკრატიული სახელმწიფოს იდეალს თანამედროვე რუსეთში. არაფერი ითქმის იმაზე, რომ პრევენტი შექმნიდა ძლიერ მოთხოვნას სხვა ჯგუფების მხრიდან კოლექტიური მსხვერპლის ოფიციალურ სტატუსზე, რის შემდეგაც რუსეთის წარსული სწრაფად იქცეოდა „გენოციდების ცენტრად“.

პოლიტიკური მოლაპარაკებებისათვის კიდევ ერთი წინაღობა არსებობდა. წინა ათწლეულის მეორე ნახევარში „ჩერქეზული საკითხის მედიური აღმაფრენა“, რომელმაც ეთნიკური აქტივისტები ფედერალურ ნიუს-მეიკერებად აქცია, განისაზღვრებოდა არა მათი თანმიმდევრული სტრატეგიით, რამდენადაც გარე გარემოებებზე ეფექტური რეაქციების სერიით. ამასთან, მოძრაობის მიმდინარე დღის წესრიგი გარემოებებს მიჰყვებოდა. ხმები აღიღეს კრასნოდარის მხარესთან შეერთების შესახებ, რუსეთის განაცხადი სოჭში ოლიმპიადის ჩატარების შესახებ, საქართველოს მიერ „ჩერქეზთა გენოციდის“ აღიარება, ბოლოს სირიული კრიზისი, რომელმაც ლტოლვილთა — მუჰაჯირთა შთამომავლების საკითხი წამოაყენა — ყველა ამ მოვლენაზე ჩერქეზი აქტივისტები პასუხს იძლეოდნენ რეაქტიულად, ემოციურად და ხშირად საკმაოდ წინააღმდეგობრივად.

ასე, სირიელი ჩერქეზების კავკასიაში დაბრუნების ორგანიზების მოწოდებებს რუსეთის მთავრობის მიმართ გარკვეულ მომენტში თან ახლდა განცხადებები იმის შესახებ, რომ აქტივისტები მზად არიან, უარი თქვან კავკასიური ომის გენოციდად აღიარების მოთხოვნაზე, თუ მოსკოვი დაეთანხმება სირიასთან დაკავშირებულ მათ მოთხოვნებს, ხოლო ჩერქეზული დიასპორის მიერ სოჭის ოლიმპიადაზე ნეგატიური რეაქციის მუქარა შეცვალეს დაპირებებმა იმ სარგებლის შესახებ, რომელსაც მოსკოვი მიიღებს, თუ ამ დიასპორის წევრებს რუსეთის მოქალაქეობას გამარტივებული წესით მიანიჭებს იმ ქვეყნების მოქალაქეობასთან ერთად, რომელშიც ისინი იმყოფებიან. განუხორციელებელი მოთხოვნებისა და არაფრით განმტკიცებული

დაპირებების ამ კალეიდოსკოპმა ჯამში ყოველგვარი ოპერაციონალობა დაკარგა.

ჩერქეზული ეთნიკური მოძრაობის მოთხოვნებზე ფედერალური ხელისუფლების რეაქცია ბოლო წლებში რამდენჯერმე შეიცვალა. პირველი რეაქცია იყო საბჭოთა „ისტორიული პოლიტიკის“ ნიმუშებთან დაბრუნების მცდელობა, ჩერქეზული კომპონენტის მქონე რესპუბლიკების რუსეთის შემადგენლობაში 450-წლიანი ყოფნის ფართო და საკმაოდ ძვირადღირებული კამპანიის სახით. კამპანიამ მოსალოდნელი კრიტიკა გამოიწვია როგორც ნალჩიკისა და მაიკოპის, ასევე მოსკოვის ისტორიკოსების მხრიდან: ივან გროზნის მიერ მის თანამედროვე ჩერქეზ მეთაურებთან დადებული შეთანხმებები არ ნიშნავდა რუსეთის იურისდიქციის გავრცელებას ცენტრალურ და ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაზე, არაფერი ითქმის იმაზე, რომ ფორმულირება „ყაბარდო-ბალყარეთის რესპუბლიკის რუსეთის შემადგენლობაში ყოფნის 450-წლისთავი“ აშკარა ანაქრონიზმს წარმოადგენდა.

შემდგომში ხელისუფლებამ გაითვალისწინა ეს კრიტიკა და უფრო მოქნილ პოლიტიკას აწარმოებდა „ჩერქეზული საკითხის“ მიმართ. ამ პოლიტიკის შინაარსი შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც ჩერქეზულ ორგანიზაციებთან და შესაბამისი რესპუბლიკების ხელისუფლებებთან თანამშრომლობის მზადყოფნა კულტურულ და ჰუმანიტარულ სფეროებში, კავკასიური ომის გენოციდად აღიარების პოლიტიკური მოთხოვნების იგნორირებით.

2010 წლის ნომებერში აღიღეს რესპუბლიკამ ხელი მოაწერა შეთანხმებას „როსსოტრუდნიჩესტვოსთან“, რომელიც ითვალისწინებს მხარდაჭერას ადიღური ენის შესწავლაში, ჩერქეზულ დიასპორასთან კავშირების განვითარებაში და ა.შ. — უცხოეთში „როსსოტრუდნიჩესტვოს“ წარმომადგენლობათა ქსელზე დაყრდნობით. 2011–2012 წლების ღონისძიებების პროგრამა, რომელიც გათვალისწინებული იყო შეთანხმებით, შეიცავდა კონფერენციებს თურქეთში და სირიაში ადიღური ენის შენარჩუნების საკითხებზე, აღიღეს მონაწილეობას რუსულ-იორდანულ სამრეწველო გამოფენაში Expo-Russia Jordan 2011, ჩერქეზული დიასპორიდან სტუდენტების სწავლას რუსულ უმაღლეს სასწავლებლებში ფედერალური ბიუჯეტის სახსრებით, რუსული და ადიღური ენების, ეროვნული ცეკვების, მუსიკის, ჩვეულებებისა და ტრადიციების მასწავლებლების მომზადებას ჩერქეზული დიასპორის წარმომადგენელთაგან, რესპუბლიკიდან საზღვარგარეთულ ჩერქეზულ ცენტრებში მასწავლებლების გაგზავნას, საზღვარგარეთ რუსული კულტურის ცენტრებსა და წარმომადგენლობებში რუსული და ადიღური ენების კურსების ორგანიზებას. ყაბარდო-ბალყარეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტში შენარჩუნებულია და ვითარდება ჩერქეზული დიასპორიდან ჩამოსული სტუდენტების სწავლების ტრადიცია. ჩსა-ს და

„ადილე ხასეს“ წარმომადგენლები 2012 წლის საპრეზიდენტო არჩევნების დროს ვლადიმერ პუტინის ნდობით აღჭურვილ პირთა შორის იყვნენ.

დიალოგი მიდიოდა პოლიტიკურად მგრძობიარე საკითხებზეც, როგორცაა კავკასიაში სირიელი ჩერქეზების დაბრუნების პერსპექტივა. 2012 წლის დასაწყისში ფედერაციის საბჭოს დელეგაცია სირიას ეწვია, რათა ადგილზე შეესწავლა საკითხი. რამდენიმე დისკუსია რუსეთის საზოგადოებრივ პალატაში გაიმართა. სამწუხაროდ, ბევრმა ჩერქეზმა აქტივისტმა არ გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ მოსკოვისთვის სირიის 100-ათასიანი (თავად აქტივისტების მონაცემებით) ჩერქეზული დიასპორის ევაკუაციის ორგანიზება, სირიული სახელმწიფოებრიობის კრახის და ქვეყანაში კანონიერი წესრიგის დამყარების უუნარობის აღიარების ტოლფასი იქნებოდა.

ამასთან, სირიული კრიზისის კანონიერების დემოკრატიული ნორმების საფუძველზე და გარედან ჩარევის გარეშე მოგვარების მოთხოვნა პრინციპულია რუსული დიპლომატიისთვის. კრემლის მიერ საკუთარი საგარეო პოლიტიკური პოზიციის ძირის გამოთხრა რუსეთში არსებული ერთ-ერთი ეთნიკური მოძრაობისთვის დათმობის მოტივით ნაკლებ სავარაუდო იყო, მითუმეტეს, როცა ბევრი ჩერქეზი აქტივისტის საჯარო მოთხოვნებმა ამასთან დაკავშირებით აშკარად კონფრონტაციული ტონი მიიღო.

დასკვნები

რუსულ-ქართული ურთიერთობებისთვის ეთნიკური დიასპორული ორგანიზაციების, ასევე მათი გამაერთიანებელი საერთაშორისო სტრუქტურების არსებობას არ შეეძლო არ უზრუნველყო გარკვეული საერთაშორისო ჟღერადობა „ჩერქეზული საკითხისთვის“. სხვადასხვა დროს თემისადმი ინტერესი გამოავლინეს თურქეთის, აშშ-ს, სხვა ქვეყნების ორგანიზაციებმა. 2006 წელს ამერიკულმა ორგანიზაციამ National Endowment for Democracy „რესპუბლიკა ადილესთან სოლიდარობის კომიტეტის“ ორგანიზაცია შექმნა. „ჩერქეზული საკითხი“ აიტაცა Jamestown Foundation-მა, რომელმაც ჩრდილო კავკასიაში თანამედროვე პოლიტიკასა და ისტორიაზე კონფერენციების სერია გამართა. უნდა აღინიშნოს, რომ ორგანიზაციები, რომლებიც ახლოს არიან აშშ-ს მოქმედ ადმინისტრაციასთან, არა მხოლოდ საჯაროდ არ უჭერენ მხარს „ჩერქეზულ თემას“, არამედ ნეგატიურად აფასებენ ქართული ხელისუფლების აქტივობას ამ მიმართულებით.¹¹

თურქეთში საზოგადოებრივი აქტივობის გამონათებები „ჩერქეზული საკითხის“ გარშემო არარეგულარულია; მათი შედარებითი სისუსტე,

შესაძლოა, იმით აიხსნას, რომ თურქულ ბიზნესს სოჭის სამშენებლო პროექტებში საკუთარი ინტერესები გააჩნია. „ჩერქეზული დღეები“ ევროპულ პარლამენტში რეგულარულად ტარდება, თუმცა აფხაზური თემატიკა ამ მოედანზე, როგორც ჩანს, თანდათან ანაცვლებს ჩერქეზულს.

„ჩერქეზული საკითხის“ საზღვარგარეთული საჯარო კამპანიების უმრავლესობაზე თუ სახელმწიფო სტრუქტურების გავლენა მისახვედრი იყო, არასოდეს გამოვლენილა ღიად. გამონაკლისი საქართველო გახდა. 2010 წელს თბილისში ჩატარდა ორი კონფერენცია „დამალული ერები, დანაშაული, რომელიც გრძელდება“. ისინი Jamestown Foundation-ისა და ილიას უნივერსიტეტთან არსებული კავკასიური კვლევის საერთაშორისო სკოლის მიერ იყო ორგანიზებული. კონფერენციებში საქართველოს პარლამენტის წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. გაეროს ტრიბუნლიდან პრეზიდენტმა მიხეილ სააკაშვილმა წამოაყენა „ახალი ჩრდილო კავკასიური პოლიტიკის“ ინიციატივა, რომლის შემადგენელი ნაწილიც „ჩერქეზულ საკითხში“ ქვეყნის ხელისუფლების საჯარო აქტივობა გახდა. ბოლოს, 2011 წლის მაისში საქართველოს პარლამენტმა კავკასიური ომი ჩერქეზთა გენოციდად სცნო.

ყველა ამ საზღვარგარეთული კამპანიის გავლენა რუსეთის შეგნით საბოლოოდ დიდი არ იყო. რამდენადაც შეგვიძლია განვსაჯოთ, Jamestown Foundation-მა თავის საქმიანობაში მაინც ვერ გადააბიჯა რუსეთის საზღვრებს. ჩერქეზული ეთნიკური ორგანიზაციების აქტივისტები არ იღებენ რაიმე შესამჩნევ დაფინანსებას უცხოეთიდან. საერთაშორისო კამპანიებს ისინი, უპირველეს ყოვლისა, აფასებენ, როგორც რუსულ ხელისუფლებაზე ზეწოლის საშუალებას, ხოლო კავკასიური ომის გენოციდად აღიარებას — როგორც მსოფლიოში „ჩერქეზული საკითხის“ განხილვის აქტივიზაციის საშუალებას. აღსანიშნავია, რომ ამ შეფასებებში, როგორც „ოფიციალური“ ისე „ოპოზიციური“ აქტივისტები ერთიანი იყვნენ, თუმცა პირველნი აღნიშნავდნენ, რომ საქართველოს აფხაზთა და ოსთა გენოციდიც უნდა ეღიარებინა.

ფედერალური ხელისუფლება არ დაჰყოლია მსგავს ზეწოლას, სამაგიეროდ, მისი ურთიერთობა ჩერქეზულ ეთნიკურ ორგანიზაციებთან საერთაშორისო კამპანიებისა და საქართველოს პარლამენტის წყალობით გაფუჭდა. კავკასიური ომის გენოციდად აღიარების შემდეგ ჩრდილოეთ კავკასიის ისტორიის შესახებ დისკუსიის გამართვა არაკონფრონტაციულ კალაპოტში გართულდა. რაც შეეხება პოლიტიკურ დინამიკას რეგიონების დონეზე, აქ ამ კამპანიებმა მხოლოდ გააღრმავეს „ოფიციალურ“ და „ოპოზიციურ“ აქტივისტებს შორის განხეთქილება და უკანასკნელთა იზოლაციას შეუწყვეს ხელი.

მიხეილ სააკაშვილის „ახალი ჩრდილო კავკასიური პოლიტიკის“ პრობლემა იმაში არ მდგომარეობს, რომ ის პროვოკაციული და სკანდალური იყო, თანაც იმდენად, რომ „ოპოზიციურმა“

¹¹S. Charap, C. Welt. *A More Proactive U.S. Approach to the Georgia Conflicts*. — Center For American Progress — February, 2011. - <http://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2011/02/pdf/georgia-report.pdf>

ჩერქეზმა აქტივისტებმაც კი საჭიროდ მიიჩნიეს, გამიჯვონდნენ ზოგიერთ მის გამოვლინებას. წარმავალი პრეზიდენტი აფასებდა და აფასებს რუსეთს, როგორც საქართველოს უბოროტეს მტერს და, შესაძლოა, საკუთარ მოვალეობად მიიჩნევს, ნებისმიერ ფასად და ნებისმიერი საშუალებით ავნოს რუსეთს, რამდენადაც შეძლებს ამას. როგორც სუვერენული სახელმწიფოს არჩეულ ლიდერს, მას აქვს უფლება გააკეთოს ის არჩევანი, რომელსაც საჭიროდ თვლის. და პასუხისმგებლობაც ატაროს ამ არჩევანზე.

პრობლემა იმაშია, რომ საქართველოს მთავრობის „ახალი ჩრდილოკავკასიური პოლიტიკა“ იმთავითვე ყალბი დაშვებებიდან ამოდის, რასაც „ჩერქეზული ქეისის“ ანალიზიც ნათლად აჩვენებს. ოცი წლის წინ ეთნიკური ჯგუფების სახელით, ეთნიკური უფლებების და ეთნიკური თვითგამორკვევის ლოზუნგებით მოქმედებასა და საბჭოთა კავშირის პოლიტიკური სისტემა ააფეთქეს. ამ აფეთქების შედეგები ახლაც იგრძნობა, როგორც ჩრდილოეთ, ასევე სამხრეთ კავკასიაშიც. თუმცა „ახალმა ჩრდილოკავკასიურმა პოლიტიკამ“ და, როგორც ჩანს, საქართველოს საექსპერტო საზოგადოების ნაწილმა ვერ შეაფასეს ის გარემოება, რომ გასული ოცი წლის მანძილზე ამ ძალებმა ან დაკარგეს დინამიურობა და სცენიდან გავიდნენ, ან ახალ რუსულ პოლიტიკურ სისტემაში ინტეგრირდნენ.

ეთნიკური ორგანიზაციები და ლიდერები არ გაქრნენ და არც გაქრებიან, როგორც არ გაქრება რუსეთის მრავალფეროვნება. მაგრამ ისინი სულ უფრო მეტად იკავებენ არაპოლიტიკურ (მაგრამ ამის გამო არანაკლებ მნიშვნელოვან) ნიშებს — ენისა და კულტურის შენარჩუნება, ლოკალური ჯგუფების პრაქტიკული ინტერესების გამოხატვა და მხარდაჭერა. პოლიტიკური პროცესი „რეგულარული“ ინტიტუტების კალაპოტში შედის, ისეთების, როგორიცაა მუნიციპალური და რეგიონული არჩევნები, პარტიული მშენებლობა, სამოქალაქო ორგანიზაციები და მოძრაობები და ა.შ. ეს ინტიტუტები — მთელი არასრულყოფილების მიუხედავად — თუ დემოკრატიის შესახებ ხუან ლინცისა და ალფრედ სტეპანის ცნობილ გამონათქვამს გამოვიყენებთ, „ერთადერთი თამაშია ქალაქში“.

რეგიონში არსებობს ძალები, რომლებიც არ აღიარებენ რუსული პოლიტიკური სისტემის ინსტიტუტებს და მზად არიან, იარაღით ხელში იბრძოლონ ამ ინსტიტუტების წინააღმდეგ. მაგრამ მათი ძლიერება გადაჭარბებულად არ უნდა შევაფასოთ. მათ შეუძლიათ განახორციელონ სისხლიანი ტერაქტები, მაგრამ არ შეუძლიათ ცალკე აღებული რესპუბლიკის მასშტაბით პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებაზე ზეგავლენა, აღარაფერს ვამბობ მთელ რეგიონზე. ოცი წლის წინ 200 მეომარს რუსულან გელაევის მეთაურობით შეეძლოთ შეექმნათ სტრატეგიული საპირფონე იმ ძალისთვის, რომელ მხარესაც იომებდნენ. უკვე 2001 წლის შემოდგომაზე მათმა რეიდმა

აფხაზეთში აჩვენა, რომ ამგვარი შეიარაღებული ფორმირებების ტრიუმფის დრო წარსულს ჩაბარდა. ალბათ, არ არის საჭიროება იმის შეხსენებისა, რომ ძალები, რომელზეცაა საუბარი, ძალიან შორსაა ევროპული ღირებულებებისა და ადამიანის უფლებების იდეალისგან, რომლითაც აპელირებდა საქართველოს „ახალი ჩრდილოკავკასიური პოლიტიკა“.

შესაძლოა, რუსულ-ქართული ურთიერთობების ნორმალიზების კვალდაკვალ ორმხრივ დღის წესრიგში გაჩნდეს საკითხი რეგიონული თანამშრომლობის შესახებ. მთავარი კავკასიური ქედის ჩრდილოეთით განიხილება ამიერკავკასიაში ახალი სამანქანო გზების მშენებლობის შესაძლებლობები. რამდენადაც შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, მოსკოვი უკვე ახლა არის მზად, ახალი სასაზღვრო გადასასვლელების გასახსნელად, რომლებიც საშუალებას მისცემენ ორ ქვეყანას, გაცვალონ საქონელი. პერსპექტიული შეიძლება იყოს თანამშრომლობა ტურისტულ სფეროში, მითუმეტეს, რომ ჩრდილოკავკასიური რესპუბლიკების მოსახლეობამ უკვე კარგა ხანია, აითვისა საქართველოს სამთო-სათხილამურო კურორტები. დიდი პოტენციალი აქვს ჰუმანიტარულ სფეროში თანამშრომლობას, მაგალითად, თუ გავითვალისწინებთ საქართველოს არქივების მნიშვნელობას სრულიად კავკასიის ისტორიის შესწავლაში.

ამავე დროს ასეთი თანამშრომლობის პოლიტიკური ჩარჩო რუსეთის ფედერალურ ხელისუფლებასთან, რეგიონებთან და ჩრდილოეთ კავკასიის მუნიციპალიტეტებთან ურთიერთქმედების სფეროში მდებარეობს, არსებული კანონმდებლობისა და მიღებული პრაქტიკის შესაბამისად. უნდა მოხდეს იმ უნდობლობის დაძლევა, რომელიც ამგვარი თანამშრომლობის იდეის მიმართ „ახალი ჩრდილოკავკასიური პოლიტიკის“ შედეგად წარმოიქმნა, ამასთან, მოსკოვიც და ჩრდილოეთ კავკასიის რეგიონებშიც. ის პოლიტიკა ვარაუდობდა, რომ თბილისი ირჩევს რეგიონში პარტნიორს მათგან, ვინც მოსკოვის მიმართ ყველაზე კრიტიკულადაა განწყობილი და შემდეგ ასახელებს მას მთელი რეგიონის წარმომადგენლად. საბოლოო ჯამში, საკითხის ამგვარი დასმა რეგიონული თანამშრომლობის პერსპექტივას საფრთხის ქვეშ აყენებდა, რადგანაც ჩრდილოეთ კავკასიის რეგიონებისთვის ასეთ პირობებში საქართველოსთან კონტაქტი ავტომატურად ნიშნავდა საკუთარი ქვეყნისადმი არალოიალურობას.

ამასობაში თანამშრომლობისთვის პოტენციალი არსებობს, დაინტერესება მასში არის და მისი პერსპექტივები დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ აღმოიფხვრება დაბრკოლებები, რომლებიც „ახალი ჩრდილოკავკასიური პოლიტიკის“ მექვიდრეობას წარმოადგენენ.

ნიკოლაი იურის ძე სილაევი

რუსი პოლიტოლოგი, საერთაშორისო ურთიერთობების სპეციალისტი, კავკასიოლოგი. დაიბადა 1977 წელს მოსკოვში. დაამთავრა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიული ფაკულტეტი. ისტორიულ მეცნიერებათა კანდიდატი („ჩრდილოეთ კავკასია რუსეთის შემადგენლობაში მე-19 საუკუნის მე-2 ნახევარში: ინტეგრაციის დემოგრაფიული, ეკონომიკური, ადმინისტრაციულ-სამართლებრივი ასპექტები“, 2003).

2004 წლიდან — რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს სუმსი (უ)-ს კავკასიის პრობლემათა და რეგიონალური უსაფრთხოებათა ცენტრის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი. კრებულის „კონფლიქტები აფხაზეთში და სამხრეთ ოსეთში. 1989-2006 წწ. დოკუმენტები“ შემდგენელი და რედაქტორი. მ.: „რუსული პანორამა“, 2008. ჟურნალ „ექსპერტის“ პოლიტიკის განყოფილების რედაქტორი.

საერთაშორისო კავშირების განვითარების ხელშეწყობის არაკომერციული საპარტნიორო ორგანიზაციის „კავკასიური თანამშრომლობა“ დირექტორი. რუსულ-ქართული მედიაფორუმის ორგანიზატორი წახკადორში (2010 წლის დეკემბერი, 2011 წლის ივნისი). ანალიტიკური პორტალის „რუსეთი-საქართველო: საექსპერტო დიალოგი“ რედაქტორი (www.georgiamonitor.org).

NONPROFIT PARTNERSHIP “CAUCASIAN COOPERATION”

Nikolai Silaev

ETHNICITY AND POLITICS IN THE NORTH CAUCASUS:
THE CIRCASSIAN ISSUE

MOSCOW
2013

Table of contents

«The Circassian issue» in the post-Soviet period	38
A Unified Brand and Many Interests	41
The Circassian Movement and the Russian Government	43
Implications for Russo-Georgian Relations	46
About the author	48

The North Caucasus was one source of disagreements between Russia and the Georgia in the last years of the Mikheil Saakashvili presidency. The situation in Georgia has shifted, however, with the change in government there.

Shortly after Georgian Prime Minister Bidzina Ivanishvili came to power, he announced that Georgia would take part in the Olympic Games in Sochi. Conducting these games successfully is important for the Russian government as this would be seen as a sign of the country's stability and prosperity; this also applies to the southern regions of Russia. Georgia has offered to work with Russia in providing security during the games; and the Russian government has responded positively to this overture. As best as one can tell, this collaboration has already yielded meaningful results. And this is all the more significant since this is the first time in many years that we see cooperation on a sensitive issue between neighboring countries which do not have diplomatic relations.

These days Georgian politicians and analysts frequently talk of how Georgia and Russia have the same interests relative to the North Caucasus. Both states wish for stability and peaceful development in this region. An escalation of conflict north of the Main Caucasian Ridge would have catastrophic consequences for both countries. Agreement on these issues is all the more critical seeing as Moscow and Tbilisi currently agree on little.

While this talk is encouraging, specific mechanisms for cooperation- with the exception of the security partnership- are only at the stage of consideration. Before there is tangible movement toward partnership, the Russian and Georgian perspectives on the region need to be harmonized; also Russia's policies in the south

needs to be presented to the world in a way that can be understood. This paper does not seek to offer a solution to this whole challenge, rather it seeks to present just a few solutions in this area. Specifically, this paper will discuss the political role of ethnic matters in the North Caucasus by looking at the «Circassian issue,» which several years ago was much-discussed in Tbilisi.

This report is based on a monograph entitled «The Circassian Issue: a National Movement in Contemporary Russia.» This research was conducted by the nonprofit organization, Caucasus Partnership, in 2012. As part of this project, 75 interviews were conducted with Circassian nationalist activists, officials from different levels of government, Circassian intellectuals, and entrepreneurs. This initiative was made possible with a grant from the Public Planning Institute as part of the President's Program for Supporting Civil Society Organizations. The field work for this research was conducted from April to May 2012 in Kabardino-Balkaria, Karachay-Cherkessia, Adygea, and also in the Shapsug mountain villages of Sochi's Lazarevskii Administrative District and the Tuapsinskii Municipal District of Krasnodar Krai. Nikolai Silaev (director of Caucasus Partnership), Mikhail Volkhonskii (senior researcher at MGIMO's Center for Regional Security and Caucasus Studies), Konstantin Kazenin (senior researcher at the E.T. Gaidar Institute for Economic Policy), Naima Nefliashva (senior researcher at the Center for Civilizational and Regional Studies of the Russian Academy of Sciences), and Akhmet Yarlykapov (senior researcher of the Center for Ethnopolitical Research of the Institute of Ethnology and Anthropology of the Russian Academy of Sciences) took part in this research initiative. We are grateful for the valuable advice given by Denis Sokolov, director of RAMCOM's Center for Socio-

economic Regional Research. Portions of this research have been published.¹

This paper does not repeat information from the full monograph. Instead, it aims to put forth several theses that could be of significance in further understanding the North Caucasus in the context of Russo-Georgian relations.

The author would like to express thanks to his project team. He would ask that any of the merits of this paper to be seen as a reflection of the work of the whole team and he alone takes full responsibility for any shortcomings of this report.

«The Circassian issue» in the post-Soviet period

The Circassian national movement in its current form was born in the 1980's. Starting around this time, the focus of Circassian organizations began growing so that it was not just limited to concern for the well-being of its diaspora in just one country. Regardless of where they were located, Circassian nonprofit organizations began creating integrated entities and began attending to the interests of all Circassians, both those in the Caucasus and those living abroad.

This was a consequence of several factors. With economic growth and urbanization, the prospects of being assimilated became a critical issue for Circassian communities of the Near East. Starting from the 1960's, there began an overall «back to the roots» movement among intellectuals of almost all ethnic groups; this movement was essentially supported by the authorities. This was expressed in different ways. It ranged from erecting significant historical memorials to reviving (or inventing) folk traditions in the North Caucasus and in other regions of the USSR. The latter also included support for rural prose, celebrating (the disappearing) village life. The relaxation of the regime's repression on the eve of perestroika buttressed these changes. And these changes set the ideological tone for these movements in the post-Soviet space.²

People's recollections of the Caucasian War, the mass migration of Circassians to the Ottoman Empire, and contact with compatriots abroad fit perfectly with the overall «back to the roots» movement. A number of those surveyed note that the first steps taken to strengthen connections with compatriots abroad were made as early as the 1960's when Kozetta Bek, a correspondent

for the Arabic newsroom of the Soviet radio service *Inoveshchaniia* began making contact with the Circassian diaspora of the Near East. Notably, Bek's initiatives were supported in Kabardino-Balkaria by Timbora Mal'bakhov, Obkom Secretary of KBASSR. In the mid-1980's the Rodina Society was active; it focused efforts on contacts with compatriots.

The late 1980's saw the integration of Circassian communities into international organizations. A «Week of Culture of the North Caucasus» took place in Ankara in October 1988; this event was dedicated to the 125th anniversary of the end of the Caucasian War in the nineteenth century. Peoples of the North Caucasus as well as Adygeans from diaspora organizations in Syria, Jordan, the USA, Germany, and different parts of Turkey took part. The declaration adopted at that gathering stated the wish to introduce the peoples of the world to the issues of the Circassian diaspora. This document also expressed the wish of Circassians to expand contact with their historic land and the desire of some diasporans to return to the North Caucasus. In May 1991 a congress of Circassian organizations took place in Nalchik with delegates from the USA, Western Europe, and the Near East. This event included governmental delegations from Abkhazia, Adygea, Kabardino-Balkaria, and Karachay-Cherkessia.

The World Circassian Association, later renamed the International Circassian Association (ICA) was established at this congress. The organization's first president was Yurii Kalmykov, a deputy of the Supreme Soviet of the USSR and a close associate of Boris Yeltsin. The ICA's goals were «to combine efforts and coordinate the work of Circassian ICA member organizations that work to revive and develop the Circassian people's cultural and spiritual heritage; to preserve the distinctive ethnic character of the Circassian people and to recover the true history of Circassians.» the ICA also sought to assist Circassians to find «a legal means» to return to their historic lands.

The operative narrative of the Circassian national movement which dominates in the public arena today was created in the early 1990's. This discourse focused on the imperative of recognizing the genocide against Circassians during the Caucasian War; it included a call for repatriating diaspora Circassians to the Caucasus; and in the long term there was a call to create a unified Circassian territory from the three republics with significant Circassian populations, Kabardino-Balkaria, Karachay-Cherkessia, and Adygea.

Aslan Borov, a researcher from Nalchik, notes that relations between the Circassian national movement and the national government were not tense. First, the sovereignization of republics within the Russian Federation took up much of the energy of ethnic activists and this process gave them hope that in time they would achieve their goals. Second, a reconsideration of past history was underway in Russia. This exploration also took a fresh look at the Caucasian War. A vivid political expression of this process was Boris Yeltsin's address to the peoples of the North Caucasus, where he recognized the

¹Silae, N. «The Circassian issue» at a Black Sea Resort. [*«Cherkesskii' vopros» na chernorskoy kurorte*]. <http://georgiamonitor.org/upload/medialibrary/dec/decf3b61dff317ed7e11eb3f5ea2a27f.pdf>

²Shtyrkov, S.A. (2012) *Progressive folk traditions: their acquisition and invention (the case with the North Ossetian ASSR in the 1960's) in Society as an Object and Subject of Government: Essays in Political Anthropology of the Caucasus*. St. Petersburg: *Peterburgskoe vostovedenie*. [*Progressivnye narodnye traditsii: obreteniye i izobretenie (sluchai' Severo-Osetinskoi' ASSR) in Obshchestvo kak ob"ekt i sub"ekt vlasti. Ocherki politicheskoi' antropologii Kavkaza.*]

tragedy of this war and expressed condolences to the war's victims. Third, while the most reputable Cherkassian organizations did not take part directly in the Georgio-Abkhazian Conflict, they repeatedly expressed sympathy and support for the Abkhazians. In such circumstances, these organizations were simply not prepared to confront Moscow on ideological issues.

Aslan Borov makes note of one other pertinent factor: Russia's relations with the West for most of the 1990's were positive and there were not any powerful forces interested in playing up differences in the interpretation of 19th century events that took place on the periphery of an empire.³

It should be added, however, that even though the sovereignization of republics within Russia did not result in the realization of the penultimate goals of national movements, nevertheless the latter saw tangible political results. In practice, this meant that yesterday's publicists, ethnic activists, leaders of ethnic organizations acquired positions of power in the Russian government and were integrated into the Russian political system.

It is difficult to ignore that the ICA in Kabardino-Balkaria, Karachay-Cherkessia, and Adygea by the 2000's turned from an influential informal political opposition into the core of the ruling authorities. In some places this was as a result of pressure being applied openly by republican political elites. In such cases many influential activists were left in the cold. Elsewhere this evolution took place naturally as a consequence of the consolidation of regional elites.

The national government was totally indifferent to these processes. Against the backdrop of the Chechen War, which was stopped with a patched up peace in 1996, Moscow was satisfied that the rest of the North Caucasus had only the external trappings of governmental order and stability. Besides, Moscow simply did not have the resources at that time to engage in active regional policies; rather, as the 1999-2000 election cycle demonstrated, national political elites had to fight for support from the regions.

The repatriation of 20 (other sources cite 38) Circassian families from war-torn Kosovo was something of a symbol — broadly speaking- of the relations between the national government and the Circassian

national movement, which included elites from titular republics of the Russian Federation. Moscow brought the returnees back at its own expense, using planes of the Ministry for Emergency Situations. A village, Mafekhabl' («Happy Village») was built for them in Adygea. And the national TV networks presented the developments connected with these Kosovo Adygeans in a positive light and in depth.

Starting in 2000, relations between the federal center and Russia's regions began to change. The Federation Council reforms, in which governors and presidents of republics lost membership in the upper chamber of the Russia's parliament; the review of regional legislation to ensure that it was in keeping with federal law; the creation of federal districts («federalnyi okrug»- translator's note) with Russian presidential envoys- who while they did not have much power became something of a provisional point of administrative recourse between the regions and Moscow; budgetary reform which redirected a larger portion of the national budget to Moscow at the expense of the regions; and, finally, ending the practice of directly electing regional governors in 2004 signalled new rules of the game in Russian politics.

In and of itself, this shift did not lead to greater engagement of ethnic movements in Russia's republics. This change, however, became an ingredient in the structure of political opportunities that arose for the Circassian movement in the mid-twentieth century, thanks to which the Circassian issue has its current form.

This structure of political opportunities came about as a consequence of a number of fundamental as well as many accidental factors. The significant change in Russia's economy in the 2000's, relative to the 1990's, is one fundamental. Economic growth, the advance of federal financial and industrial organizations into the regions, increased migration flows within the country, and the beginning of the integration of the system of higher education (thanks to the Uniform State Exam, Moscow's universities became more accessible to applicants from the regions) — taken together, this began to break down the previous insularity of the North Caucasus republics. Indirectly, this was a catalyst for urbanization and assimilation. The increased political power of a national government which aimed to restrict the sovereignty of

³Borov, A. Kh. (2013). «The Circassian issue as an Historical and Political Phenomenon.» Nalchik: Izdatelstvo Kabardino-Balkarskogo nauchnogo tsentra RAN. [«Cherkesskii' vopros kak istoriko-politicheskii' fenomen.»]

⁴There are many more reasonable and well-argued explanations for the collapse of the Soviet Union than its death as a consequence of overwhelming republican nationalisms. For example, Georgii Dergulian notes that the Soviet Union broke up not so much along ethnic lines but rather along the lines of nomenklatura client-patron networks. See G. Dergulian (2010) *Bourdieu's Secret Admirer in the Caucasus: a World System Biography*. Moscow: Territoria Budushchevo. [Adept Burd'e na Kavkaze. (available in English from University of Chicago Press- translator's note.)] Egor Gaidar has written of the extreme budgetary crisis that engulfed the Soviet Union in its last years and how this was an expected result of fatal mistakes in economic policy in previous decades. See Gaidar, E.T. (2006). *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia*. Moscow: ROSSPEN. [Gibel' Imperii. Uroki dlia sovremennoi' Rossii. (available in English from Brookings Institution Press- translator's note)]. There seem to be political motivations driving the view that Russia's ethnic movements are a significant political threat. This view helps some republican elites and also ethnic activists who are not part of the system to sell their loyalty to the government at a higher cost or to exaggerate the costs of their disaffection. At the same time, some in analyst and media communities who make their career on the ideological struggle with this threat are also interested in maintaining a high level of alarm around the risks connected with the country's ethnic diversity.

regional elites set limits to the sovereignization of the 1990's.

Finally, the third fundamental was the discourse of the federal political class about ethnic movements, nationalism (or more exactly, nationalisms), and the risk of the country's disintegration. This unique narrative deserves separate consideration. The primary assertion here was that ethnic movements brought on the collapse of the Soviet Union and potentially could bring on the same consequences for the Russian Federation. While, in our view, this judgment confuses the external form of the state's disintegration with the social and political essence of this phenomenon, this argument continues to be a strong one.⁴ In practice, this means that both the government and the media community are sensitive to any ethnic protest regardless of its strength, its form, the cause, or the social base behind it. This has been almost a determining factor in the development of the Circassian national movement in the last few years.

The unification of the Republic of Adygea with Krasnodar Krai in 2004-2005 and the Sochi Olympics are the main accidental factors which have formed the structure of political opportunities.

The transformation of Adygea from an independent subject of the Russian Federation into an autonomous region within Krasnodar Krai was seen by Circassian activists both within the republic and beyond as a significant victory. Historical justice had been done and this change would- in their view- protect the distinctive ethnic character of Circassians. As a consequence, ethnic organizations were alarmed when the topic of uniting a republic with a krai came up in the news at the end of 2004- much like the unification of Evenkii and Taimyrskii Autonomous Okrugs with Krasnoyarsk Krai and the combining of Permskaya Oblast and Komi-Permyatskii Autonomous Okrug to make Permskii Krai

The discussion on unifying territories began at the end of December 2004 with a declaration from Krasnodar Krai Governor Alexander Tkachev. He spoke of the economic necessity of returning the republic to the krai. Later, he denied making such a statement. A similar announcement- from which the speaker also consequently stepped back from- was made by Vice-governor Murat Akhedzhak. Then-Central Elections Commission Chairman Alexander Veshniakov named Adygea and Krasnodar Krai as regions where unification referenda would be held.

Adygea's Circassian organizations- with support from the republic's authorities- unleashed a passionate campaign against unification.⁵ The International Circassian Association also took part in the campaign.

⁴The ICA-Adygea statement about the referendum on unifying the two regions was the following: «Political opportunists could just as easily hold a referendum on resettling the Adygean people and send them to the Far North- for a final solution to the «Adygean Issue.» «Adygea's Social Movement «Adgye Khase» makes a declaration.» [Obshchestvennoe dvizhenie «Adgye Khase» Adygei vystupilo s zaiavleniem.]. IA Regnum. 24 January, 2005. <http://www.regnum.ru/news/394131.html#ixzz2Cf9jGgNj>

Circassian organizations in Israel and Jordan also joined this campaign. The high point of this fight was a rally — with active participation of the republic's government- in Maikop where there were slogans about preserving the republic.

Consideration of unifying the krai with the republic was stopped, as a consequence. Circassian national organizations together with the republic's government were able to flex their power and influence. The anti-unification campaign had a powerful effect in the media. Almost all news reports that did not reflect the universal outrage of Circassians about the proposed merger of the republic and krai were dropped. Notably, there were also no news items about Russia being threatened by a new «parade of sovereignties» if this plan were implemented.

In particular, the media did not cover news of a pro-unification rally that took place in Yablonovsky settlement (a suburb of Krasnodar located in Adygea) in which both Russians and Adygeans took part. Nor was there any coverage of the fact that the Union of Slavs of Adygea collected 20,000 signatures (with passport data, according to the organization's chairman) in favor of unification.

The struggle to keep Adygea's status as a republic became a precedent and also a model for other national movements. First, Circassian activists who loudly proclaimed the threat of and dissatisfaction with losing status as a republic could celebrate their victory when rumors of a unification plan were just rumors. Second, it turned out to be sufficient to broadcast their dissatisfaction to several major newspapers, websites, and radio stations. And as a consequence, the events were seen as a powerful popular response because an entire ethnic group had been offended. Third, the Circassian diaspora from around the world was successfully mobilized, raising the spectre of foreign involvement in Russia's domestic affairs under the banner of defending the rights of ethnic minorities. Fourth, thanks to this effect, Circassian activists became national newsmakers. This became evident when the Sochi Olympics was added to the movement's agenda.

Two years later, Russia's application to hold the Olympics in Sochi strengthened the results achieved by activists in 2005. Sochi is a place of significance for the Circassian national movement. Krasnaya Polyana, the site for the some of the Olympic events, is precisely the location where in May 1864 there were military detachments of Russian Empire- which were leading advances into the mountains from different directions. These troops pushed the population to the Kuban' plains or the coast; and the people later emigrated to the Ottoman Empire. A few years prior to this, the Circassian leaders fighting the Russian empire made one last attempt to unify their resistance forces. Notably, the *medzhlis*- the body seeking to unite all Circassians- was held in Sochi. Feelings against the Sochi Olympics were not as strong as against the unification of Adygea with Krasnodar Krai. Many Circassian organizations supported the Olympics and demanded that there be a Circassian part to the Olympics' cultural program. The protest campaign with the slogan, «Sochi is the land of genocide,» lasted for a

relatively short time and it was not very popular. The main source of power of Circassian activists- international ethnic organizations and networks connected diasporas from around the world- did take part, however, in this campaign. Significantly, one of the most sensational moments of the campaign was an anti-Sochi Olympics picket held in Vancouver, site of the 2010 Olympics. This protest was organized by the New Jersey-based Circassian Cultural Institute.

These effect of these protests was compounded by memories of the 2008 Summer Beijing Olympics, where there were mass demonstrations in Tibet. And these Tibetan protests were enthusiastically supported outside of China. While it would be a stretch to see Tibet and the Northwest Caucasus as analogous, a precedent had been established by the Tibetan and Circassian protests. Both of them had taken place against the background of a major sports event. The Sochi Olympics was meant to be a major image-bolstering project for Russia. So, the strong reaction to the protests in Moscow's political circles was no surprise.

At the same time, the Circassian issue was unique in that this minority demonstrated significant political flexibility and dealt with significant ambiguity. Unavoidably, Circassians as a whole and ethnic activists in particular found themselves in really varied situations. These circumstances led them to make very diverse alliances.

Russia's recognition of Abkhazia's independence in August 2008 was praised by Circassian organizations domestically and abroad. In the beginning of September 2008, Russia's Minister of Foreign Affairs Sergei Lavrov met with representatives of Circassian national organizations operating in Turkey during a visit to that country. An Abkhazian delegation- including representatives from that republic's ministry of foreign affairs- in October that year addressed the European Parliament as part of the so-called Circassian Day held annually. Moreover, both events- we will see later- were just chapters in a long-term collaboration between Circassian ethnic organizations, Circassian diaspora communities, and the Russian government.

The last public campaign of Circassian activists has been a call on the Russian government to bring Circassians affected by Syria's civil war to the Caucasus, or to make it easier for them to enter Russia.

In this decade, the Circassian issue has gradually been losing its political sting. The anti-Sochi Olympics campaign is slowly fading. The Russian government is taking steps to address past historical symbols which have been points of contention. For example, there are plans to erect a monument to all casualties of the Caucasian War. It looks like Cherkessia will be part of the cultural program at the Olympics. Also, the media's interest in Circassian activists known for making very bold statements has dropped markedly.

⁶Brubaker, R. (2012). *Ethnicity Without Groups*. [Etnichnost' bez grupp (originally published by Harvard University Press in English in 2006- translator's note)] Moscow: Vyshaia Shkola Ekonomiki.

Rogers Brubaker writes that while there are many more failed ethnic mobilizations, researchers usually focus on successful mobilizations.⁶ The Circassian issue is an example of an unsuccessful ethnic mobilization which can clarify some of the connections between ethnicity and politics in the North Caucasus.

A Unified Brand and Many Interests

Many of the social and political explanations for the persistence of the Circassian issue can be seen not by analyzing the relations of this ethnic movement with the federal center but at a lower level- by considering the role of its activists in regional politics.

Russia's Circassians live in Kabardino-Balkaria, Karachay-Cherkessia, and Adygea. There are also small settlements close to Krasnodarskii Krai's capital and in Sochi's Lazarevskii District. In the latter, there are several villages inhabited by Shapsugs (a Circassian people), ancestors of those who escaped resettlement to the Ottoman Empire after the Caucasian War.

Circassian organizations are mostly active and dynamic in all these lands. There are ICA branches in all these territories, all with equal representation. The government, leaders of ethnic organizations from these different regions, and entrepreneurs all work together. For example, representatives of Adygea's Liason Committee for Fellow Nationals appealed to Albert Kazharov, a senator from Kabardino-Balkaria, to assist in solving passport and visa problems for Circassian returnees in Adygea. Vyacheslav Derev, an entrepreneur from Karachay-Cherkessia has major agricultural investments in Kabardino-Balkaria and Adygea. The Sochi Shapsug ICA branch receives support- including financial support- from wealthy and influential members of the top leadership of Kabardino-Balkaria and Adygea.

At the same time, in republics with sizeable Circassian populations there are many ethnic organizations that do not belong to the ICA and who often oppose the regional government. There are probably two or three dozen such organizations. Moreover it is hard to know exactly how many such organizations exist as some such organizations shut down, others form alliances and create new organizational entities. Most such organizations are small and are weak politically and are not well-resourced. The Circassian issue has its own particularities in each region and as such the movement's activists are drawn into a complex web of local interests and contradictions.

The main elements of this web are: relationships between the different groups of Circassian national movement; relationships between Circassian organizations and the government; engagement with other ethnic movements and those who promote alternative versions of Circassian history; and engagement with Islam.

Conflict between «official» — that is, supported by the government and integrated into the republic's power structure- and «opposition» Circassian organizations is typical of Kabardino-Balkaria and Adygea. Along with the «official» ICA, there are organizations like Murat Berzegov's Circassian Congress and Ibragim Yaganov's Khase, both of which are critical of the government.

The ideological differences between «official» and «opposition» Circassian organizations are minor. Essentially, they differ in the rhetoric they direct at federal and regional governments. In the last two or three years, «official» organizations have tended to soften their position on the Caucasian War as a genocide. Sometimes their representatives say that «it is not typical of Circassians to see themselves as victims.»

A division between «official» and «opposition» organizations does not really exist in Karachay-Cherkessia. This might be because Circassians are a minority in this republic. The significant conflict with the region's government that existed when Karachay-Cherkessia's chief executive was Boris Ebzeev concerned appointments. Initially, Ebzeev refused to appoint an ethnic Circassian as chair of the republic's government; then three times in a row the parliament refused to nominate the entrepreneur Vyacheslav Derev as senator. With a new head of the republic, Rashid Temrezov, the traditional balance with appointments was restored. Indeed, during this struggle for the chairmanship of the government, a special Circassian congress took place where the youth faction demanded that a separate unified Circassian subject of the Russian Federation be created.

Also, among the Shapsugs of Sochi's Lazarevskii District there is no division between «official» and «opposition» organizations. Such political divisions are a luxury of such a small community. As best as we can tell, there are some differences among Shapsug activists of the ICA, but they do not affect overall unity within the organization. The Shapsug community plays a special role in the Circassian national movement. The mountain villages in Sochi's Lazarevskii District and in Tuapsinskii Municipal District of Krasnodar Krai are slivers of the old Cherkessia, a living reminder of the past. The preservation and development of these villages is of importance to the overall Circassian national movement. So, as best as we can tell, the Shapsug branch of the ICA is, above all, focused on the practical needs of its local community. This branch is much less occupied with larger questions like recognizing the genocide of the Caucasian War or the repatriation of those Circassians who escaped to the Ottoman Empire during that war.⁷

Relations between the Circassian national movement and the authorities in Kabardino-Balkaria and Adygea are determined by whether or not the organization or activist is an «official» one or belongs to the «opposition.» Many «opposition» activists note that since republics' governments are appointed by Moscow, they are dependent on the capital and are not independent; and instead they are accountable to the federal center. This dependence- these activists believe- make it difficult for the chief executive and his entire apparatus to set a clear and principled policy on the Circassian issue.

⁷Silaev, N. «The «Circassian issue» at a Black Sea Resort. [*«Cherkesskii' vopros» na chernomorskom kurorte.*] <http://georgiamonitor.org/upload/medialibrary/dec/decf3b61dff317ed7e11eb3f5ea2a27f.pdf>

It would not be fair, however, to conclude that the governments of these two republics are indifferent to the interests and goals of the Circassian national movement. Evidence points, rather, at the involvement of the government in the Circassian issue. For example, almost two hundred Syrian Circassian families reside in the sanatoria and hotels of Nalchik; this is paid for by the republic's budget and with donations collected by the establishment of Kabardino-Balkaria. The Adygean political leadership has responded in a more restrained manner to the Syrian issue. For example, the head of that republic did not meet with representatives of the Syria's Circassian community during their visit to Adygea. And this was viewed in a very negative light by «opposition» activists.

At the same time, Adygean authorities do provide assistance to returnees without drawing too much public attention or to frame such actions in a political light. A fundraising campaign to support Syrian Circassians was launched in the republic; the authorities in some municipalities even were ready to find vacant homes, with the hope that their owners would make them available to returnees.

There is a longstanding practice in Kabardino-Balkaria of inviting Circassian diaspora children to take vacations in the republic. This could hardly take place without the benevolent neutrality of the republic's administration. Diaspora students matriculate in Nalchik's institutions of higher learning. In one Kabardino-Balkaria university there are hundreds of such students. Many professors of Kabardino-Balkaria State University are in the ICA's leadership. And this strengthens collaboration between the university and diaspora Circassian communities.

Both the administration of Kabardino-Balkaria and ethnic organizations work with the Circassian diaspora and returnees. For example, the Kabardino-Balkaria State Committee on Nonprofit and Religious Organizations has a Compatriots Liaison Section. There is also a government commission for the affairs of compatriots; its activity increased after the events in Syria.

The government of both republics hold commemorations for May 21 and other significant holidays (for example, Circassian Folk Costume Day). These events are financed by the republic's budget. The chief executive of Kabardino-Balkaria, Arsen Kanokov, uses Circassian symbols (twelve stars, three arrows against a green background- the Circassian flag during the Caucasian War) in the logos for his companies, the Sindika Group. The name, Sindika, is a Circassian historical reference. This was the name of the Meotes state (the Sinds) mentioned by Herodotus. It was located between today's Novorossisk and the Kuban Estuary. Circassian historians view the Meotians as their ancestors even though the linguistic connection between these two peoples is still being debated. Circassian symbols have also appeared on football jerseys of the Spartak-Nalchik team after Kanokov became the governor of Kabardino-Balkaria. Albert Kazharov, a senator from Kabardino-Balkaria- and a former top official in Kanokov's government- headed the Adygi Foundation named after

Yuri Kalmykov. Kalmykov was ICA's first president and also Russia's minister of justice.

The Circassian issue is an additional source of legitimacy for the authorities in the two «titular» Circassian republics. That said, they are not interested in an unmanageable politicization of this issue. And as a consequence, they are threatened by «opposition» activists with their acerbic slogans, demands, and calls. It is hard for the authorities to win in the competition with activists over who is most active and consistent in demanding that Moscow recognize the genocide of the Caucasian War and repatriate more Circassians.

«Opposition» activists in turn are weakened because the republican authorities are the ones positioned to take practical steps to respond to the national movement's agenda. The «opposition» is ill-positioned to compete as it does not have the same resources. So, any competition is pushed into the realm of public statements, pushing activists to intensify their rhetoric.

The Circassian movement in Kabardino-Balkaria and Adygea also has to deal with tensions that arise from the activity of other ethnic movements and other versions of regional history.

The attitude of Circassian activists to Islam depend on the experience, nature, and scale of Islamization in a given republic. Activists in Kabardino-Balkaria see the ethnic movement as an alternative to Islamization, as a means of combatting radical political Islam. Such a sharp confrontation between Islam and ethnic identity- between «Islamic» and «ethnic» initiatives- is not typical of the other republics with Circassian minorities.

In December 2010, Aslan Tsipinov, a Doctor of Historical Sciences and an ethnographer, was killed. He was known not just as an expert on Circassian culture but also as a practical consultant on the revival of ethnic traditions. He was called on whenever someone wanted to hold a wedding or other major celebration in accordance with Kabardian traditions. Radical Islamists took responsibility for the murder; they saw him as a propagandist for paganism and atheism. Adyge Khabze, the traditional ethnic code, is seen by Circassian activists in Kabardino-Balkaria as a holistic system which includes religion and takes the place of Islam.

The April 25, 2012 motor rally held in honor of Circassian Flag Day also went through Baksan. This is a city with a significant Salafite presence. Participants in the auto race said that this route was chosen intentionally to remind believers of their ethnic identity. Significantly, activists in Kabardino-Balkaria view the green background of the Circassian flag not as the color of Islam but as the «color of nature.»

Adygea has not had problems with radical political Islam to the same degree as Kabardino-Balkaria. One reason — besides the fact that overall the population is more secular- is that strong pressure was never applied to Salafites (with the exception of several instances in 2005). The integration of Salafites into operational structures of the Spiritual Directorate of Muslims of the Adygea Republic and Karachay-Cherkessia; Maikop's Jameh

Mosque serving all Muslims, making it unnecessary for Salafites to have their own mosque; and the peaceful co-existence of Salafites and law enforcement do not provide cause for the radicalization of Muslim communities.

Radical, political Islam is not seen as a significant political issue by Circassian activists in Adygea. Also, in contrast to Kabardino-Balkaria, the conflict between Islam and Khabze is less pronounced in Adygea. This is probably because there are not so many Adygeans in the republic; so there is little cause for ethnic activists to focus on differences within their own community.

Also, Circassian organizations tend to collaborate with the Islamic clergy. For now, this cooperation is only reflected in that they have positive relations with each other. That said, in contrast to Kabardino-Balkaria, Circassian activists in Adygea are pursuing another strategy: they do not seek to use Khabze to push out Islam. Rather Islam is seen as a part of Circassian ethnic identity. Some ICA members are even imams.

Not all supporters of the Circassian movement in Adygea see their mobilization as secular. Some of the Circassian activists surveyed see Islam as an additional source of strength for Circassians and view Islamization in a positive light. Unsurprisingly, in contrast to the activists in Kabardino-Balkaria, these activists see the green color of the Circassian flag as the color of Islam and to a lesser degree the «color of nature.»

The Circassian Movement and the Russian Government

It is hard to tell how popular a mobilization could take place with ethnic slogans. Circassian activists tend to speak of «our 700 thousand-strong community» which expects Moscow to respond to their calls and expectations. This ethnic movement's narrative has been promulgated in the universities and scientific centers of Kabardino-Balkaria and Adygea for the past two decades in the post-Soviet period. Specifically, the ideas promoted are: the unity of all Circassians regardless of linguistic and historical differences; viewing the Caucasian War as a genocide; and remembering a great past. The flag with twelve stars and three arrows against a green background- under which they fought the Russian Empire in the Northwest Caucasus starting in 1830- is an essential element of a Kabardian, Circassian, or Adygean wedding and a popular souvenir.

While such symbols and ideas might be common, this does not necessarily suggest the existence of a mass political mobilization. For example, about fifty cars took part in the motor rally held in Nalchik on April 25, 2012 for Circassian Flag Day- the date being set by the ICA. That evening, a night of Circassian dance was held at Abkhazia Square; only 300 people took part.

The 2010 All-Russian Census is an unexpected source of qualitative data that can be used to measure the scale of this mobilization. On the eve of the census, at the initiative of and with the support of the ICA, Circassian organizations launched a campaign calling on all Kabardians and Adygeans to put down one ethnicity in the census form:

Circassian. So, the increased number of Circassians in the two republics between the 2002 and 2010 censuses can be indirectly attributed to this ICA campaign. The number of Circassians in Kabardino-Balkaria grew from 725 to 2,475 (the republic's population is 860,000, which includes 490,500 Kabardians). The number of Circassians in Adygea grew from 642 to 2,651 (the republic's total population is 440,000, including 107,000 Adygeans). While these are noticeable increases, they are modest shifts nonetheless and indicate that few are ready to take political action in response to ethnic slogans.

In all regions with sizeable Circassian communities, the Circassian national movement- despite having the appearance of complete unity- is fragmented and divided into groups, movements, interests, and strategies; and all of these subgroups can differ significantly from one another. The movement's narrative is strong, but experience shows that it is not of great use for the political expression of real interests. At the same time, the maintenance and development of this narrative is critically dependent on state structures- universities and scientific centers.

A striking example- and hardly the only such case- of this dependence was the famous scientific opinion issued on the eve of the 2010 Census by Sergei Arutiunov, chief of the Caucasus Section of the Russian Academy of Science Institute of Ethnology and Anthropology. He confirmed that the Circassians are a united people (this opinion was written on institute letterhead along with signatures and the official stamp of the institute; this document was one typewritten page). The movement also depends on the state logistically. The March 21 commemorations are supported by the governments of Kabardino-Balkaria and Adygea; they would not take place on such a large scale if it were not for this support. Government departments provide assistance to returnees; and refugees from Syria receive significant support from ethnic organizations.

The Circassian ethnic movement operates in an environment where other ethnic movements are also active. So, the interests of different communities and different versions of history collide. One example of such conflict is the fight over intersettlement territories in Kabardino-Balkaria. Another example is the conflict over political appointees when Boris Ebzeev was president of Karachay-Cherkessia. In Adygea, sometimes the Adygean titular minority and the non-titular Russian majority clash over interpretations of history. There is no single version of historical events that suits all parties; and it is rather unlikely that such a narrative will ever be written.

All of this, taken together, has determined how Moscow has chosen to engage with the Circassian national movement. Contrary to popular opinion, Moscow never refused to engage in dialogue and never ceased engagement. The top leadership of ICA and the heads of regional ICA branches have regularly met with officials in the presidential administration, with Duma deputies, Federation Council senators, and officials in Rossotrudnichestvo (Federal Agency for the Commonwealth of Independent States, Compatriots Living Abroad and International Humanitarian Cooperation-

translator's note) For example, ICA chief is a member of the Public Council of the Presidential Envoy for the North Caucasus Federal District.

At the same time, Moscow has refrained from institutionalizing these negotiations, and especially has not given them any political weight. Activists would have had two motivations if these negotiations were formalized. Besides the obvious public motivation of solving the Circassian issue, any formalization of dialogue would become a means by which activists could accrue political capital. After all, any organization which would impose institutionalized negotiations on the Kremlin would gain political capital even if all they had previously done was make passionate public statements. No good argument can be made for formalizing negotiations in order to transform weak and divided Circassian organizations into an influential political force.

The history of the North Caucasus- like the history of the whole country- is rather complex and often tragic. So, it is problematic to highlight one ethnic group as having suffered the most and to begin negotiations with those who declare themselves representatives of this people. This would predictably draw a strong negative reaction from other ethnic groups.

Another issue is the matter of the agenda for such negotiations. Here, the narrative of the Circassian ethnic movement- which developed between the late 1980's and early 1990's- became conceptually convenient for sovereignization. This discourse was not suited to the new political realities that followed. Recognizing the Caucasian War as a genocide; repatriating the Circassian diaspora back to the Caucasus; and the creation of a subnational Circassian territorial unit assumes restoring the status quo of 1763 in the Caucasus. This is one of those utopian ideas that arose against the major and dramatic social and political changes during the collapse of the USSR. It is hard to build a meaningful negotiations program from these ideas today.

The republics with significant Circassian populations became separate entities within the Russian Federation, and provisions of the law on compatriots also apply to diaspora Circassians. But, to create a single Circassian land would directly harm the interests of hundreds of thousands of people of other ethnicities who would live in this hypothetical region. Theoretically, Circassians could demand that the legal terms for return for diaspora Circassians be made easier — they do so already. These conditions include waiving a number of requirements typically applicable to foreigners wishing to enter the country. But this again would suggest favoring Circassians over other ethnic groups. Already, the Chechen and Ossetian children of those who escaped to the Ottoman Empire during the Caucasian War do not receive such treatment when they visit Russia.

Recognizing the Caucasian War as genocide deserves separate discussion. The prevailing argument put forth by activists in ethnic organizations is that «it doesn't cost Moscow anything» to recognize this genocide. And Moscow, in return, would earn the respect, gratitude,

and appreciation of Circassians around the world. This argument sounds rather convincing if it is divorced from the North Caucasian, Russian, and world contexts. In reality, however, the cost of such a step would be much higher than imagined at first glance.

In Russian politics the precedent has already been established of using a legislative act to address past history: the law «On the Rehabilitation of the Victims of Political Repressions» of April 26, 1991. This act used the term «genocide» and included a section on territorial rehabilitation. This section was not only quite vague legally- as it essentially introduced a legal notion of «ethnically based land rights,⁸»- but it was also politically dangerous. For example, a territorial dispute arose where one side essentially had the weight of a decision of the Supreme Soviet of the USSR behind it. This was the case in the Ossetian-Ingush Conflict of October 1992, which to this day has not been resolved.⁹

Russia's top leadership always avoids any political consideration of the past even though it takes part in public discussions of history from time to time in some form or another. The exceptions here are indisputable events like the Great Patriotic War or important international processes. One such exception was the Russo-Polish reconciliation. Specifically, in this case, Russia's State Duma adopted a resolution condemning the execution of Polish officers who were POW's in Katyn' and Medny. In this case, this was a matter of improving long-term relationships with a major European country. Moreover, dealing with this historical event was not central to this process. Rather the task was to isolate this historical event from the bilateral agenda.¹⁰

Genocide as a concept- mass suffering borne by an ethnic, social, or religious group in the past- is too powerful an instrument not to be used in a political struggle. Bringing memory of such past suffering to the forefront is a classic tool for political mobilization. The recognition of one version of historical events in official documents is a sign of strength of a movement that has taken the memory of an event under its banner. At the same time, it is rare that only one side in a conflict experiences the effect of this weapon.

Today's Russia has little connection to the Russian Empire which carried out the Caucasian War. There are some minor legal continuities that Russia has observed-

⁸Sergei Markedonov first coined this term.

⁹It should be noted that territorial rehabilitation differs from restitution for property lost due to repression. The Ossetian-Ingush tensions might not have led to ethnic violence if the conflict was reframed not as a territorial dispute but rather as return or compensation for the property the Ingush or their heirs lost in the 1944 deportation. Unfortunately, all parties in the conflict, Russian society overall and central government and government institutions were unable to resolve this conflict in such a manner in 1992.

¹⁰Mal'gin, A. (2010) «To Push Away From the Past and Move On.» [Ottolknut'sia ot proshlogo i poi'ti vpered] *Expert Magazine*. N°14 (700) April 12, 2010 — http://expert.ru/expert/2010/14/ottolknutsya_ot_proshlogo/

and not because of international legal norms, but rather voluntarily (one of which is to recognize the children of subjects of the Russian Empire as citizens). The Russian Empire was swept away by revolution; and the Soviet Union broke away from the empire's political and cultural traditions. There was a comparable break from the past after the collapse of the Soviet Union. The main thing that connects all three states is that Russians are the majority ethnic group.

To recognize the Caucasian War as a genocide inescapably would raise the question of who is responsible for events that took place more than 150 years ago. And, of course, most likely the Russians will be held responsible. So, an entire ethnic group would be branded the collective executioner and any other group would be seen at the collective victim. Such a political interpretation of history runs totally against the ideal of being a civil people and a democratic state in today's Russia. Also, this strong demand to have official status of being collective victims at the hand of other groups would create a precedent. After this, Russia's past would be turned into a «chain of genocides.»

There is also one more obstacle for any political negotiations. The burst of media coverage of the Circassian issue in the second half of the last decade- which for a time turned these ethnic activists into a national news story- has been not so much the result of a consistent strategy but rather as a consequence of sharp reactions to external circumstances. The movement's agenda was driven by external events. The rumors of uniting Adygea with Krasnodar Krai; Russian's application to hold the Olympic Games in Sochi; Georgia's recognition of the «Circassian Genocide»; and finally, the Syrian crisis, which raises the refugee question (what to do with the children of those who escaped to the Ottoman Empire during the Caucasian War)- in all these cases Circassian activists reacted in an emotionally charged manner, often inconsistently.

For example, at one point, the activists called on the Russian government to make possible the return of Syrian Circassians to the Caucasus. And at the same time, the activists announced that they would be willing to stop demanding recognition of the Caucasian War as a genocide if Moscow would be willing to meet its demands on Syria. And the activists offered to tone down their anti-Sochi Olympic rhetoric and instead pointed out the benefit to Moscow if the central government were to simplify the process of acquiring Russian citizenship for diaspora Circassians (without having to give up the citizenship they already had). In time, it became impossible to respond to this kaleidoscope of unfeasible demands and empty promises.

In the past few years, the central government has changed in how it responds to the demands of the Circassian ethnic movement. The first reaction was an attempt to return to the patterns of Soviet «historical policy» with the 450th anniversary of republics with Circassian populations which became a part of Russia- a costly and extensive campaign. The campaign provoked

the expected criticism from historians in Nalchik and Maikop and Moscow. The agreements concluded between Ivan the Terrible and the Circassian leaders at that time did not mean that Russia's jurisdiction spread to central and the Northwest Caucasus. Also, the phrase «450th anniversary of Kabardino-Balkaria becoming a part of Russia» was an historical anachronism.

After this, the central government took this criticism to heart and was more considered in its approach to the Circassian issue. Now the government was willing to cooperate with Circassian organizations and the governments of the relevant republics in cultural and humanitarian spheres and ignore political demands concerning recognizing the Caucasian War as genocide.

The Republic of Adygea signed an agreement in November 2010 with Rossotrudnichestvo to support the study of the Adyghe language, the development of connections with the Circassian diaspora and more. Rossotrudnichestvo's offices abroad would be relied upon to implement this agreement. The agreement scheduled a number of events in 2011-2012: conferences on the preservation of the Adyghe language in Turkey and Syria; Adygea's participation in the Russo-Jordanian industrial exposition, Expo-Russia Jordan 2011; free tuition in Russian universities (covered by Moscow) for Circassian diaspora students; training Circassians from the diaspora to be teachers of Russian and Adyghe, in folk dance, music, traditions and customs; sending teachers from Adygea to Circassian cultural centers abroad; and organizing courses in Russian and Adyghe in Russian cultural centers and offices abroad. Kabardino-Balkaria State University has continued its tradition of having Circassian diaspora students matriculate there. ICA representatives were among those who acted as authorized representatives of Vladimir Putin during the 2012 presidential election.

Dialog has also taken place on politically sensitive topics like the return of Syrian Circassians to the Caucasus. In the beginning of 2012 a Federation Council delegation went to Syria to study this issue. Several discussions took place in Russia's Public Chamber. Unfortunately, many Circassian activists did not take into account that for Moscow to evacuate 100,000 Circassians (according to the data of the activists) of the diaspora in Syria would mean that the Kremlin had recognized the collapse of the Syrian state and that the Syria government could not be expected to reestablish law and order in the country.

That said, it is an imperative of Russian diplomacy to find a solution to the Syrian crisis that is legally sound, grounded in democratic norms, and does not involve external meddling. It was very unlikely that the Kremlin would sabotage its own foreign policy and make concessions to one of the country's many ethnic movements, especially since the tone of these public demands was quite confrontational.

¹¹Charap, S., and Welt C. (2011). *A More Proactive U.S. Approach to the Georgia Conflicts*. Center For American Progress. February, 2011. — <http://www.americanprogress.org/wp-content/uploads/issues/2011/02/pdf/georgia-report.pdf>

Implications for Russo-Georgian Relations

The existence of ethnic diaspora organizations and international associations uniting these organizations inevitably has brought some visibility to the Circassian issue internationally. Organizations in Turkey, the USA, and other countries have expressed interest in this issue at some time or another. In 2006, the US's National Endowment for Democracy в 2006 organized the Committee for Solidarity with the Adygean Republic. The Jamestown Foundation also picked up on the Circassian issue and organized a series of conferences on history and contemporary politics in the North Caucasus. It should be noted that organizations close to the current administration in the USA not only do not support the Circassian issue publicly, they also view the activity of the Georgian government in this area negatively.¹¹

There have been sporadic bursts of activism on the Circassian issue in Turkey. Turkey's business connections to the construction for the Sochi Olympics why this activity is relatively weak. «Cherkessia Days» take place regularly in the European Parliament. That said, the Abkhazian issue is gradually pushing out the Circassian one there.

It would seem that foreign governments have taken part in most of the public campaigns abroad on the Circassian issue even if this participation has not been overt. Georgia, however is one exception. In 2010, two conferences took place in Tbilisi entitled «Invisible Nations, Ongoing Crimes» («Skrytye natsii, prodolzhaushchiesja prestupleniia»- translator's note) They were hosted by the Jamestown Foundation and the International School for Caucasus Studies at Ilia State University. Georgian MP's took part. And from the podium of the UN Georgian President Mikheil Saakashvili offered an initiative entitled «the New North Caucasus Policy,» the main element of which was the government's active involvement in the Circassian issue. Finally, in May 2011 the Georgian Parliament recognized the Caucasian War as a genocide against Circassians.

Broadly speaking, the effect of these foreign campaigns on Russia's domestic situation was minor. As best as we can tell, the Jamestown Foundation was unable cross over into Russian soil with its activity. Activists in ethnic Circassian organizations do not receive significant financial support from abroad. They view international campaigns as a means of applying pressure on the Russian government. And they saw recognition of the Caucasian War as genocide as a means of breathing new life into the world's discussion of the Circassian issue. Interestingly, these were the conclusions of both «official» and «opposition» activists; the former, however, also said that Georgia should recognize her genocide against the Abkhazians and the Ossetians.

Moscow did not give in to this pressure; rather the capital's relationship with ethnic Circassian organizations worsened thanks to the international campaigns and the actions of Georgia's parliament. After Georgia's recognition of the Caucasian War as genocide it became much more difficult to have a public discussion on the history of North Caucasus in a non-confrontational manner. As for the

political climate at the regional level, these campaigns only deepened the schism between «official» and «opposition» activists and facilitated the isolation of the latter.

The issue with Mikheil Saakashvili's «New North Caucasus Policy» was not so much that it was provocative and scandalous, but rather that it was so inflammatory that even «opposition» Circassian activists saw they had to dissociate themselves from some of the elements of this policy. The departing president saw- and sees- Russia as a bitter enemy of Georgia, and it would seem that he feels it is incumbent upon him to cause Russia harm at any cost and by any means necessary. As the elected leader of a sovereign state, he had the right to make such a choice- and to take responsibility for this choice.

The problem lies in that the «New North Caucasus Policy» of the Georgian government was grounded in obviously false assumptions and an analysis of the «Circassian case» is a good illustration of this. Twenty years ago, forces acting in name of ethnic groups- and using ethnic rights and ethnic self-determination as slogans- blew up the political system of the Soviet Union. The blowback from this explosion is being felt in the North Caucasus and the South Caucasus to this day. The «New North Caucasus Policy» and- it would seem- part of the Georgia's analyst community misread the situation. They had not noticed that in the past twenty years these ethnic movements had lost their vigor and left the stage or had integrated themselves in the new Russian political system.

Much like Russia's diversity, ethnic organizations and leaders did not disappear and will not disappear. These leaders and organizations, however, to a greater extent now occupy a non-political niche (which is no less important): the preservation of language and culture; expressing and supporting the practical needs of local groups. The political process is being integrated into the life of «regular» institutions and processes like municipal and regional elections, party construction, civil society organizations, movements, etc. These institutions, for all their disappointing imperfections, are becoming- as Juan Linz and Alfred Stepan are wont to say- «the only game in town.»

There are forces in this region that do not recognize the institutions of Russia's political system and are ready to fight these institutions with weapons. Their strength,

however, should not be overestimated. They are capable of committing horrific terrorist acts, but they cannot influence political decisions at the republican level, not to mention the regional level. Twenty years ago, 200 fighters headed by Ruslan Gelaev were able to be a strategic counterweight for the side they were fighting on. Their fall 2001 raid in Abkhazia demonstrated that the time for such paramilitaries has passed. Of course, it goes without saying that these forces have little to do with the ideals of European values and human rights promulgated in Georgia's «New North Caucasus Policy.»

It is possible that as Russo-Georgian relations gradually normalize, that regional cooperation will be added to the bilateral agenda. There have been discussions on the north side of the Main Caucasus Ridge about building new roads into the Transcaucasus. As best as we can tell, Moscow is ready even now to open new border crossings which would expand the exchange of goods between the two countries. Cooperation in tourism could be promising- all the more so as people in the North Caucasus have long vacationed at Georgia's ski resorts. Also, there is much potential for cooperation in the humanitarian realm. For example, Georgia's archives are important for studying the overall history of the Caucasus.

That said, any cooperation would have to take place within the political framework of interaction between Moscow and the regions and municipalities of the North Caucasus in accordance with current legislation and established practice. Distrust towards the very idea of cooperation- a consequence of the «New North Caucasus Policy»- will have to be overcome both in Moscow and in the regions of the North Caucasus. That policy assumed that Tbilisi would choose as regional partners those subjects of the Russian Federation with the most critical attitude towards Moscow. And Georgia would treat that partner as the overall representative for the region. In the final analysis, framing policy this way limited the likelihood of regional cooperation: any cooperation with Georgia, in this case, would have meant being automatically disloyal to one's own country

That said, there still is potential for cooperation; there is interest in cooperation; and the prospects for this kind of engagement depend on how the obstacles created by the «New North Caucasus Policy» are removed.

About the author

Nikolai Silaev is a Russian political scientist, a specialist in international affairs, and a Caucasus specialist. He is a graduate of the history faculty of Moscow State University and has a PhD in historical sciences. His dissertation was on “The North Caucasus as Part of Russia in the Second Half of the 19th Century: demographic, economic, administrative, and legal aspects of integration” (2003).

He has been a senior research associate at the Center for Caucasian Studies and Regional Security of MGIMO University since 2004. He compiled and edited the collection, *Konflikty v Abkhazii i Yuzhnoi’ Osetii* [Conflicts in Abkhazia and South Ossetia.] (Moscow: Russkaya Panorama, 2008).

Nikolai is director of Caucasian Cooperation (*Kavkazskoe Sotrudnichestvo*), a nonprofit organization facilitating international connections within the Caucasus. He organized the Russo-Georgian Media Forum in Tsakhkadzor (December 2010 and June 2011). He is also the editor of the analytical online portal, Russia-Georgia: Expert Dialog (*Rossia-Gruzia: Ekspertnyi’ Dialog*) at www.georgiamonitor.org.